

EX PANNONIA

3-4

Суботица, 2000

EX PANNONIA

3-4

Судойица, 2000.

Рецензенти:

*Јован Пејин, архивски савешник
Зушанка Ојар, музејски савешник
Невенка Башић Палковић,
виши библотекар
Милка Љубоја - Харџуни, кућног историџар
Весна Башић, библотекар
др Јосип Бузоиан*

ШТАМПАНО ПОВОДОМ
СТО ГОДИНА АРХИВА СРБИЈЕ

У финансирању овог часописа учествовало је
Министарство културе Републике Србије,
Покрајински секретаријат за културу Нови Сад

Садржај

ИСТОРИЈСКА ГРАЂА - ФОНДОВИ И ЗБИРКЕ

- Zoran Veljanović: Protokoli Slobodnog komorskog
kraljevskog privilegovanog grada Svete Marije
(*Szent Maria*), nazvanog Subotica (*Szabatka*)
1743-44. godine (Regesta). 5
- Стеван Мачковић:
Среско начелство Суботица (1934-1941) 23
- Душица Зрнић: Историјат развоја природњачке
збирке Градског музеја у Суботици 43

ИСТРАЖИВАЊА, ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

- Петар Вуков:
Од Суботице до Холивуда и заборав
(О Илони Филеп - суботичкој мађарској
писатељки с почетка двадесетог века) 58
- Гавра Будушин: Школовање Душана Радовића
у Суботици 74
- Емил Либман: Превентивне мере у борби
против заразних болести у Суботици
током XVIII и XIX века (1709 - 1909). 90
- Geza Sekuš:
Jedan od najstarijih opisa riba Podunavlja 113
- Peter Pišpeki Nađ:
О положају Велике Моравске 120

ПРИЛОЗИ И БЕЛЕШКЕ

- Татјана Петковић: Мирослав Јовановић,
Досељавање руских избеглица у
Краљевину СХС 1919-1924, Београд, 1996 155
- Стеван Мачковић: Љубодраг Димић, Културна
политика у Краљевини Југославији, 1918-1941,
I, II, III, Београд, 1997. 157
- Богдан Гајић: Зоран Вељановић, Српска читаоница
у Суботици (1862-1959), Суботица, 1998. 160

IN MEMORIAM

- Laslo Mađar. 163

Tartalom

LEVÉLTÁRI ANYAG - FONDOK ÉS GYŰJTEMÉNYEK

Zoran Veljanović:

Szent Mária (Szabatka) kiváltságos királyi
mezőváros jegyzőkönyve 1743-1744 (Regeszták). 5

Stevan Mačković:

A szabadkai Szolgabíróóság 1934-1941 23

Dušica Zrnić: A szabadkai Városi Múzeum

természettudományi gyűjteményék története 43

KUTATÁSOK, CIKKEK ÉS ÉRTEKEZÉSEK

Petar Vukov: Szabadkától Hollywoodig és a

feledésig (Fülöp Ilonáról-a szabadkai magyar
írónőről a XX.század elejéről) 58

Gavra Budišin: Dušan Radović szabadkai iskolaévei 74

Emil Libman: Óvintezkedések a ragályos

betegségek elleni harcban Szabadkán a XVIII.
és a XIX. század között (1709-1909) 90

Czékus Géza: A Dunamente halfajainak egyik

legrégebbi leírása 113

Püspöki Nagy Péter: Nagymorávia fekvéséről 120

ISMERTETÉSEK, JEGYZETEK

Tatjana Petković: Miroslav Jovanović, Doseljavanje

ruskih izbeglica u Kraljevinu SHS 1919-1924
(Orosz menekültek letelepedése az SzHSz
Királyságban), Beograd, 1996 155

Stevan Mačković: Ljubodrag Dimić, Kulturna

politika u Kraljevini Jugoslaviji, 1918-1941,
I, II, III (A Jugoszláv Királyság kultúrpolitikája),
Beograd, 1997. 157

Bogdan Gajić: Zoran Veljanović, Srpska čitaonica

u Subotici (1862-1959) (A Szabadkai Szerb
Olvasóegylet) 160

IN MEMORIAM

Magyar László 163

Мейоријска грађа - фондови и збирке

Zoran Veljanović

Protokoli Slobodnog komorskog kraljevskog grada Sent Marije (Szent Maria), nazvanog Subotica (Szabatka) 1743-1744. (Regesta)

Istorijski arhiv među svojim fondovima i zbirkama¹ poseduje i čuva najstariji dokumenat iz 1658. godine. Međutim, to su pojedinačni dokumenti ili povelje koje ne sadrže kontinuitet događaja ili kancelarija. To smo utvrdili i za period potiske vojne granice, odnosno Subotički vojni šanac koji joj je formacijski pripadao. Posle bitke kod Sente (1697) kada su Osmanlije konačno potisnute iz Bačke i granica između dva carstva se ustalila na reci Tisi, Subotica odnosno Subotički vojni šanac je pripojen Potiskoj vojnoj krajini. Za Subotički vojni šanac određen je komadant - u rangu kapetana, zajedno sa svojim zamenicima, lajtnantima, barjaktarima, izbornicima - eškutima i jednim beležnikom. Oni su upravljali vojnim i civilnim poslovima, s tim što je Subotičanima pravo žalbe omogućeno u Segedinskoj vojnoj komandi. Dokumenti o ovom periodu sačuvani su uglavnom fragmentarno.

Kompletnost (u dobrom delu) i kontinuitet arhivske građe u Istorijskom arhivu u Subotici počinje od 1743. godine. Upravo je te godine, po ukidanju Potiske i Pomoriške Vojne krajine, Vojni šanac Subotica, Privilegijom austrijske carice iz kuće Habsburga, Marije Terezije, proglašen privilegovanom komorskom varošicom sa novim imenom Sveta Marija (Szent Maria). Time je, sada već varošica, dobila svoj Magistrat, koji je bio organ političko-upravne i sudske vlasti. Njega su sačinjavali varoški sudija i dvanaestoro senatora. Sa dobijenom privilegijom, Magistratu je dodeljeno i pravo suđenja nad životom i smrću građana (*ius gladii*). U tom smislu je Magistratu dodeljen i ogromni dvosekli mač simbol ove privilegije.²

Prva odluka zajedničkog sastanka komorskih i varoških prvaka odnosila se na lokaciju buduće gradske kuće, koja bi imala dve do tri prostorije za administraciju i jedan specijalni odeljak gde bi se donosile tajne odluke i gde bi se čuvali važniji spisi. Takođe, na istom sastanku, odlučeno je da će se voditi zapisnik o svim predmetima koji su pretresani na sednicama Magistrata, te da će se zapisnik čuvati.³

Ovaj period obuhvata razdoblje od 1743-1778 godine i čine ga 6600 dokumenata koji nisu u celini sačuvani. To su uglavnom komorski spisi i drugi upravni akti viših organa, administrativni spisi Magistrata u vezi sa školstvom, crkvama i parohijama, zanatstvom i trgovinom, kontribucijom, popisi stanovnika (sa njihovom imovinskom vrednošću), sudski spisi (*Processus civiles et acta criminalia*), instancije, testamenti i drugi privatno-pravni dokumenti građana. Među navedenom arhivskom građom postoji određen broj dokumenata ili delovi dokumenata koji su pisani ikavicom, a mađarskom ortografijom.

* * *

Protokoli sednica Magistrata (*Protocolla sessionum Magistratualium*) od 1743. godine su u celosti sačuvani. U kancelarijama toga vremena nije bilo uobičajno da se vode delovodni protokoli, već su dokumenti dobijali svoje brojeve po datumu pristizanja u Magistrat. Izvesno je da ostalih dokumenata nema, a kada im se zametnuo trag teško je dati pravi, celovit i precizan odgovor. Ne zna se da li su oni nestali seobama prilikom zidanja varoških kuća (tri puta) ili u ratnim metežima. Krajem XIX stoleća, administratori i drugi korisnici koji su koristili dokumenta i istraživali period od sredine XVIII stoleća, ukazali su na to da nedostaju izvesni dokumenti. Ištvan Ivanji je bezuspešno tragao, na primer, za izgubljenim izveštajem Magistrata br. 41000/1880. itd.

* * *

Od arhivske građe iz tog vremena, do sada, Istorijski arhiv u Subotici je objavljivao pojedinačne predmete, odnosno povelje i to u ediciji *Koreni* (1991). Međutim, kontinuirano obrađena i prevedena arhivska građa, bilo u serijama ili po godištima nije objavljivana.⁴ Zbog toga ovom prilikom, osim što smo želeli da skrenemo pažnju na posjedovanje takve arhivske građe, odlučili smo se da objavimo deo prevoda (u obliku regesta) iz prve dve godine rada subotičke Municipije. - *Protokole iz 1743. i 1744. godine (Prothocollum Oppidi Cameralis Regio-Privilegiati Szent-Maria, antehac Szabatka vocati... Ab Anno 1743-44)*, koje su sa latinskog na srpski jezik prevodili stručnjaci Arhiva.⁵ Time budućim istraživačima ovog perioda umnogome olakšavamo rad i arhivsku građu činimo dostupnijom većem broju korisnika.

Osim toga, namera nam je da u vremenu koje je pred nama ovako prevedene *Protokole*, koji su nastali u periodu Slobodne komorske kraljevske privilegovane varošice Svete Marije, dakle od 1743-1798 godine objavimo u celosti u ediciji *Naučno-informativna sredstva o arhivskoj građi*. Oni će, osim izrađenih regesta sadržati i imenske i predmetne imenoslove. Izrada indeksa regesta za pomenuti period morala se uraditi iz razloga što će oni biti prisutni u originalnim Protokolima magistrata tek od 1799. godine.

Напомене и objašnjenja:

1. Zoran Veljanović, PRO ARHIVO - DE ARHIVO, Rukovet, časopis za književnost, nauku i kulturu, Subotica god. XLIII, br. 4-5-6/1997, str. 41-53. Broj fondova i zbirki konstantno se povećava i zavisi od količine preuzete arhivske građe koja se zakonski preuzima, otkupljuje ili dobija na poklon. U Istorijskom arhivu Subotica (u daljem tekstu IASu) početkom 2000. godine nalazi se 439 fondova i zbirki u ukupnoj količini od 4285,80 dužna metra arhivalija.
2. Dvosekli mač, simbol *ius gladii* izložen je na stalnoj postavci Gradskog muzeja u Subotici.
3. IASu, F: 261. 1. pag. 3 - 47.
4. Bilo je više arhivista koji su radili sa najstarijom arhivskom građom (podrazumevajući i prevođenje) iz ovog perioda: Mirjana Dimitrijević, Gašpar Ulmer, Zorica Pavić, Antal Hegediš. Njihov rad predstavlja dobru polaznu osnovu za dalje i preciznije prevođenje i arhivističku obradu. U transkripciji imena i prezimena učestvovali i Nevenka Bašić Palković, viši bibliotekar i Zoran Veljanović, istoričar, koristeći sledeću literaturu: J.Ердељановић, О пореклу Буњеваца, Београд 1930; Марко Протић, Српски тријумвири..., Суботица 1933; М.Рец - G.Баčлија, Именослов баčких Буњеваца, N.Sad - Subotica 1994

PROTOKOLI SLOBODNOG KOMORSKOG
KRALJEVSKOG PRIVILEGOVANOG GRADA SENT
MARIJE (Szent Maria), NAZVANOG SUBOTICA (Szabotka)

1743. jul 31.

1. U Sent Mariji (Szent Maria) sastali su se Franc Redl (Franciscus de Redl), komorski administrator, Mihalj Zbiško (Michaël Zbisko) i Stevan Vojnić (Stephanus Vojnics), sudija.

F:261.1.pag.3. 1743

1743. jul 31.

2. Na zajedničkom sastanku komorskih i gradskih čelnika odlučeno je da se odredi lokacija za buduću Gradsku kuću, koja bi imala dve do tri prostorije za administraciju i jedan specijalan odeljak gde bi se donosile sudske odluke i gde bi se čuvali važniji spisi.

F:261.1.pag.3. 1/1743

1743. jul 31.

3. Grad je dobio "pravo mača" (ius gladii), te je potrebno podići stub kažnjavanja na trgu i vešalo pored puta van grada, takođe treba popravljati i adaptirati zatvore, kako bi se onemogućio beg zatvorenika.

F:261.1.pag.3. 2/1743

1743. jul 31.

4. Odlučeno je da se Magistrat sastaje tri puta nedeljno: ponedeljkom, sredom i petkom i to ili u Gradskoj kući, ili, ako je slučaj hitan, čak i u domu samog sudije, a ako je potrebno, većanje se može obavljati i češće.

F:261.1.pag.3-4. 3/1743

1743. jul 31.

5. Odlučeno je da Magistrat neće dozvoliti nikakvo mešanje ljudima iz vojne granice u gradsko poslovanje.

F:261.1.pag.4. 4/1743

1743. jul 31.

6. Na sednici Magistrata odlučeno je da se objave termini godišnjih vašara i da se što pre uvedu pijace koje bi se održavale svake nedelje.

F:261.1.pag.4. 5/1743

1743. jul 31.

7. Na zajedničkom sastanku komorskih i gradskih čelnika odlučeno je da će desetak od useva ove godine sakupljati Mikloš Baranjai (Nicolaus Baranyai), komesar Bačke županije (Comitatus Bacsienis) sa još dva druga senatora.

F:261.1.pag.4. 6/1743

1743. jul 31.

8. Na istom sastanku odlučeno je da će se voditi zapisnik (Prothocollo) o svim predmetima koji su pretresani na sednicama Magistrata, te da će se zapisnik čuvati na sigurnom mestu. Potpisan je Franc Jozef de Redl (Franciscus Iosephus de Redl).

F:261.1.pag.4. 7/1743

1743. jul 31.

9. Na predlog kraljevskog savetnika i komorskog administratora Redla (Franciscus de Redl) odlučeno je na sastanku gradskih i komorskih čelnika da će se svakom građaninu omogućiti da sam izabere hoće li desetak (porez) davati u semenu ili u slami.

F:261.1.pag.5. 8/1743

1743. jul 31

10. Na zajedničkom sastanku komorskih i gradskih čelnika odlučeno je da se da kratak istorijat grada, od njegovog naseljavanja, uključujući 50. godina postojanja grada Subotice (Szabatka), tj. Sent Marije (Szent Maria) u okviru Potiske vojne granice (Confinium Tÿbiscanum). Kada je Potiska vojna granica, formirana većinom od pravoslavnih vojnika (Raci Ritus) uništila i satrla ovaj mali broj katolika, došlo je i do podele samog grada na dva dela: pravoslavni deo bio je pod upravom vrhovnog kapetana. Tada je grad započeo rad na reikorporaciji, čemu je mnogo doprineo Mikloš Karas (Nicolaus Kárász), zakleti beležnik Segedina (Szegedinum), ovlašćen od strane katoličkog stanovništva ovog grada da brani njegove interese. Nastojanjem delegata Stipana Vojnića (Stephanus Vojnics), Ilije Bukvića (Elia Bukvics) i Grge Križanovića (Georgius Krisanovics), koji su poslati u Beč, kraljica Marija Terezija (Maria Theresia) konačno dodeljuje gradu privilegije slobodnog kraljevskog grada 7.05.1743. Instalacija je održana 29.07.1743, kojoj su prisustvovali: Franc Redl (Franciscus Iosephus de Redl), Petar Latinović (Petrus Latinovics), sudija Bačke županije, Mihalj Zbiško (Michaël Zbisko), kraljevski fiškal, Mikloš Baranjai (Nicolaus Baranyai), komesar Bačke županije, Mihalj Valprun (Michaël Valprun), sudija iz Segedina, Andraš Temešvari (Andrea Temesvary), senator iz Segedina, kao i Mihalj Karas (Michael Kárász), zakleti beležnik iz Segedina, Ištvan Peter (Stephanus Péter), sudija iz Halaša (Halass) i Ištvan Bone (Stephanus Boné), zakleti beležnik iz Halaša. Privilegije su objavljene javno, na narodnom jeziku (Vernacula lingua), iako su pravoslavni stanovnici grada tome protivčili.

F:261.1.pag.5-6. 9/1743

1743. avgust 2.

11. Na prvj sednici Magistrata imenovani su funkcioneri grada i odbornici Zaklete opštine, a to su:

Luka Vojnić (Lucas Vojnics)
 Jeronim Vuković (Hieronimus Vukovics)
 Đorđe Pušić (Georgius Pusics)
 Toma Cvijanov (Thomas Cvianov)
 Ilija Crnković (Elia Crnkovics)
 Nikola Kuntić (Nicolaus Kuntics)
 Đorđe Bibić (Georgius Bibics)
 Luka Bukvić (Lucas Bukvics)
 Šime Tumbas (Simon Tumbasz)
 Nikola Brnić (Nicolaus Brnics)
 Ignac Vuković (Ignacius Vukovics)
 Tadija Stantić (Thadaeus Stantics)

Fabijan Baić (Fabianus Baics)
 Đorđe Pejić (Georgius Peics)
 Mihajlo Vuković (Michaël Vukovics)
 Josip Temunov (Iosephus Temunov)
 Josip Bajić (Iosephus Baics)
 Martin Cović (Martinus Csovics)
 Ilija Poljakov (Elia Polyakov)
 Josip Sapunčić (Iosephus Szapuncsics)
 Ivan Cvijanov (Ioannes Cvianov)
 Bartul Kopunović (Bartholomaeus Kopunovics)
 Bartul Jakočević (Bartholomaeus Iakocsevisc)
 Antun Buljovčić (Antonius Bulyocsics)
 Josip Šimokov (Iosephus Simokov)
 Abel Tomković (Abel Tomkovics)
 Marko Vujavić (Marcus Vujavics)
 Marijan Malagurski (Marianus Malagurskÿ)
 Grgo Vojnić (Gregorius Vojnisc)
 Luka Kaić (Lucas Kaisc)
 Vito Bajić (Vitus Baics)
 Franjo Rajičić (Franciscus Raicsics)
 Lovro Pejić (Laurentius Peics)
 Ivan Gršić (Ioannes Grsics)
 Albert Stipić (Albertus Stipics)
 Ivan Franciškov (Ioannes Franceskov)
 Josip Bačin (Iosephus Bacsin)
 Jakov Kopunović (Iacobus Kopunovics)
 Stevan Budanović (Stephanus Budanovics)
 Petar Lukendin (Petrus Lukendin)
 Mihajlo Vujavić (Michaël Vujavics)
 Stevan Vidaković (Stephanus Vidakovics)

Ukoliko pravoslavni pređu na civilni način života, mogu učestvovati u upravi gradom: od planiranih 60 čelnika izabrana su 42 katolika, dok je preostali broj ostavljen za pravoslavne, ukoliko se povinuju privilegijama koje je grad dobio.

F:261.1.pag.6. 10/1743

1743. avgust 2.

12. Od 150 konja koja po dogovoru sa pukovnikom Mencilom (Menczel) grad treba da preda, predaje se 114 konja za potrebe vojske.

F:261.1.pag.7. 11/1743

1743. avgust 2.

13. Namesničko veće u svom drugom mandatu obaveštava da će grad do daljnijeg plaćati dosadašnji iznos kontribucije i da je potrebno da preda vojsci 150 konja.

F:261.1.pag.7. 12/1743

1743. avgust 2.

14. Shodno naredbi Ugarske komore od 30. juna 1743. grad je odredio delegate koji će biti poslani u Bratislavu (Posonium) na potpisivanje ugovora sa Komorom (predmet ugovora nije naznačen).

F:261.1.pag.7. 13/1743

1743. avgust 21.

15. Na zasedanju Magistrata senator Josip Kopunović (Josephus Kopunovics) iznosi žalbu u vezi sa krađom ovača kod močvare Kelebija (Lacum Kelebia), od strane Ninka Čobana (Ninko Csoban), sluga Antonija Tobšića (Antonius Tobsics). Ispitani su svi akteri i odlučeno je da se, ukoliko se ustanovi da je stadu naneta ikakva šteta, ona mora nadoknaditi, a da se kradljivci, Ninko Čoban i njegovi pomoćnici, Dimitar Muzaroš (Dimitar Muzaros) i Jovan Stepanović (Iovan Stepanovics) zadrže u pritvoru, dok ne nadoknade štetu.

F:261.1.pag.7-8. 14/1743

1743. avgust 27.

16. Magistrat je razmotrio prijavu Jutke Hosu (Hoszu Iutka) u vezi sa preljubom koju su načinili Janoš Balog (Balog Iános) i Suzana Dubnjicki (Susana Dubnyiczky), žena Ivana Petrića (Ioannes Petrich). Ispitani su akteri i utvrđena je osnovanost prijave. Tako je Magistrat osudio neoženjenog Ivana Baloga na 15 udaraca šibom, a Suzanu Dubnjicki zbog brakolomstva na 30 udaraca bičem i progonstvo iz grada, po krivičnom zakonu, strana 62. paragraf 7.

F:261.1.pag.8-9. 15/1743

1743. septembar 1.

17. Konstatovano je da je grad predao Feštetićevom puku (Regimen Fösteticsianum) 36 od ukupno 150 konja, koliko je bio obavezan da da.

F:261.1.pag.9. 16/1743

1743. septembar 2.

18. Gradu je dostavljena informacija vojne komande u Segedinu (Szegedinum) o novcu koji je ukraden Petru Mučalovu (Petrus Mucsalov).

F:261.1.pag.9. 17/1743

1743. septembar 11.

19. Pred Magistratom je sklopljen kupoprodajni ugovor prema kome je Adam Maro (Adamus Maró) prodao svoju kuću kod Rogine bare (Rogina Bara) beležniku Petru Josiću (Petrus Iósics) za 62 forinte.

F:261.1.pag.9. 18/1743

1743. septembar 11.

20. Na istom zasedanju Magistrata razmatrana je tužba turskih trgovaca Šaina i Huseina Baše (Sain et Uszein Bassa) protiv Ivana Sakalanova (Ivan Szakalanov) i Ostoje Staračkog (Osztója Sztaracsky, Raci Ritus), stanovnika Sent Marije (Szent Maria), koji su im naneli štetu time što su izazvali tuču na vašaru. Svedočio je trgovac iz Petrovaradina (Petrovaradienses), Petar Ivković (Petrus Ivkovics). Odlučeno je da Ivan Sakalanov, kao inicijator tuče, isplati 2/3 nastale štete (uništeni su zlatni sat, turski ćilimi, jedan tobolac itd), a Ostoja Starački, koji mu je samo pomagao, treba da nadoknadi Turcima 1/3 štete. Pored toga, treba da plate 12 forinti kao kaznu za nanošenje telesnih povreda turskim trgovcima.

F:261.1.pag.9-10. 19/1743

1743. septembar 18.

21. Na sednici Magistrata raspravljalo se o slučaju Josipa Kopunovića (Iosephus Kopunovics), senatora, kome su kod močvare Kelebija (Lacum Kelebia) ukrali 36 ovaca iz stada. Identifikovani su i kažnjeni počinitelji : Adam Tobšić (Adamus Tobsics) sa 30 udaraca batinom, a ostali, Dimitar Muzaroš (Dimittar Muzaros), Ninko Čoban (Ninko Csoban) i Jovan Stepanović (Iovan Stepanovics) sa 25 udaraca. Oni takođe moraju da nadoknade štetu nanetu senatoru, i to svako treba da mu preda po 9 ovaca.

F:261.1.pag.11-12. 20/1743

1743. septembar 23.

22. Na sednici Magistrata vođena je istraga u vezi sa prijavom Petra Cvijanova (Petrus Cvianov) protiv Marije Malečković (Maria Maleckovics), u kojoj se tvrdi da je ona veštica, te da je pomoću vradžbina nanela tešku bolest njegovim sinovima. Ispitivanju su podvrgnuti Petar Cvijanov, Lovro i Ivan Cvijanov (Laurentius et Ioannes Cvianov) i njegova sestra Marta (Martha). Njima nije pošlo za rukom da svoje optužbe i dokažu, pa su šireći laži doprineli da pomenuta Marija Malečković bude na lošem glasu, a sebe su predstavili kao lažljivce. Doneta je presuda po kojoj Petar Cvijanov mora da traži oprostaj zbog klevete pred Gradskom kućom od oštećene, zajedno sa celom svojom porodicom, a ako bude nastavio da širi lažne informacije po gradu, biće i strožije kažnjen globom od 50 forinti, a ukoliko ne bude mogao da plati, provešće u zatvoru 3 nedelje i kazniće ga trodnevnim šibanjem sa ukupno 25 udaraca.

F:261.1.pag.12-13. 21/1743

1743. septembar 25.

23. Na sednici Magistrata konstatovano je da je Toma Tikvicki (Thomas Tikvický) prodao svoju livadu, tzv. Budžak (Bucsak) u pustari Đurđin (Györgyin), koja se sa severa, istoka i zapada graniči posedima senatora Josipa Jaramazova (Iosephus Jaramazov), a sa juga posedom Mihajla Vukovića odnosno Tatarpalkova (Michaël Vukovics alias Tatarpalkov), gore pomenutom senatoru za 40 rajnskih forinti.

F:261.1.pag.13. 22/1743

1743. septembar 25.

24. Istog dana primljena je tužba komorskog fiškala Mihalja Zbiška (Michaël Zbisko) protiv Mačaša Čontoša, alias Seke (Matthia Csontos alias Szőke), pastira iz Sent Ivana (Szent Ivan), koji je osuđen na smrt vešanjem, ali je uspeo da pobjegne u Sent Mariju (Szent Maria). Fiškal zahteva njegovo hapšenje.

F:261.1.pag.13. 23/1743 (F:261.21.1. 4/1743)

1743. oktobar 2.

25. Janoš Kadar (Ioannes Kadar) postavljen je za učitelja katoličke dece u Sent Mariji (Szent Maria) sa godišnjom platom od 74 forinte.

F:261.1.pag.13. 24/1743

1743. oktobar 6.

26. Grad dobija zapovest Komore kojom se zabranjuje carinicima da od stanovnika Sent Marije (Szent Maria) ubiraju carinu i tridesetinu, prema privilegijama koje je grad dobio.
F:261.1.pag.14. 25/1743

1743. novembar 28.

27. Pred Magistratom održana je ostavinska rasprava između Martina Čovića (Martinus Csovics) i sinova njegovog pokojnog brata Jeronima Čovića (Hieronymus Csovics). Imovina koja je trebala da se podeliti, obuhvatala je kuću, salaš u pustari Čantavir (Csantavér), stoku, vinograd i zemlju.
F:261.1.pag.14-15. 26/1743

1743. decembar 1.

28. Istraga koja je vođena od strane Bačke županije (Comitatus Bacsensis) povodom nereda koje su pravoslavni (Raci Ritus) izazvali u gradu, pohranjena je u fasciklu pod slovom A, broj 9.
F:261.1.pag.15. 27/1743

1743. decembar 2.

29. Naredba Namesničkog veća u vezi sa pravoslavnim popovima objavljena je 2. decembra i nalazi se pohranjena u fasciklu pod slovom A, broj 10.
F:261.1.pag.15. 28/1743

1743. decembar 24.

30. Na sednici Magistrata spisi u vezi sa obaveštenjem Bačke županije (Comitatus Bacsensis), koji se odnose na godišnje pripadnosti slugu po kućama i salašima smešteni su u fasciklu pod slovom A, broj 11.
F:261.1.pag.15-16. 29/1743

1743. decembar 24.

31. Spisi u vezi sa istragom, koja je vođena protiv pravoslavnog popa (Raci non uniti Ritus Popaus) Timotija (Thimotia) povodom izazivanja nereda u gradu, pohranjeni su u fasciklu pod slovom A, broj 12.
F:261.1.pag.16. 30/1743

1744. januar 13

32. Konstatovano je da se obaveštenje iz tvrđave Šikloš (Arce Siklós), županija Baranja (Comitatus Baranya), o dobrovoljnom ispitivanju osumnjičenih za krađu stoke subotičkog senatora Grge Križanovića (Gregorius Krisanovics), nalazi u fasciklu pod slovom A, broj 1..
F:261.1.pag.19. 1/1744

1744. januar 22.

33. Na sednici Magistrata razmotreni su rezultati istrage koja je vođena protiv Jožefa Vizija (Iosephus Vizy), zakletog beležnika ovog grada. U 11 tačaka pobrojani su izgredi koji mu se stavljaju na teret (na pr. da stranke moraju da ga traže po gradskim krčmama, jer nikada nije na svom radnom mestu u Gradskoj kući, da neprekidno izaziva nered, svade i tuče, da podbada naročito pravoslavno stanovništvo protiv gradskih delegata i sl.) Na ovom pretresu je odlučeno da se pomenuti Jožef Vizi, zbog pomenutih izgreda i zbog toga što gradu nije

doprineo nikakvim dobrom, kazni izgonom iz Sent Marije (Szent Maria), nakon što napusti službu i proda svoje nekretnine.

F:261.1.pag.19-23. 2/1744

1744. januar 26.

34. Na sednici Magistrata održano je suđenje Pavlu Petroviću (Paulus Petrovics), gradskom stražaru, optuženom da je ubio Daloša (Dalos), pastira sudije Stevana Vojnića (Stephanus Vojnics). Osuđen je na 5 meseci zatvora i 25 udaraca batinom, jer je istraga pokazala da je reč o ubistvu iz nehata, budući da je puška koju je optuženi imao u ruci sama opalila i na mestu usmrtila pomenutog Daloša. Po krivičnom zakonu, deo II, strana 37. član 62. paragraf 9. za nenaumljeno ubistvo tj. ubistvo iz nehata predviđena je kazna zatvora u trajanju od 5 meseci, a olakšavajućom okolnošću se smatra ako se krivac sam prijavi Magistratu.

F:261.1.pag.24. 3/1744

1744. januar 26.

35. Na istoj sednici održana je ostavinska rasprava između rođene braće Juriše i Ivana Pančina (Iurissa et Ioannes Pancsin). Predmet podele činili su: kuća sa okućnicom, zemlja, stoka i drvna građa.

F:261.1.pag.25. 4/1744

1744. januar 26.

36. Na istoj sednici Magistrata potvrđen je izbor Petra Josića (Petrus Iosics) za gradskog beležnika za 1744. godinu sa godišnjom platom od 150 forinti, zajedno sa 5 forinti za kupovinu tovljenika, 12 vojnih merova brašna i 2 akova vina.

F:261.1.pag.25. 5/1744

1744. januar 26.

37. Na istoj sednici Magistrata Šime Romić (Simon Romics) izabran je za orguljaša a Jakob Miltro (Iacobus Miltro) za sakristana i zvonara Katoličke crkve u Sent Mariji (Szent Maria) za tekuću 1744. godinu. Godišnja plata treba da iznosi po 40 rajnskih forinti i od svake pojedinačne žetve na imanjima katolika (Romano=Catholica) dobijaće 1/4 vojnog merova žita, koju treba pravedno da podele među sobom.

F:261.1.pag.26. 6/1744

1744. januar 29.

38. Kraljevska odluka u vezi sa plaćanjem desetine (decima) za 1743. godinu i naredba o iznosu kontribucije nalaze se u fascikli pod slovom A, broj 3.

F:261.1.pag.26. 7/1744

1744. februar 4.

39. Obaveštenje Baranjske županije (Comitatus Baranya) o stoci koja je ukradena subotičkom senatoru Grgi Križanoviću (Gregorius Krisanovics) primljeno je i pohranjeno u fasciklu pod slovom A, broj 4.

F:261.1.pag.26. 8/1744

1744. februar 6.

40. Dopis Palatina nalazi se u fascikli pod slovom A, broj 5.

F:261.1.pag.26. 9/1744

1744. februar 9.

41. Dve odluke Bačke županije (Comitatus Bacsensis) u vezi sa neredom koji su izazvali pravoslavni (Raci Ritus) u našem gradu primljene su i pohranjene u fasciklu pod slovom A, broj 6.

F:261.1.pag.26-27. 10/1744

1744. februar 26.

42. Petrović Lazar (Petrovics Lazar) obaveštava Magistrat da je prodao svoju kuću koja se sa zapada graniči kućom Mihajla Stipina odnosno Rudića (Michaël Stipin alias Rudics), Ivanu Matanovu (Ioannes Matanov) u zamenu za jednogodišnju junicu.

F:261.1.pag.27. 11/1744

1744. mart 5.

43. Magistrat je obavešten da je Todor Diserlin, zvani Zet (Todor Diserlin Zett) sa svojim sinom Mihajlom (Michaël) prodao svoj vinograd Nikoli Rusmiru (Nicolaus Rusmir) za 40 rajnskih forinti. Vinograd je veličine 5 dana rada i nalazi se na istoku, smešten pored imanja Jovana Sakalanova (Iovan Szakalanov).

F:261.1.pag.27. 12/1744

1744. mart 5.

44. Na istoj sednici Magistrat je primio Šimona Friča (Simon Frics), stolara, u red građana Sent Marije (Szent Maria), pod uslovom da tu živi i obavlja svoj posao pošteno.

F:261.1.pag.27. 13/1744

1744. mart 5.

45. Petar Vujković (Petrus Vujkovics) obaveštava Magistrat da je svoj vinograd, koji se nalazi prema zapadu, između poseda dece pokojnog kapetana Jakoba Sučića (Jacobus Szusics) i poseda Tome Dželatova (Thoma Cselatov) prodao za 100 rajnskih forinata i 2 krave.

F:261.1.pag.27. 14/1744

1744. mart 5.

46. Informacija tvrđave Šikloša (arx Siklos), primljena 1. marta, u vezi sa krađom stoke pohranjena je u fasciklu pod slovom A, broj 7.

F:261.1.pag.28. 15/1744

1744. mart 9.

47. Pred Magistratom održana je ostavinska rasprava između Ivana Njuškalova (Ivan Nyuskalov) i Đorđa Vinka (Georgius Vinko). Predmet ostavinske rasprave činili su: kuća, vinograd, konji, kola i stoka.

F:261.1.pag.28. 16/1744

1744. mart 15.

48. Udovica Mitra Kuloglina (Ubava Kuloglin) obaveštava Magistrat da je svoj vinograd na istoku, između poseda Damjana Alčića (Damjan Alcsics) i Mihajla Kačudića (Michaël Kacsudics), prodala Ivanu Vukovu (Ioannes Vukov) za 130 rajnskih forinti.

F:261.1.pag.28. 17/1744

1744. mart 15.

49. Na istoj sednici Petar Vujković (Petrus Vujkovics), Mihajlo i Stevan Vujković (Michaël et Stephanus Vujkovics), nećaci pomenutog Petra, Mihajlo Čoban (Michaël Csoban), pastorče pomenutog Petra i Martin Budanović (Martinus Budanovics), njihov rođak, obaveštavaju Magistrat da žele osnovati zajedničko domaćinstvo, tj. porodičnu zadrugu, jer su im pojedinačna gazdinstva mala. Novoformirana zajednica nastaće davanjem proporcionalnih delova pokretne i nepokretne imovine, koji će biti precizno određeni, da bi se jednom, ako dođe do podele domaćinstva, mogli pravedno i bez nesuglasica razdeliti.

F:261.1.pag.28-29. 18/1744

1744. mart 23.

50. Simeon Bukvić (Simon Bukvics) i Martin Zdilarić (Martinus Zdilarics) potvrđuju pred Magistratom da su izvršili razmenu svojih vinograda: Simeon Bukvić daje svoj vinograd, koji se nalazi na severu, između poseda Stevana Katanića (Stephanus Katanicsin) i Martina Neoršića (Martinus Neorsics) i, osim toga, 5 vojnih merova pšenice za vinograd Martina Zdilarića, koji se nalazi istočno, prema Segedinu (Szegedinum), između poseda Ivana Antunovića (Ioannes Antunovics) i Isaka Nevagovića (Iszak Nevagovics).

F:261.1.pag.29. 19/1744

1744. april 20.

51. Priznanica magacina u Segedinu (Szegedinum) o primljenoj desetini za 1743. godinu nalazi se u fasciklu pod slovom B, broj 8.

F:261.1.pag.30. 20/1744

1744. april 22.

52. Magistrat je obavešten da su stanovnici Segedina (Szegedinum) bez dozvole podigli pastirske kolibe na teritoriji koja pripada našem gradu, sa ove strane močvare Kereš (Körös), u tzv. Jesenovcu (Jeszenovacz), naspram Belošovice (Belosovicza). Grad je uložio žalbu zbog ovog slučaja.

F:261.1.pag.30. 21/1744

1744. april 25.

53. Magistrat je obavešten o tome da je Josip Bodić (Iosephus Bodics) prodao svoj vinograd koji se nalazi na istoku prema Segedinu (Szegedinum), između poseda Jakova Rudića (Iacobus Rudics) i Matije Carevića (Mathaeus Czarevics), Matiji Careviću za 77 rajnskih forinti.

F:261.1.pag.30. 22/1744

1744. april 25.

54. Na istoj sednici Magistrat je obavešten da je Jovan Živković (Iovan Sivkovics), pravoslavni pop prodao svoj vinograd na severu, koji se nalazi između poseda Ištoka Cifrina (Istok Cziffrin) i Đerđa Tota (Georgius Toth), Tadiji Tokiću (Thadaeus Tokics) za 93 forinte.

F:261.1.pag.30. 23/1744

1744. april 28.

55. Dopis Magistrata Sent Marije (Szent Maria) Magistratu Segedina (Szegedinum), u vezi sa postavljanjem pastirskih koliba na teritoriji ovog grada nalazi se u fascikli pod slovom A, broj 9.

F:261.1.pag.31. 24/1744

1744. april 29.

56. Na ovaj dan pravoslavni stanovnici grada na osnovu dozvole generala Englschhofena (Englshoffen) otvorili su mesaru i krčmu, protivno propisima i privilegijama koje je grad dobio. Protestno pismo komorskog administratora Redla (Redl) nalazi se u fascikli pod slovom A, broj 10.

F:261.1.pag.31. 25/1744

1744. maj 6.

57. Magistrat je razmatrao tužbu Jelene Krnajske (Helena Krnaiský), po kojoj su Matias Fajerštajn (Matthias Fajerstain) i Ivan Petri (Ioannes Petri) naneli teške povrede njenim konjima, te ih nije mogla koristiti za domaće poslove cele sezone. Sud je kaznio Ivana Petrija novčanom globom, jer nije okružio svoj vinograd jarkom, kako je to bio običaj i obaveza, pa su konji preko njegovog neograđenog vinograda prešli na posed Matiasa Fajerštajna, koji ih je prebio.

F:261.1.pag.31-32. 26/1744

1744. maj 10.

58. Magistrat je ovlastio senatora Grgu Križanovića (Gregorius Krisanovics) i zakletog beležnika Petra Josića (Petrus Iosics) da kod viših instanci u Beču (Vienna) i Bratislavi (Posonium) traže zadovoljštinu za štete koje su pravoslavni naneli gradu i njenim stanovnicima.

F:261.1.pag.32-33. 27/1744

1744. maj 10.

59. Zapisnik o istrazi vođenoj u vezi sa granicama oko pustara Tompe (Tompa) i Etemeša (Eötömes) nalazi se u fasciklu pod slovom A, broj 11.

F:261.1.pag.33. 28/1744

1744. maj 25.

60. Jerko Šarčev (Ierko Szarcsev) potvrdio je pred Magistratom da je svoj vinograd, koji se nalazi prema istoku, pored Segedinskog puta (Via Szegediensis), između poseda plemića Martina Sučića (Martinus Szucsics) i Šime Blesića (Simon Blesics), prodao za 28 forinti Đorđu Principu (Georgius Princip).

F:261.1.pag.33. 29/1744

1744. maj 29.

61. Magistrat je odlučio da kao delegate pošalje sudiju Stevana Vojnića (Stephanus Vojnics), senatora Grgu Križanovića (Georgius Krisanovics) i zakletog beležnika Petra Josića (Petrus Iosics) na pregovore u Segedin (Szegedinum), u vezi sa sporom oko pastirskih koliba podignutih na našoj strani Jesenovca (Jeszenovacz).

F:261.1.pag.33. 30/1744

1744. avgust 12.

62. Pisma savetnika Ugarske kraljevske komore de Žana i Hanzena (de Jean et Hanzen) u vezi sa novcem uzetim u zajam od strane grada nalazi se u fascikli pod slovom A, broj 13.

F:261.1.pag.33-34. 31/1744

1744. avgust 19.

63. Delegati grada, Stevan Vojnić (Stephanus Vojnics), sudija i Grga Križanović (Gregorius Krisanovics), senator, podneli su izveštaj u vezi sa troškovima oko reinkorporacije grada finansijskoj komisiji, čiji su članovi bili Đorđe Pušić (Georgius Pusics), Ilija Crnković (Elia Crnkovics), zastavnik i Šime Tumbas (Simon Tumbas). Izveštaj se nalazi u fascikli pod slovom A, broj 14.

F:261.1.pag.34. 32/1744

1744. avgust 19.

64. Istog dana delegati grada su podneli izveštaj o ličnim troškovima prilikom rada na reinkorporaciji grada i on se nalazi pohranjen u fasciklu pod slovom A, broj 14.

F:261.1.pag.34. 33/1744

1744. avgust 24.

65. Magistrat Segedina (Szegedinum) poslao je pismo u kome se zahteva od plemića Martina Sučića (Martinus Szucsics) da preda kravu koju je obećao svom slugi Ferencu Orbanu (Franciscus Orbán), na ime njegovog službovanja. Ukoliko to ne učini, uputiće se žalba vrhovnom sudiji Bačke županije (Comitatus Bacsensis) i na taj način će sluga dobiti obeštećenje.

F:261.1.pag.35. 34/1744

1744. avgust 26.

66. Magistrat je prihvatio molbu Ivana Vukovića odnosno Glavaša (Ioannes Vukovics alias Glavas), na koga su se tužili mnogi stanovnici zbog pića i maltretiranja, da ga u buduće kazne sa 50 udaraca šibom ako se bude i dalje napijao i maltretirao svoju okolinu, te je time priznao ove optužbe kao osnovane.

F:261.1.pag.35. 35/1744

1744. oktobar 10.

67. Primljeni su cirkulari Bačke županije (Comitatus Bacsensis) i zavedeni u fasciklu pod slovom A, broj 15.

F:261.1.pag.36. 36/1744

1744. oktobar 23.

68. Uputstva kraljevske komisije na latinskom (Latino) i ilirskom (Illirico) jeziku u vezi sa sređivanjem nesuglasica između katolika i pravoslavnih stanovnika ovog grada smeštena su u fasciklu pod slovom A, broj 16.

F:261.1.pag.36. 37/1744

1744. oktobar 30.

69. Na odluku kraljevske komisije naš grad upućuje molbu, čiji tekst se nalazi pohranjen u fasciklu pod slovom A, broj 11. (predmet molbe nije naznačen)

F:261.1.pag.36. 38/1744

1744. novembar 10.

70. Od 10. do 13. novembra održane su sednice Spahijskog suda. (predmeti nisu zabeleženi, iako je u zapisniku ostavljeno mesto za njih)

F:261.1.pag.36. 39/1744

1744. novembar 20.

71. Na sednici Magistrata, u prisustvu svih senatora, izuzev senatora Mihajla Bačina (Michaël Bacsin) odlučeno je da će dva senatora ispitati mogućnost dodele zemljišta za proširenje bašti na pustari Ludoš (Ludas) sledećim stanovnicima grada: Simeonu Čurčiji (Simon Tyurcsia), Ivanu Kozaračkom (Ioannes Kozarcský), Đorđu Korponaiću (Georgius Korponaj) i Ivanu Korponaiću (Ioannes Korponaj).

F:261.1.pag.41. 40/1744

1744. novembar 20.

72. Sudija Stevan Vojnić (Stephanus Vojnics) podneo je tužbu Magistratu, pošto je 12. novembra ove godine bio dužan da primi na konak u sopstvenoj kući 20 vojnika, jer su gradski tizedeši propustili da na vreme organizuju smeštaj vojnicima u gradu, te za ovo traži nadoknadu. Tizedeši Ivan Šokčić (Ioannes Sokcsics), Matija Marinkić (Matthaeus Marinkics) i Petar Vujković (Petrus Vujkovics) branili su se time da su oni na vreme pozvali svoje ljude za doček, ali se ovi nisu pojavili, što se pokazalo kao tačno. Odlučeno je da se ubuduće, ako tizedeši nalože kome da se pojavi na određenom mestu zarad dočeka vojnika, a ovaj to ne učini, podnese prijava sudiji ili njegovom zameniku, inače sledi kazna od 50 udaraca batinom.

F:261.1.pag.41. 41/1744

1744. novembar 20.

73. Magistrat je izabrao za učitelja ponovo Janoša Kadara (Ioannes Kadar) za sledeću školsku godinu, sa godišnjom platom od 76 forinti, 3 vojnička merova brašna i 1 metričku centu mesa.

F:261.1.pag.42. 42/1744

1744. novembar 20.

74. Na istom zasedanju razmatrana je i tužba Jozefa Krupičke (Iosephus Krupicska), stanovnika Segedina (Szegedinum) protiv Ignacija Vukovića (Ignatius Vukovics), stanovnika Sent Marije (Szent Maria), jer mu ovaj nije predao pogođenu količinu žita za obavljenu žetvu, kao ni gunj. Magistrat je pretresao slučaj i doneo odluku da Ignacije Vuković umesto obećanog gunja treba da da Krupički 2 mere žita, a umesto dogovorene količine žitarica treba da preda 2 mere žita i 7 1/2 mere prosa.

F:261.1.pag.43. 43/1744

1744. novembar 22.

75. Na zasedanju Magistrata, u prisustvu sudije Stevana Vojnića (Stephanus Vojnics) i senatora: Ivana Vojnića (Ioannes Vojnics), Josipa Jaramazova (Iosephus Iaramazov), Grge Križanovića (Gregorius Krisanovics) i Mihajla Prčića (Michaël Prcsics), razmatrana je tužba zastavnika milicije Potiske vojne

oblasti (Militia Tybiscana) Stevana Nikoletića (Stephanus Nicoletics) protiv stanovnika ovog grada, Ignacija Vukovića (Ignatius Vukovics) i Lovre Pejića (Laurentius Peics), jer su mu, navodno, zaplenili stoku. Magistrat je odbacio svedočanstvo Nikoletićevog sluga Imre Gočmanja (Emericus Gocsmány) o ovom slučaju i osumnjičeni ljudi jednostavno su pušteni na slobodu u nedostatku valjanih dokaza.

F:261.1.pag.44. 44/1744

1744. novembar 24.

76. Predmete koje je Spahijski sud razmatrao na svojim zasjedanjima od 10. do 13. novembra tekuće godine, primili su u Zakletoj opštini njeni članovi Ignacije Vuković (Ignatius Vukovics), Nikola Brnić (Nicolaus Brnics) i Tadija Stantić (Thadaeus Sztantics).

F:261.1.pag.45. 45/1744

1744. decembar 4.

77. Magistrat je zasjedao u prisustvu Grgo Vidakovića (Gregorius Vidakovics), zamenika sudije i senatora: Ivana Vojnića (Ioannes Vojnics), Josipa Kopunovića (Iosephus Kopunovics), Andrije Pavlešanova (Andrea Pavlesanov) i Mihajla Prčića (Michaël Prcsics). Jelena Ištvanović (Jelena Istvanovics) obavestila je Magistrat da je svoj vinograd, koji se nalazi na zapadu, između poseda Đorđa Orlovića (Georgius Orlovics) i Mihajla Dželatova (Michaël Cselatov) prodala za 62 forinte Franji Šarčevu (Franciscus Sarcev).

F:261.1.pag.45. 46/1744

1744. decembar 14.

78. Magistrat je održao sednicu u sledećem sastavu: Grgo Vidaković (Gregorius Vidakovics), zamenik sudije, senatori: Josip Jaramazov (Iosephus Iaramazov), Grgo Križanović (Gregorius Krisanovics), Andrija Pavlešanov (Andrea Pavlesanov), Josip Kopunović (Iosephus Kopunovics), Ivan Vojnić (Ioannes Vojnics) i Ivan Mačkov (Ioannes Macskov). Luka Brnić (Lucas Brnics), stanovnik Sent Marije (Szent Maria) podneo je tužbu protiv govedara koji je služio kod Josipa Horvatskog (Iosephus Horvatský), jer mu je, navodno, ukrao 2 jagnjeta, što je posvedočio i mladić Miško Zvekanov, Sluga (Misko Zvekanov, Szluga). Govedar Horvat Ištvan (Horvath Istvan) poricao je optužbe, tvrdeći da je Mihajlo Gabrić, Glišo (Michaël Gabrics, Gliso), ukrao a potom odveo stoku u Cantavir (Csantavér), nudeći ovom novac ako bude ćutao. Tako su tražena dva jagnjeta još uvek u Gabrićevom stadu. Magistrat je odlučio da zbog krađe koju su očigledno izvršili, lopove kazni sa 30 udaraca batinom i zatvorskom kaznom, koja će biti na snazi sve dok šteta ne bude nadoknađena.

F:261.1.pag.45. 47/1744

1744. decembar 18.

79. Na sednici Magistrata, kojoj su prisustvovali zamenik sudije Grgo Vidaković (Gregorius Vidakovics) i senatori: Ivan Vojnić (Ioannes Vojnics), Josip Jaramazov (Iosephus Iaramazov), Andrija Horvatski (Andrea Horvatský), Mihajlo Bačin (Michaël Bacsin), Mihajlo Prčić (Michaël Prcsics), Marko Skenderov (Marco Skenderov) i Ivan Mačkov (Ioannes

Macskov), razmatrana je tužba Blaška Dugačkog (Blasius Dugacský) protiv govedara Petera Varge (Petrus Varga) i Mihajla Vlaha (Michaël Vlaa). Dugački je smatrao da je nebrigom ove dvojice govedara stradao jedan njegov vo, kada je upao u jarak kod imanja Balaževih (Ballassones) na Ludašu (Ludassiensens). U istrazi govedari su tvrdili da se nesreća dogodila u njihovom odsustvu. Po presudi govedari su kažnjeni novčanom globom.

F:261.1.pag.46. 48/1744

1744. decembar 18.

80. Na istoj sednici Magistrata primljeno je pismo Magistrata Segedina (Szegedinum) u kome se traži naplata duga od Andraša Polje (Andreas Polya), stanovnika Segedina, koji nije vratio na vreme pozajmljeni novac od Martina Vekeša (Martinus Vékes) iz Segedina. Dug bi se imao naplatiti od vrednosti njegove stoke koja se nalazi u Sent Mariji (Szent Maria), kod njegovog brata.

F:261.1.pag.46-47. 49/1744

1744. decembar 30.

81. Magistrat je održao zasedanje u prisustvu: sudije Stevana Vojnića (Stephanus Vojnics), te senatora: Grge Križanovića (Gregorius Krisanovics), Ivana Vojnića (Ioannes Vojnics), Josipa Kopunovića (Iosephus Kopunovics), Andrije Pavlešanova (Andrea Pavlesanov), Petra Mukića (Petrus Mukics) i Josipa Jaramazova (Iosephus Iaramazov). Razmatrana je molba trgovaca i zanatlija ovog grada koja se odnosila na regulisanje aktivnosti stranih trgovaca i zanatlija. Donete su sledeće odluke prema tačkama iz zahteva:

- 1.) i 2.) Strani trgovci ne smeju na vašarima da prodaju robu po nižim cenama od gradskih trgovaca
- 3.) Treća tačka zahteva već je razmatrana
- 4.) Niko ne može otvoriti dućan i izlagati robu bez prethodnog znanja i odobrenja Magistrata
- 5.) Zabranjeno je stranim zanatlijama da se bave svojom delatnošću tajno, tj. po privatnim kućama, bez znanja Magistrata o tome
- 6.) Mere i tegovi svih vrsta treba da se pregledaju sedmično i da se neodgovarajući predaju Magistratu
- 7.) Nije razmatrana ova tačka zahteva
- 8.) U vreme praznika prodavnice treba da budu zatvorene celog dana, a nedeljom pre dvanaest sati treba da ostanu zatvorene.

F:261.1.pag.47. 50/1744

1744. decembar 30.

82. Na istoj sednici stanovnik Sent Marije (Szent Maria) Josip Horvatski (Iosephus Horvatský) obavestio je Magistrat da je svoju kuću u Velikom utvrđenju (Fossatum maius), koja se nalazila pored kuće Bibića (Bibityiana) prodao Simonu Bomeru odnosno Tišleru (Simon Bomer alias Tisler), za 40 rajnskih forinti.

F:261.1.pag.47. 51/1744

Ешеван Мачковић

*Среско начелство Суботица
(1934 - 1941)*

*Среско начелство Суботица у систем
орјанизације власти (1918-1941)*

Среско начелство - Суботица је оформљено 1934. године. Да би се боље сагледало његово место и улога потребно је осврнути се и на систем организације власти у држави и на његову примену на локалном нивоу.

Уласком у нову јужнословенску државу и за Суботицу започиње један нови историјски период. И поред нове државне, идеолошке и политичке климе, у Војводини ће се, у организацији власти, још дуго употребљавати неки обрасци из старог административног и правног система Монархије.

Систем организације власти прошао је кроз четири периода. Први је "... *преблазни период, настао у процесу распадања Аустро-Угарске и формирања нових држава на њеним рушевинама. Траје око месеца дана у другој половини октобра и првој половини новембра 1918. г.*"¹ Тада старе власти одступају са положаја а нове; у првом реду војне а затим и цивилне, преузимају њихове надлежности. То се дешава и у Суботици где је последња седница градског Проширеног сената одржана 11. новембра. Тада је формалну оставку поднео развлаштени градоначелник др Карољ Биро а комесар будимпештанске владе Лука Плесковић положио заклетву преуевши дужност градоначелника и великог жупана. Непуних месец дана касније, 10. децембра и он ће као последњи репрезент мађарских власти морати да се повуче са положаја.²

Са уласком српске војске 13. новембра, само неколико часова пре потписивања Београдског уговора о примирју, створен је на овом подручју врло сложен

државноправни провизоријум. Први командант града, који је 15. новембра стављен под војну команду, постаће пуковник Владислав Крупежевић. Он ће у споразуму са Буњевачко српским Народним већем, 18. новембра поставити прву нову градску управу, на челу са др Стипаном Матијевићем, који ће поред градоначелничке, од 4. децембра вршити и функцију великог жупана.³

То је био почетак другог периода који траје до 1927. године, када долази до обнављања, само по форми, административног система из периода Аустро-Угарске. Суботица, Слободни краљевски град (*Szabad királyi város*), по мађарском административно територијалном принципу, била је у рангу жупаније и имала свог Великог жупана, државног чиновника којег је постављала влада у Будимпешти. Суботица ће, задржати тај назив и статус али у новим државно правним и политичким околностима, он ће бити сасвим формалног карактера. За разлику од некадашњег система где се у попуњавању градске скупштине, поред имовно порезног цензуса користио и специфични изборни систем⁴, у новим условима су градски функционери у градској управи - Сенату, (Градском начелству, Градском поглаварству од 1934.) почевши од градоначелника, затим и сви одборници, у градском представничком телу - Народном одбору (до 29.08.1919.), затим Проширеном Сенату, Градском одбору (од 1929.) и Градском већу (од 1934.) именовани од стране централних власти, односно Министарства унутрашњих дела, а тиме самоуправност "*слободних краљевских градова*" није поштована у темељу.⁵ Градски извршни орган власти био је Сенат. Скупштина са својим телима, одборима и стручним одборима имала је прецизно одређен делокруг.⁶

Поље рада градске управе, одсликава поделе на одељења: администраивно, економско, културно социјално, техничко, финансијско, одветништво, физикат, војно и уред градоначелника (до 1931.); која је са мањим изменама постојала у читавом међуратном периоду. Представничко тело је имало различит број чланова, знатно мањи него пре рата, у 1921. години - 200, 1927. - 100, 1929. - 60, 1934. - 72. Том броју се додавао одређен број функционера који су по дужности били његови чланови. Укупан број службеника је исто варирао, од 516 - 1923. године, до 340 почетком 1934. године. Треба имати у виду да је то само особље у управи, а укупан број свих градских службеника, укључивши и друге градске институције - библиотеку, музичку школу, болницу, редарство (до 1929), ветеринарску службу, путаре, ватрогасце и друге био је много већи.⁷

Промене у градском Сенату биле су првенствено персоналне природе.⁸ Сви чиновници су били обавезни да положи заклетву новим властима, те да у раду употребљавају српскохрватски језик. Један део службеника није пристао да положи заклетву и они су били принуђени, и поред недостатка стручног квалификованог кадра да напусте службу.⁹ Мађарски језик је наставио масовно да се употребљава у службеној преписци још током 1919. и 1920. године.¹⁰

Процес укидања и ове формалне самоуправности, укидањем великожупанског звања градова, започео је 1925. а у Суботици бива завршен 1929. године. Тада долази до укидања положаја великог жупана Суботице а град се укључује у оквир Бачко - барањске жупаније, односно области и има ранг среза у њој. Тиме Суботица долази под надлежност Великих жупана жупанија (области).¹¹ Држава је у том периоду преузела у своју надлежност и градску полицију, катастар и убирање пореза.

Увођење система области, које су предвиђене још 1922. године¹², а парцијално заживеле 1923. године, карактерише трећи период од 1927. до 1929. године. Седиште Бачке области у којој се налазила и Суботица било је у Сомбору.

Први и једини локални, општински избори, који су предлагани и тражени у ранијем периоду, биће организовани 6.11.1927. године.¹³ На њима се за 100 мандата у Градском представништву борило 9 политичких странака или група.¹⁴

Након избора, прва седница градске скупштине је одржана 21.11.1927. године. Првим церемонијалним делом претседавао је најстарији одборник Мирко Ротман (1855-1929), познати индустријалац који је и изабран на листи Удружења индустријалаца - *Loyd*, и који је у свом поздравном говору истакао: "*Требало је да још пре скоро десет година ја да градови и околине Војводине, ја јако и град Суботица поново дођу до своје самоуправе.*" Даље је истакао задовољство што је Суботица предата на управљање суботичанима. Другим радним делом седнице, и поред низа протеста одборника председава градски велики жупан Душан Манојловић, како је то било предвиђено и у ранијем периоду. Том приликом су одборници, тајним гласањем, извршили и избор градоначелника и градских функционера. Тако је први пут у међуратном периоду градоначелник изабран, додуше посредним путем.¹⁵

Променама административно-територијалног система 1929. године у складу са тада извршеним поли-

тичким променама, Законом о називу и подели Краљевине Југославије на управна подручја, уведена је крајем те године подела на бановине и то означава улазак у четврти период система организације власти у земљи. Оне су се делиле на срезове и општине, те самоуправне градове какав је статус имала и Суботица, која се налазила у Дунавској бановини.¹⁶

Законом о градским општинама из 1934. године¹⁷ Суботица добија статус градске општине. Тим законом су регулисана питања и области која су у надлежности општинских, градских управа и разграничена од надлежности државних управних тела, кави су били срезови. "Законом о образовању новог среза суботичког" 20.07.1934. године¹⁸ образован је "... нови срез суботички са седиштем у Суботици у Дунавској бановини у који улази подручје градске општине Суботица".¹⁹ То је значило да се његова територијална ненадлежност поклапала са општинском.

Реакције суботичке јавности биле су доста бурне, па је управо због тога председник општине и одржао следећи говор у Градском представништву, септембра 1934. године. *"Овом приликом желим разбити неке заблуде, које се изгледа хошимично шире међу грађанством са намером, да се створи нерасположење. Проносе се гласови да је град престао бити град и да ће новим Законом постати село то све са јавним мишљењем. Зна се да је сл.кр. град као такав већ одавно престао, остала је само општина која ипак још из старог феудалног доба, у она доба с општинама овом припадају су и неке привилегије а оне су већ давно укинуте. Доношењем новог Закона укинута је само она општина, која иначе није имала значила и овим Законом су постојали сви градови краљевски и слободни. Пројектује се и привилегије заблуде, да је доношењем Закона о Среском начелству био ниво града на сеоску општину. Среско начелство је општина управна власт првог степена и ауторитативније ће представљати државну власт, док према градској општини као самоуправном телу нема никакве ингеренције, јер градови подлежу непосредно надзору Кр. Банске Управе."*²⁰

Самоуправа градова, па тако ни Суботице неће примити реалне садржаје ни у наредном периоду. Уклапањем у нову структуру организације власти, суботичка општина ће само изгубити део ингеренција којима је до тада располагала. Једно од објашњења за стварање среза суботичког, свакако је и следеће: *"Овај срез је оформљен због прибављања већег ауторитета адми-*

нис̄рай̄ивно-̄тер̄ӣторӣјално̄ј влас̄тӣ у Субо̄ӣици, обзиром да се налазила у г̄ранично̄м по̄друч̄ју, уз̄ то̄ још и нај̄про̄ме̄јнӣјем ӯӣшничком и дрӯгом саобраћа̄ју са суседном Мађараском"²¹. Срез је био од ингеренцијама централних власти, финансиран и потчињен директно Министарству унутрашњих послова, односно Краљевској Банској управи (КБУ) у Новом Саду.²²

Његов делокруг рада је обухватао послове опште управне власти, који су од градских власти, на основу Уредбе Министарства унутрашњих послова IV бр. 1271/1935²³, пренете на Среско начелство као орган државне власти. Начелство је тако преузело све послове по Закону о радњама: вођење евиденција о трговачким, занатским, угоститељским и индустријским радњама; издавање уверења, дозвола и овлаштења из те области; односно радило је као првостепена обртна власт. Те послове је обављало на основу преузете грађе, регистара радњи и списа који су се до тада водили у Градском поглаварству.²⁴

Поред тога водило је поступке помирења у споровима послодаваца и радника. Вршило је и надзор над културно-социјално-привредним питањима на територији среза и надлежним одељењима при Краљевској Банској управи слало одговарајуће извештаје о томе. Исто тако је и Школско надзорништво дошло под ингеренције Начелства. Радило је са посебним референтима: пољопривредним, ветеринарским, санитетским, техничким просветним, административним, те за обртну власт. Јавна безбедност, надзор над жандармеријом и казнено полицијски послови су такођер спадали у надлежност Начелства. Питања из области држављанства, издавање уверења о томе и прослеђивање молби за његово стицање били су исто тако у његовом делокругу рада.

Одјеци политичких договора, који су имали за циљ фомирање Бановине Хрватске, спајањем делова 2 бановине и преношењем дела ингеренција централних власти на њене органе, осетили су се и код дела суботичке јавности. Прохрватске политичке снаге, шириле су вести да ће и Суботица са Сомбором припасти новој Бановини.²⁵ Атмосферу предратне несигурности, ишчекивања и неизвесности илуструју и случајеви доношења вести прожетих иредентизмом и реваншизмом.²⁶

Среско начелство је остваривало првенствено своју надзорно контролну функцију. Пошто му је додељен само мањи део послова који су раније обављале градске власти, мање је радило директно са странкама а више је било посредник између централних власти, оличених у

Министарствима у Београду и КБУ у Новом Саду, те градске власти.

Читава државна конструкција Краљевине Југославије и сви њени делови, изграђивани од 1918. године, срушиће се у ратном вихору. Срез Суботица, као облик у систему организације власти, заживеће опет након рата, али у послератним, потпуно другачијим друштвено политичким околностима, са старим срезом суботичким, везаће га само назив.

Начелници и особље Начелства

На челу среза налазио се начелник, "... у чијој је личности персонифициран прејидавник владе у срезу и сав ауторитет државне управе." О његовим пословима се даље наводи: "Нарочито му је задатак да буде у социјалном одржавању везе са народом, уознаје његове потребе и жеље, да његове оправдане интересе на економском, социјалном и културном пољу прихвати и истражи одговарајућим предлозима и побудама на надлежним местима у законској могућности. Посебно је ипак у грађанству ће се учврстило поверење у власи као и значај и важност државне управе власти."²⁷ Начелници среза суботичког, покушавали су "одрже везу са народом" али им је веза са вишим инстанцама власти ипак била много ближа и значајнија. Они су остајали на нивоу управних чиновника, без упоришта, дубљег познавања и подршке становништва Суботице.

Први начелник је био др Светозар Стричевић, правник. Претседник општине, инж. Иван Ивковић Ивандканић, током августа 1934. године, на основу наређења КБУ I бр. 18934 од 13.08., организује уселење Среског начелства у просторије Градске куће. Он издаје наређења подређеним службама у оквиру Техничког одељења за припрему канцеларија за нову државну установу, која у Градској кући, добија на кориштење просторије бр. 127 и 128 на II спрату, те за постављање насловне табле на улазу.²⁸

Поред начелника, у Суботицу су током августа и септембра 1934. године, распоређена и два државна службеника, Миланка Поповић, бански чиновник и Радиша Лазаревић, који ће поред служитеља, представљати целокупно особље начелства у почетку рада.

За начелника је општина обезбедила стан од 3 собе у градској најамној палати.²⁹ Радови на канцеларијама су се продужили до краја те године. На врата начелничке канцеларије тада се постаљају посебна крила са изола-

цијом против звука. Намештај за начелство се позајмљује од општинских власти. Све радове плаћала је Општина из свог буџета.

Први начелник је имао задатак да технички организује и оспособи за почетак рада нову државну власт у Суботици. Уз велику помоћ првог човека града - председника општине, у томе и успева.

Од 4. јануара 1935. године др Стричевића наслеђује на месту начелника др Вељко Момировић, такође правник.³⁰ Догађања за време I светског рата имаће и за њега изузетан значај; зацртаће и одредиће даље путеве у његовој судбини. Он је, као и већина тих генерација, дораслих за пушку, мобилизиран и као војник Монархије ратовао на руском фронту, где бива заробљен. У Русији се повезује са групом српских патриота, заробљеника са територије јужне Угарске, чије су језгро чинили Војин Радић из Суботице, Рада Лунгулов из Батање и Васа Долинка из Баје, са којима ради на организовању добровољаца за српску војску, у чије редове и сам приступа.³¹ Након рата започиње студије правних наука у Београду, где је похађао наставу 3 семестра. Преостала 3, од фебруара 1921. године, завршава у Суботици, на новоотвореном Правном факултету.³³ Након стицања звања доктора правних наука на Правном факултету у Београду, започиње државну службу - у Окружном суду у Сомбору, да би убрзо добио премештај у Суботицу. Министарство унутрашњих дела решењем бр. 9875 од 22.4.1926. године поставило је саветника Окружног суда у Сомбору за заменика полицијског капетана у Суботици.³⁴

Против њега, у том периоду службовања, поднето је неколико приватних тужби. Тако га је тужио Пантелић Радиша, чиновник суботичке Дирекције државних железница, који је дошао у Полицију да пријави крађу ствари од стране своје служавке а доживео малтретирање и физичке нападе од стране др Момировића. Тужитељ је додуше и сам мало веровао да ће тужба успети, како стоји у предмету саслушања, пошто се догађај одиграо без сведока.³⁵ У својој тужби је навео да га је полицијски капетан Момировић, 4.11.1926. године, у својој канцеларији вређао, шамарао и ударао "боксером".³⁶ Сличну тужбу упутио је Окружном суду и Милија Драговић,³⁷ који је 3.5.1927. године, како он сматра неоправдано приведен и малтретиран од стране Момировића, као један од организатора манифестација подршке смењеном градоначелнику Драгославу Ђорђевићу.³⁸

Поред тога др Момировића су мучили и здравствени проблеми, што се види из молбе за одсуство од 4 недеље

у којој износи да му је оно "... *појребно из разлога што сам живчано појусио те ми је прекомерни полицијски рад по здравље штејан*".³⁹ Ништа од тих малих незгода није спречило његову даљу успешну полицијску каријеру.

Декретом Великог жупана 15.12.1927. на упражњено место Великог капетана у Суботици, именован је др Вељко Момировић, градски полицијски капетан и досадашњи заменик Великог капетана.⁴⁰ Крајем 1927. године, сазнајемо из решења о унапређењу у вишу положајну групу, он је имао и годину и 8 месеци стажа.⁴¹

Након 13 месеци проведених на челу Градске капетаније, решењем Министарства Унутрашњих Дела (МУД) од 17.1.1929. године именован је за Великог капетана у Новом Саду, а новосадски Велики капетан, Станоје Михалцић, истим решењем добија ту функцију у Суботици.⁴²

У Суботицу др Момировић долази опет 1935. године, али сад не више као полицајац, него као високи државни службеник - начелник новоформираног среза Суботица. На тој дужности је од јануара 1935. до априла 1939. године.⁴³ У 1937. години поред начелника ради још и 7 службеника. Од њих, један од захтевнијих и тежих задатака, имао је пољопривредни референт, Александар Ротов, Рус по пореклу, који је требао да ради на унапређењу пољопривреде⁴⁴. Ветеринарски референт Крунослав Филипчић је контролисао и надгледао стање здравља домаћих животиња.⁴⁵ Школски надзорници, по један за радске и салашке школе, контролишу рад у настави.⁴⁶

Поред државне службе др Момировић је био ангажован и у суботичкој организацији Ротари (Rotary) клуба.⁴⁷ За свој укупан рад и деловање, одликован је више пута, а 1938. године, пред одлазак са места начелника и Карађорђевог звездом са мачевима.

"Указом на предлог председника Мин. Савета и Мин. Унутрашњих послова од 11.04.1939. године Шбр. 11708 *постављен је за среског начелника среза суботичког др Ребић Буре, срески начелник среза сомборског*".⁴⁸ Он је 28.04.1939. године примио дужност од др Момировића, који је распоређен на место управно политичког секретара при КБУ у Новом Саду. И нови срески начелник у опису својих радних задатака има стандардне послове за ту врсту функције: да прима и прегледа пошту, решава строго поверљиве предмете и води надзор над радом осталих запослених, којих је у том периоду, било укупно 13.⁴⁹ Подначелник је био Милан Јовановић, управник канцеларије - Никола Јамбрушић,

канцеларијски чиновник - Радиша Лазаревић, приправници - Цецилија Стантић, Зора Јанчурић и Јања Скендеровић. Стручни референти су били др Милоје Јосиповић - за санитет, инж. Александар Ротов - за пољопривреду, Грга Човић и Будимир Драгомир - за ветеринарске послове, а школски надзорници Радомир Вујић⁵⁰ и Александар Микић.⁵¹

Током 1939. године и кроз рад Начелства провејава дах ратне атмосфере. Мада су мобилизациони планови били у надлежности градског Војног одељења, цивилне власти, па тако и начелство добијају низ наредби и окружница у вези снабдевања становништва, вежби евакуације у случају напада из ваздуха, замрачивања...

У тренутку уласка мађарских трупа у Суботицу, 12. априла 1941. године, на функцији председника општине био је адвокат Владислав Липозенчић а на месту среског начелника - Ђура Ребић.

Грађа

У Историјском Архиву у Суботици, као фонд Ф:57. Среско начелство Суботица (1884) 1934-1941, чува се архивска грађа настала у раду ове установе власти. Она се састоји од 30 књига, (26 регистра и 4 индекса) и 38 архивских кутија. У току рада на сређивању, формиране су две серије: општа серија и првостепена обртна власт.⁵² Списа из опште серије има 21 архивска кутија а из серије првостепена обртна власт - 17.

Из послова самог начелства, од формирања 1934. до 1941. године, сачувана је уз списе, само једна помоћна књига - регистар.⁵³ Недостатак књига онемогућавао је лакше кориштења фонда, чији је значај условљен самом чињеницом што спада у категорију управних. То су биле индикације да се започне са израдом аналитичког инвентара за општу серију. И поред разлика у дефиницији појма - аналитичког инвентара, које се јављају у стручној литератури, суштина је да он пружа анализу, опис садржаја сваког појединачног предмета у фонду или делу фонда - серији. Терминолошке разлике само илуструју различитост поимања саме улоге, а тиме и начина и методологије израде аналитичких инвентара.⁵⁴

Поред 3044 аналитичка описа, израђени су и именски и предметни регистри. Овај инвентар Историјски Архив је штампао у 4 свеске у едицији "*Научно информативна средства о архивској грађи*".⁵⁵

Грађа је врло разноврсна, како по облику и форми тако и садржају. Поред стандардних писаних докумената

сачуван је низ прилога: фотографија, карата, техничких планова, пословних књижица и другог.

Велики део, 1064 од укупно 3044 предмета, односи се на издавање уверења о држављанству и на поступке за његово добијање, о чему је на препоруку Начелства, одлучивао виши државни огран - КБУ. Оно је издавано са роком важења, па је морало да се продужава. Из ове групе предмета се поред основних генералија странака, места и датума рођења, висине, боје очију, занимање, често могу сазнати и друге карактеристике странака, које су описиване у образложењу Начелства.

Уверења да су држављани Краљевине Југославије тако су, између осталих добиле и следеће личности: др Дембиц Људевит, пензионисани заменик градоначелника⁵⁶, Тоша Мијатов, полицијски капетан⁵⁷, др Драгутин Стипић, пензионисани градски начелник⁵⁸, Матеј Јанкаћ, адвокат⁵⁹, Јосип Руф, индустријалац⁶⁰, Балинт Вујков, књижевник⁶¹, Арпад Хитер (Hütter), индустријалац⁶², Роко Шимоковић, књиговезац⁶³, Отон Томандл, градски инжењер⁶⁴, градски саветник инж. Коста Петровић⁶⁵, индустријалац Вилим Конен (Conen)⁶⁶, одветник Албе Кунтић⁶⁷ те лекар др Винко Перчић.⁶⁸

Са друге стране извршен број молби за пријем у држављанство није позитивно решен, У тој групи су били и: Вилим Физи (Füzi), власник творнице лимене робе⁶⁹ који је после жалбе Министарству ипак примљен за југословенског држављана⁷⁰, др Сергије Лугарски⁷¹, Јаков Басер, Јевреј, надкантор⁷², Јакоб Рипнер (Ripner), директор и акционар фабрике "Фако д.д."⁷³

Начелство је било "Првосјейена обрјина власи" и водило је регистре радњи. Тако је настала друга велика категорија грађе, која се односи на трговачке радње, зантаство и индустрију. По врсти, то су била уверења којима се странкама потврђивало фактично стање, регистрација, постојање, капацитет, итд.; затим извештаји, записници о прегледу радњи, разне статистике итд. Следећи аналитички описи (наведени из инвентара, без ознака листова) илуструју ову групу грађе:

- Уверење за филијалу транспортног предузећа "Блум и Попер" о датуму почетка рада (1925 године)⁷⁴

- Статистика индустријских и занатских радњи, у регистру занатских радњи (са дозволама) убележено 9, у регистру индустријских радњи (са дозволама) 6, трговачких за које је потребна дозвола 412, занатских 1630, индустријских 45, трговачких и осталих 1114.⁷⁵

- Извештај о броју радњи које се баве продајом животних намирница. (229 гостионица, 77 пекара, ...) ⁷⁶

- Издавање одобрења за употребу постројења за израду штирке и овлаштење за производњу штирке и скроба занатског карактера, мр. фармације Вертеши Бели, власнику фирме "Ориент". Прилог: технички нацрти, Службене новине, план града (1921).⁷⁷

- Молба "Маргит млина д.д." за издавање дозволе за замену електромотора гасним генераторима. Жалбе суседа због позитивно решене молбе образложене повећаним загађивањем ваздуха новим погоном. Прилог: технички нацрти.⁷⁸

- Поступак помирења хотелских и кафанских радника са послодавцима. Записник споразума са колективним уговором. Прилог: Правила суботичког келнерског дома.⁷⁹

- Одлука Незировић Имету да може своју послатичарску радњу водити под именом "Пеливан"⁸⁰

Поред тога, грађа пружа обиље података из низа других области, као на пр.:

- статистике становништва у срезу; Допис КБИ-и са податцима о срезу и начелству. Становника укупно - 102.133, Срба 10.054, Буњеваца 44.892, Мађара 39.108, Јевреја 3.739, итд. Број индустријских предузећа - 53, са 4.286 запослених радника, срески начелник др Момировић Вељко на дужности од 4.01.1935. године...⁸¹

- пољопривреди; Извештај о прегледу вина у подруму Хиршл Владислава (4999 литара ризлинга, 1159 литара кевединке ... потпуно здрава, са специфичном аромом) на молбу Кунец (Kunetz) Ђорђа⁸², Решење КБУ о одликовању лица заслужних за унапређење пољопривреде, Видаковић Антуна сенатора и Хиршл Владислава дипл. баштована⁸³

- пословима јавне безбедности; Преглед стања јавне безбедности за јануар 1937. године са извештајем Суботичког жандармеријског вода⁸⁴, Извештај жандармеријске станице Таванкут о политичким зборовима које је 7.3.1937. године одржао Јосип Вуковић-Ђидо (говорио о будућем српско-хрватском споразуму⁸⁵, жандармеријска станица Жедник извештава о покушају силовања, за које је осумњичен Будинчевић Фрањо⁸⁶, жандармеријска станица Суботица извештава о лешу самоубице на прузи Палић - Суботица⁸⁷, жандармеријска станица Таванкут извештава о оснивању ЈРЗ (Југословенске радикалне заједнице) у Доњем Таванкуту⁸⁸, Извештај жандармеријске станице Суботица о хапшењу Тамаша Јошке, због блудне радње са петогодишњим дечаком.⁸⁹

- култури и школству; Срески школски надзорник обавештава о покренутом поступку пред грађанским су-

дом против управитеља основне школе "Свети Сава" Лунгулов Радивоја⁹⁰, Списак књижница и читоница (10) на територији среза.⁹¹

- здравству; Извештај са подацима о санаторијуму "Хајзлер" (12 кревета, и лекар...)⁹²

- проституцији; Уредба КБУ о мерама за сузбијање проституције и допис Начелства са примедбама и предлогом за стављање проститутки у посебне домове ради лакше контроле тајне проституције⁹³

- политичким кретањима; Телеграм са позивом члановима скупштинског клуба ЈРЗ да неизоставно присуствују наредном заседању скупштине⁹⁴, Подаци о политичкој припадности председника општине инж. Ивковић Ивандекић Ивана (ранији члан ХСС, а сада члан ЈРЗ)⁹⁵

- добровољцима; Молба Божидача Ранковића, ратника српске добровољачке дивизије у I св. рату, за пријем код краља Петра II⁹⁶

- велепоседницима и аграрној реформи; Одлука о експропријацији великог поседа Лелбах (Lelbach) Јулија, 324 к.ј. на Зобнатици уз надокнаду од 730.525 динара⁹⁷

- разним пријавама; Пријава Државном тужилаштву против Јосипа Вуковић - Ђиде због клевете начелства (да је оно корумпирано и да су му поступци сумњиви).⁹⁸

- статистикама потрошње; Извештај КБУ о потрошњи течних горива у 1938. години у срезу. Потрошња петролеума за осветљење који користи 12.500 домаћинства износи 300.000 кг, бензина за 154 аутомобила - 211.750 кг, за 40 теретних возила дизел горива - 110.075 кг...⁹⁹

- екологији; Списак 15 предузећа која испуштају отпадне воде¹⁰⁰, Пријава Стипић Владислава, адвоката, против Кемењ Ђорђа, фабриканта сирћета, због загађивања ваздуха испарењима из фабрике¹⁰¹, и низу других тема и области.

Прилози предметима; као технички нацрти, фотографије и друго, су посебно назначени.¹⁰² Поред броја листова, у случајевима употребе страног језика у грађи, (мађарског или немачког) и то чини елементе аналитичког описа предмета.

Напомене и објашњења:

1. Миленко Палић, Преглед административно - територијалних промена у Војводини 1918-1941, Зборник за друштвене науке, св. 38, Нови Сад 1954, ст. 126, 127.

2. Pro Memoria br. 7, Subotica, maj 1989, Mirko Grlica - Vaš Geza, Subotica u Jugoslaviji. Mijo Mandić je dobio zadatak, od gradonačelnika da dr Pleskovića obavesti da mora da odstupa sa položaja. Kako to navodi Petar Pekić u delu Povijest Hrvata u Vojvodini od najstarijih vremena do 1929. godine, Zagreb 1930, na st. 231, Mandić je na opiranje Pleskovića rekao: *"Ako se ne udaljite, silom će vas odstraniti."*
3. Др Стипан Матијевић, адвокат по струци, остао је на том положају до 20.5.1920. године. Марта 1919. године од Народне управе у Новом Саду, чије надлежности од тада прелазе на Министарства у Београду, градоначелник добија допис са информацијама о томе, и посебним изразима захвалности од председника Народне управе, њему лично и сарадницима, на савесном и родољубивом раду којим су: *"... омогућили да усјешно обавимо један од најјачих њослова у исијорији народа србског, њосао одкидања ових богајних њокраина Угарске и њријајање исијих Краљевствиу Срба, Хрвајта и Словенаца."* Историјски Архив Суботица (даље ИАСу), Ф:47.1820.
4. Од 338 места у муниципијском одбору, половину су сачињавали "они држављани који на подручју града плаћају највише државног непосредног пореза а у другој половини они по бирачима изабрани." (постојало је 12 изборних округа). ИАСу, Ф: 47.1821. Радна, недовршена верзија превода на српскохрватски језик статута - Организациони статут општине града Суботице, која никада и није довршена.
5. Резултати парламентарних избора, од првих 1921. године па до задњих 1938. године, били су корективни критеријум за пропорционалну расподелу мандата на локалном нивоу - именовањем. Након избора 1921. године, у градску скупштину, која је имала 200 чланова, као најјаче странке улазе, тада коалициони партнери, Демократска странка са 36 и Народна радикална странка са 31 представника. Поред забрањене КПЈ у локалну власт нису ушли ни представници Хрватске Пучке странке, који су одбили понуђених 10 мандата.
6. Наведени превод Организационог статута.
7. ИАСу, Ф:47. Записник 1929, лист 190. Табела о броју и стању градских службеника.
8. *"Tako je subotička gradska uprava očišćena bila od mađarskog činovništva..."* Pekić, nav. delo st. 223.
9. Један део административног особља је одбио да положи заклетву до коначног решења територијалних питања са Мађарском и због тога су губили службу, али повољни услови за стицање градске пензије (само 10 година рада у служби града) коју ће добити велики број бивших службеника, представљаће у будућности велики терет за градски буџет. Већ у 1919. је било 336 градска пензионера. ИАСу, Ф:47. XI 31/1919. Илустрацију стања у градској управи даје Пекић у наведеном делу ст. 249. *"Općinski namještenici ponajčešće bijahu postavljeni ljudi bez dovoljno činovničke prakse i propisane kvalifikacije." i nastavlja*

"... među činovništvom zavlada partizanstvo, a u administraciji pravi haos; štitićenik moćnog političara čini što hoće, korupcija se širi, a ugled vlasti pada."

10. Известан број градских службеника није задовољавајуће користио државни језик ни 1934. године. Из Краљевске Банске управе те године је стигао допис у коме Бан пише: *"Обавештјен сам да у Градској кући и данас, 15. година после ослобођења има чиновника који не знају или слабо знају државни језик и да се и данас по ходницима и канцеларијама чује само мађарски језик, који ти чиновници и службеници употребљавају чак и у међусобном ошћењу."* Даље наставља о *"индиферентности према нашим националним циљевима"* код чиновника и мању *"сиособних националних бораца."* О свим тим уоченим појавама од градоначелника инж. Ивана Ивковић Ивандекића тражи детаљан извештај. Градске власти су спровеле испитивање, саставиле спискове и 21 службеник је позван на полагање испита из познавања језика, а 6 који нису задовољили је и отпуштено.
11. Истовремено постојање Бачко - барањске жупаније, која је функционисала по линији самопуравних послова и Бачке области, која се бавила пословима опште управе и струком Министарства унутрашњих послова, обе са седиштем у Сомбору, а које се територијално нису поклапале, само показује сву компликованост и тесну испреплетеност форми старог и новог административно управног система. Палић, нав. дело, ст. 148, 149. Последњи Велики жупан Суботице је био Душан Манојловић, пошто је решењем Министарства унутрашњих дела бр. 510, од 17.1.1929. године укинута та функција. ИАСу, Ф:47. Гр.387/1929.
12. Закон о установљењу области и уредба о подели земље на области донешене су 1922. године. Политички проблеми, сукоби две опречне концепције система државног уређења, централистичке са федералистичком, одлагали су пуну примену поделе земље на области.
13. Чести су примери да се улажу интерпелације градских одборника у којима захтевају расписивање општинских избора. То су учинили и Стева Мајлат и др Милош Рафајловић, на седници Проширеног сената 1925. године. ИАСу, Ф:47. Записник 1925. 271 П.С. Поред тога на великом скупу 14.2.1926. године донета је Резолуција свих привредних сталеза у Суботици, у којој је на првом месту протестовано против непропорционално великог опорезовања Војводине али и лоше локалне администрације, која већ 8 година ради без контроле, те су тражени локални избори. ИАСу, Ф:47. Записник 1926, 3 П.С.
14. Pro Memoria, br. 9, Subotica, novembar 1990, Mirko Grlica - Geza Vaš, Subotičko вишестраначје 1919-1929 и ИАСу, Ф:47. Записник 1927-1928.
15. Изабран је, односно потврђен, са 52 гласа - за и 46 - против, дотадашњи градоначелник Драгутин Стипић, који је на ту функцију дошао са положаја великог

- жупана. За градоначелника је именован још 20.05.1927. године. У свом наступном говору, поред осталог је истакао: "... налазимо се у још несрећеним административним приликама, када се положеји заузимају не на њемељу избора, него се једноставно месеца појуњавају наименовањем од стране државне врховне управе." Као градски начелник остаће до 23.03.1929. године када га је заменио пензионисани генерал Селимир Остојић. ИАСу, Ф:47. Гр. 573/1929.
16. Жупаније су престале са радом 10. а области 15.11.1929. године. Њихове надлежности пренете су на Краљевске Банске управе, којих је било 9. Суботица је ушла у састав Дунавске бановине. Један од критичара и новоуведеног система био је и Блашко Рајић, који као градски одборник 1931. године истиче: "*Суботица је иззубила досића од своје самоуправе а мањи градови, Нови Сад, Љубљана, Скопје, ослобођени су банске власти.*" ИАСу, Ф:47. Записник 1931-32, 162 Г.П.
17. Службене новине Краљевине Југославије, бр. 169, XLIII, 25.07.1934.
18. исто
19. исто
20. ИАСу, Ф:47.11. Записник 1934-34, бр. 161 Г.П. Из излагања градског начелника (убудуће претседника општине инжењера Ивковић Ивандекић Ивана) на ванредној седници Представништва града 22.9.1934. године.
21. Палић Миленко, нав. дело. ст. 155.
22. ИАСу, Ф:057. Среско начелство 1934-1941, 8897/1937.
23. ИАСу, Ф:047. И 2129/1935.
24. Из рада пређашње градске администрације сачуване су књиге, регистри, занатлија (од 1885.), трговаца (од 1884.), угоститеља (од 1932.) и индустријских радњи (од 1932.)
25. Низ жандармеријских извештаја из прве половине 1939. године, са политичких скупова "Удружене опозиције" сведочи о пласирању теза да је споразумом обухватио и Суботицу. На збору у Доњем Таванкуту 18.2.1939. године Јосип Вуковић Ђидо (1890-1950) вођа огранка Хрватске сељачке странке говорио је о очекивањима да се за јесен опет распишу парламентарни избори те да ће Суботица бити везана са Хрватском и Загребом. ИАСу, Ф:57. 1608/1939. Извештај о збору у Малој Босни 12.3.1939. на коме је истакао да је Јосип Вуковић Ђидо био у Загребу на разговорима са др Мачеком те да пренеси његове планове по којима ће "... *Суботица, Сомбор и сва околина описати од Србије и пријасији Хрватској...*" ИАСу, Ф:57. 2311/1939. У Таванкуту је Рудић Фрањо читао пројект споразума који је добио од бившег народног посланика, Јосипа Вуковића Ђиде 18. априла, по коме ће Суботица припасти новој Бановини, сведочи извештај таванкутске жандармеријске чете. ИАСу, Ф:57. 3616/1939.

26. У Малом Београду је непознати коњаник у подофицирској униформи, 18. априла, пројахао кроз насеље вичући да долази Хитлерова војска те да ће прво страдати добровољци. ИАСу, Ф:57. 3729/1939. Чанади Михајло из Шебешића пријављен је 2. маја, због ширења лажних вести; да су завршени преговори око српско - хрватског споразума, али да то није ништа јер ће убрзо доћи Мађари и узети све што је било Мађарско пре 1918. године. ИАСу, Ф:57. 4072/1939.
27. ИАСу, Ф:57. 8267/1937.
28. ИАСу, Ф:47. Инж. 5204/1934.
29. ИАСу, Ф:47. И 2129/1935.
30. Вељко Момировић је рођен 6.10.1895. године у Стапару, од оца др Стевана Момировића, свештеника и мајке Иванић Смиљке. Супруга му је била Даница Кравић са којом је ступио у брак 1925. године. ИАСу, Ф:47. XII 278/1926.
31. Петар Пекић, нав. дело, ст. 73. Поред Момировића и Рада Лунгулов ће имати значајну улогу у јавном, друштвеном и политичком животу Суботице а и шире. Лунгулов (Рођен 1894. у Батањи, Мађарска) је као учитељ службовао на Келебији, да би затим био именован за уравника школе "Св. Сава" у Суботици и школског надзорника за новобечејски срез. Репутацију "југославенског националисте" (Др Душан Попов, Српска штампа у Војводини 1918-1941, Нови Сад 1983, ст. 435, 438.) потврдиће као власник, уредник и издавач низа листова у Суботици ("*Слободна реч*", "*Народни глас*", "*Народна реч*", "*Слободна народна реч*") Поред тога је обављао низ других функција: шефа суботичке Тајне полиције, Великог капетана у Старој Кањижи, управитеља суботичке градске библиотеке, председника Месног одбора ЈУНАО, затим Југословенске акције, организације добровољаца, Савеза аграрних заједница за Бачку, Барању и Срем, секретара Пољопривредне коморе у Новом Саду, градског и банског већника и народног посланика.
32. ИАСу, Ф:228.113. Персонални списи студената и Ф:228. Матрикула. Момировић се показао као врло вредан и добар студент, за мање од 14 месеци, од 22.6.1921. до 11.10.1922. године, са солидним, оценама положио је 16 испита.
33. Проф. др Миодраг Симић, Београдски и суботички Правни факултет 1941-1945, Друго измењено и допуњено издање, Београд 1988, ст. 124.
34. ИАСу, Ф:47. XII 278/1926. Већ 1.9.1926. он је тражио из суботичког Музеја огледало за канцеларију са позлаћеним оквиром (1,80 x 90 цм) које је и добио. "*Истио огледало се налази у градском музеуму без икакве пошребе, а соби дежурног кайеиана је неоиходно пошребно.*" ИАСу, Ф:47. Гр. 1765/1926.
35. Капетан Момировић је на то одговорио: "... да је Момировић часиан човек, резервни официр који носи највиша одликовања ове државе, да је часиј код њега изнад свега." ИАСу, Ф:47. Гр. 1222/1927.

36. исто
37. Милија Драговић, студент права, бивши градски дневничар. Јавља се и као уредник листова "Суботички гласник" (1923) и "Суботички весник" (1928). Kolozsi Tibor, Szabadkai Sajtó (1919-1945), Нови Сад 1979, ст. 115, 168.
38. Драгослав Ђорђевић рођен је у месту Закута 1887. године. наставник по професији. Од 1911. до 1924. године професор у Гимназији у Параћину. Као потпоручник, заповедник артиљеријске батерије, са српском војском ушао у Суботицу 14.11.1918. године, само неколико часова после првих српских трупа. Члан Народне радикалне странке. Именован за Великог жупана Суботице (од 11.9.1924.) и градоначелника (од 14.10.1926. до 27.4.1927.) Поводом његовог смењивања са градоначелничке дужности организоване су велике манифестације, са бакљадом, у којима је било више хиљада учесника, на којима је поздрављан његов одлазак "Суботичке новине" 13.05.1927. Супруга му је била Мара Малагурски, Буњевка која се истакла културно уметничким радом. Брачни пар Ђорђевић, након тих по њих непријатних догађаја, одлази да живи у Београду, пошто је Драгослав стављен на располагање Министарству просвете.
39. ИАСу, Ф:47. Гр. 829/1927.
40. Заменио је на том положају Стевана Пиуковића, који је кратко време, као пензионисани заменик великог капетана, од 14.9. исте године, дошао на место др Стевана Дамјановића и обављао дужност првог полицајца у граду. ИАСу, Ф:47. Гр. 2049/1927. и Ф:47. XII 278/1926
41. ИАСу, Ф:47. XII 278/1926.
42. ИАСу, Ф:47. Гр. 96/1929.
43. О његовом полицијском службовању у Новом Саду, у грађи Начелства говори само прозив из 1937. године, када је био позван у Нови Сад, поводом судског спора око нестанка гарнитуре намештаја из ликвидираног железничког комесаријата.
44. Инжењер Александар Ротов је на дужност у Суботицу дошао са истога положаја у орашачком срезу, октобра 1936. и остао до марта 1940. године. Референт у својим извештајима често указује на окошталост салашарског система газдовања, где новине тешко продиру. ИАСу, Ф:57. 8267/1937.
45. Сточне заразе, слинавка и шап, свињска куга и друге, наносиле су велике штете сточном фонду и борба за њихово спречавање и ограничавање стална су задаћа среског ветеринара. Контрола меса за извоз, исто тако је једна од његових редовних обавеза. Срез је био центар пререде и извоза меса и месних прерађевина. Ту је радила и у југословенским оквирима највећа експортна фирма у тој бранши "Hartman i Conen". У IV тромесечју 1937. године извезено је 563 вагона меса, од тога највише у Аустрију 333. Исто

46. У IV тромесечју 1937. године, у народним основним школама, било је 184 наставника, 174 одељења са укупно 9133 ђака. Исто
47. Сам председник Министарског савета (владе), Милан Стојадиновић био председник организације ротара на нивоу државе. Ротари су били организација елите, у своје клубове су окупљали само најистакнутије представнике појединих професија. Суботички Ротари клуб основан је крајем 1928. године. Један од оснивача био је и индустријалац Вилим Конен (Conen) Јакобчић (1903-1993). По изјави Коненове ћерке аутору, Вилим Конен је у Немачкој, где је живео од 1961. године, поводом 50 година од оснивања клуба у Суботици, од организације Ротари клуба у Немачкој 1978. године, добио и посебно признање. Регистрација клуба је обављена тек 1930. године. Државни чиновници чланови Ротари клубова добили су, расписом Министарства, одсуство ради присуствовања V дистриктној конференцији њихове организације, од 7. до 12.05.1937. године у Скопљу. ИАСу, Ф:57. 3867/1937. Исто тако је и др Момировић добио 6 дана одсуства за ту сврху. ИАСу, Ф:57. 4104/1937.
48. ИАСу, Ф:57. 3607/1939.
49. ИАСу, Ф:57. 4872/1939.
50. Један од покретача "... *йаїџриоїџскої* удружења националних и културних радника "Северна Звезда". Попов, нав. дело ст. 284. Као надзорник добијао ласкаве оцене да је "... *један од реїџко їраведних, објективних и айсолуїтно їреданих службеника у свом їросвейном їозиву.*" ИАСу, Ф:57. 329/1938.
51. Завршио Учитељску школу у Сомбору и радио као учитељ у Опову. Изабран је и учествовао је на Народној скупштини 25.11.1918. у Новом Саду. Након рата ради као школски надзорник у Суботици. Више пута, заједно са колегом Вујићем именован у састав Проширеног сената. У 1937. години се жалио среском начелнику због клевета и увреда које је на рачун његовог националног порекла, пошто је "... по племенским осећајима Хрват" упутио Жарко Чичовачки, управитељ школе "Карађорђе". Са сугругом Даринком Алимпић (1881-1940) имао је петоро деце, сина Јована (Јован Микић-Спартак (1914-1944) правник, југословенски репрезентативац у атлетици, вођа суботичког партизанског одреда) и четири ћерке, Аницу, Марију, Ружицу и Јелену. ИАСу, Ф: : 276.89.
52. Пошто је Градско поглаварство на основу чл. 1 Уредбе о преносу послова опште управе на градове, записником од 20.04.1935. предало начелству града Суботице сав материјал које је до тада оно водило као обртна власт, регистри и индекси вођени у Градском поглаварству са припадајућим списима су припојени као посебна серија фонду начелства.
53. Регистар за 1940. годину, од А до Ж.
54. И различита тумачења појма аналитичког инвентара (описа - регеста) слажу се у једном, да истраживач мора

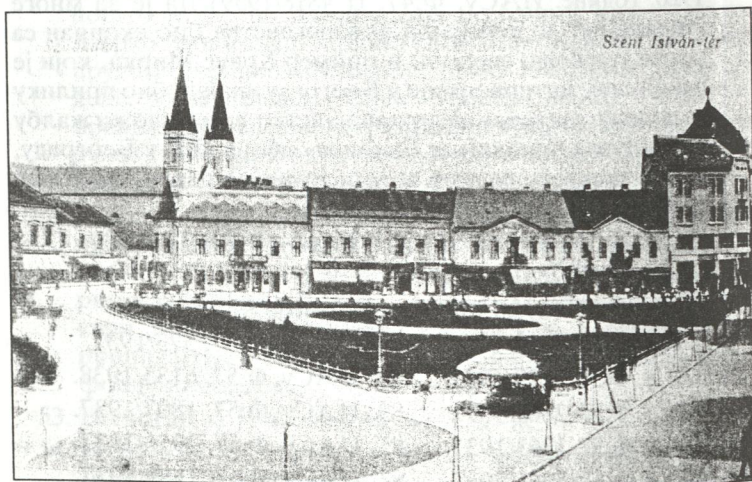
бити компетентно информисан о предмету и упућен на њега, али да оригинал мора да тумачи на свој начин. То значи да се ниједан истраживачки поступак не може ограничити само на употребу аналитичких описа без увида у предмет.

55. 1. свеска обухвата период: 1934-1936 и аналитичке описе редних бројева од 1 до 683, 2. св. (1937) 1-914, 3. св. (1938) 1-899, 4. св. (1939-1941) 1-548 (У овој свесци има на пр. 309 одредница именског и 460 одредница у предметно - тематском регистру.)
56. ИАСу, Ф:57. 515/1934. 57. ИАСу, Ф:57. 542/1934.
 58. ИАСу, Ф:57. 546/1934. 59. ИАСу, Ф:57. 867/1934.
 60. ИАСу, Ф:57. 944/1934. 61. ИАСу, Ф:57. 210/1936.
 62. ИАСу, Ф:57. 1550/1937. 63. ИАСу, Ф:57. 2039/1937.
 64. ИАСу, Ф:57. 2136/1937. 65. ИАСу, Ф:57. 8789/1937.
 66. ИАСу, Ф:57. 2257/1938. 67. ИАСу, Ф:57. 4158/1938.
68. ИАСу, Ф:57. 7132/1938. У дописима начелства Краљевској Банској управи, по питањима држављанства, давана су, као на пр. за Александра Лифку и образложења и препоруке за пријем у држављанство. *"по њореклу Чех, нема њејокрејног имања, њоседује кайиштал од 400.000 динара, нема веза са сумњивим или аналитичким елементима."* ИАСу, Ф:57. 5344/1939.
69. ИАСу, Ф:57. 466/1935.
 70. ИАСу, Ф:57. 365/1936.
 71. ИАСу, Ф:57. 82/1936.
 72. ИАСу, Ф:57. 389/1936. У повратној информацији Начелству је наведено да се молба одбија да би се избегло нагомиланање мањинског живља.
73. ИАСу, Ф:57. 2916/1939. Њему је уручена одлука КБУ о непризнавању југословенског држављанства у којој стоји *"... слабо влада државним језиком, а грађански је испирван и асиммилован овдашњој средини"* (Рођен је у Румунији, Орадеа 1893. године. У Суботици борави од 1926. године. ИАСу, Ф:47. II 4818/1939) Да је за многе странке пут до добијања држављанства био скопчан са низом тешкоћа, сведочи и пример Краус Мирка, који је након своје интервенције у Београду ипак добио прилику да положи заклетву за држављанство, али и уложи жалбу на поступак чиновника Главног одбора ЈРЗ у Београду, који је за одређену суму новаца нудио решавање његовог проблема. ИАСу, Ф:57. 9586/1937.
74. ИАСу, Ф:57. 249/1937. 75. ИАСу, Ф:57. 353/1937.
 76. ИАСу, Ф:57. 2551/1937.
 77. ИАСу, Ф:57. 1696/1937. Предмет има 89 листова.
 78. ИАСу, Ф:57. 1912/1937. 79. ИАСу, Ф:57. 573/1937.
 80. ИАСу, Ф:57. 9129/1937. 81. ИАСу, Ф:57. 6135/1938.
 82. ИАСу, Ф:57. 266/1937. 83. ИАСу, Ф:57. 1807/1937.
 84. ИАСу, Ф:57. 1263/1937. 85. ИАСу, Ф:57. 2356/1937.
 86. ИАСу, Ф:57. 5961/1937. 87. ИАСу, Ф:57. 7189/1937.

88. ИАСу, Ф:57. 706/1938. 89. ИАСу, Ф:57. 1925/1939.
 90. ИАСу, Ф:57. 8043/1937. 91. ИАСу, Ф:57. 9086/1937.
 92. ИАСу, Ф:57. 5457/1938. 93. ИАСу, Ф:57. 1351/1937.
 94. ИАСу, Ф:57. 1985/1937. 95. ИАСу, Ф:57. 8637/1937.
 96. ИАСу, Ф:57. 7327/1938. 97. ИАСу, Ф:57. 3251/1937.
 98. ИАСу, Ф:57. 8643/1937. 99. ИАСу, Ф:57. 4308/1939.
 100. ИАСу, Ф:57. 5545/1939. 101. ИАСу, Ф:57. 7603/1940.
 102. Примери: ИАСу, Ф:57. 2528/1938. Молба за издавање употребне дозволе за зграду са постројењима за прераду перја, фирме "Холендер а.д.". Прилог: технички нацрти, и Службене новине. ИАСу, Ф:57. 2032/1939. Одлука о прекиду рада предузећа "Патриа, завод за производњу серума", са списима о регистрацији из 1921. године. Прилог: технички нацрти објеката. Фотографије су најчешће приложене документима за полагање возачког испита, које је исто било у надлежности Начелства. (Записник о полагању возачког испита Бергер Ладислава, индустријалца. Прилог: фотографија. ИАСу, Ф:57. 3477/1938. Записник о полагању возачког испита Хартман Јосипа. Прилог: фотографија. ИАСу, Ф:57. 8323/1938.

Összefoglalás

A munka első fejezetének témája a szabadkai Szolgabíróság alapítása és szervezése, szerepe és jelentősége az 1918 és 1941 közötti hatalom rendszerében, valamint a városi és állami szervek között létező politikai-közigazgatási viszonyok összessége. A második fejezet ennek az állami közigazgatási intézménynek a legjelentősebb személyiségeivel, a három szolgabíróval foglalkozik. Az utolsó fejezet a fondról (F.57) és annak levéltári anyagáról tájékoztat. Az analitikus leltár alapján, amely 3044 tárgyat tartalmaz, sor került néhány legjelentősebb kategória bemutatására is.

Зушица, Зрнић

**Историјат развоја
природњачке збирке Градског
музеја у Суботици**

Природњачка збирка Градског музеја у Суботици не може да се пореди бројем предмета са другим сличним збиркама, али је зато њена разноврсност и егзотичност издваја испред многих у Југославији.

Када говоримо о њеном пореклу, морамо као предводницу поменути Оскара Војнића - Суботичанина - племићког порекла, за кога кажу да је био земљопоседник путник, географски писац којем су имовинске околности омогућиле да оствари више путовања око света - (Magyar életrajzi lexikon, Budapest, 1969) Оскар Војнић је са свих својих путовања доносио у свој родни град различите предмете: етнолошке природе, ловачке трофеје, белешке о географским променама, снимке ерупције вулкана и слично. Његова страст за ловом није била чиста жеља за савлађивањем животиње, него је то истовремено и љубав према природи.

Рећи ћете чудна констатација, али ако се мало удубите у његова осећања током лова схватићете. (Tibor Sekelj: "Džentlmen sa puškom", Rukovet, 1-2, Subotica, 1975) За њега лов није само масовно убијање него надмудривање и савладавање животиње, а убијање је само доказ закона који је владао у природи: побеђује јачи.¹ Као резултат тих страсти, љубави и размишљања, Оскар Војнић је поседовао збирку ловачких трофеја коју је изложио у родној Суботици, у просторијама данашње Музичке школе. Шта је садржала природњачка збирка Оскара Војнића не може се данас са сигурношћу тврдити јер детаљних спискова истих у архиву нема.

У оквиру Удружења за библиотеку и музеј, основаног 1892. године, постојала је и природњачка збирка са не малим бројем примерака, о чему кустос и библиотекара даје попис 1901. године, Из овог пописа се види да у

збирци доминирају инсекти са укупно 153 примерка, затим птице са 77 различитих врста и фосили са 36 различитих врста и 70 примерака укупно. Између овог детаљног пописа из 1901. године и извештаја о раду поменутог удружења из 1902. године постоје евидентне разлике. Наиме, у извештају о раду, кустос и библиотекар, Ђерђ Бибо Биге, говори само о инвентарисаним предметима и за природу наводи следеће податке:

131 - кичмењак	101 - биљака
442 - бескичмењака	94 - минерала
20 - гнезда	104 - фосила
65 - јаја	

Ови подаци заправо представљају стање збирке 31. децембра 1901. године што укупно износи 957 предмета природњачке збирке. Шта се даље догађало са овим предметима не зна се још, писаних трагова баш нема много. Један оскудан попис предмета постоји из 1906. године³ у коме се наводи следеће:

129 - птица	6 - осињих гнезда
16 - гмизаваца	10 - пари рогова јелена и срна
10 - лептира	
2 - кукца	141 - минерал
302 - пужа	116 - фосила
180 - птичијих јаја	4 - лобање
19 - птичијих гнезда	

Пошто се овде не говори о пореклу збирке врло је вероватно да је нешто од тога из збирке Оскара Војнића. Како Оскар Војнић своју збирку није поклонио граду, она након његове смрти 1914. године остаје на располагању његовој фамилији. Касније се у Музичкој школи појављује проблем смештаја ових предмета те брат Војнићев, Барон Шандор Војнић, односно супруга, траже ове предмете назад. Ради преузимања поменутих предмета Барон Шандор Војнић, односно супруга му, позвани су да 14. фебруара 1921. године у присуству комисије у саставу: Бела Реш, Алфред Тауберт, економски сенатор Колман Хофман и градски архивар Мартин Хорвацки, уз инвентар преузму и унутар 5 дана из зграде Музичке школе отпреме. Након тога град отклања са себе сваку материјалну одговорност⁴. У архивским документима се касније виде извештаји да је то у назначеном року и урађено.

Судећи по томе данас у природњачкој збирци Градског музеја нема ништа из оставштине Оскара Војнића.

Природњачка збирка суботичког музеја доживљава свој процват након Другог светског рата, иако се у међуратном периоду у архивским документима налази при-

времени попис предмета суботичког Градског музеја, који је сачињен 10. септембра 1926. године. Поменути списак сачињен је у присуству именоване комисије у саставу:

Иван Неорчић, градски п. бележник,
 Мијо Мандић, управник Градске библиотеке,
 Петар Пекић, контр. библиотекар гр. библиотеке и
 Блашко Месарош, гр. писар.

Списак садржи и следеће предмете:

- 122 - комада испуњених разних птица са разним гнездима,
 8 - кутија разних инсеката,
 14 - разних шкољки,
 14 - боца разних животиња у жести,
 29 - боца разних састојбина земље,
 7 - комада лобања.⁵

Након Другог светског рата почиње озбиљније сакупљање предмета за природњачку збирку.

Сакупљање музеалија у послератном периоду вршено је на раличите начине, пре свега конфискацијом имовине. Међу прегледаним архивским документима о конфискацији имовине налази се и списак предмета музејског карактера који је потписао културно просветни инспектор Андрија Хоровец. За природњачку збирку интересантан је само први део тог списка на коме се налазе предмети које данас сврставамо у ваневропску збирку, а то су:

1. Нилски коњ - оштећен, испуњен,
2. Два комада свиласта мајмуна (из Африке један оштећен а други није) испуњени,
3. Кожа питона (из западне Индије),
4. 18 рогова европских јелена у добром стању,
5. Глава барске антилопе (из Африке) у добром стању,
6. Глава антилопе (из Африке) у добром стању,
7. Глава коњске антилопе (из Африке) у добром стању,
8. 2 велике главе антилопе (из Африке),
9. 3 рога велике антилопе (из Африке) у добром стању,
10. 14 рогова барске антилопе,
11. 9 рогова од гнуа,
12. Рог бивола (из Африке),
13. 12 рогова газеле,
14. једна рожина носорога,
15. 12 рогова од велике газеле,
16. 3 рога од лос антилопе,
17. Глава велике антилопе (из Африке) оштећена,
18. Глава зебре (из Африке) у добром стању,

19. Чинија у слоновој нози у добром стању,
20. 4 коже леопарда (из Африке), оштећене,
21. Кожа вука оштећена,
22. 3 притискивача од рожине носорога - у добром стању,
23. Рогови срндаћа - у добром стању
24. 2 рога носорога са дуплим рожинама,
25. Бакарна вешалица са репом од жирафе и слона,
26. Рогови бивола (из Африке),
27. Лисичина кожа,
28. Нога слона (као корпа за отпатке),
29. Нога слона (као пепеоник),
30. Кожа лавице (из Африке),
31. Кожа лава,
32. Кожа белог медведа (Северно Ледено море),
33. Глава бизона (из Африке),
34. два препарата од носорогових ногу,
35. два стола на нојевој ноzi,
36. три испуњене главе газеле,,
37. три рога коњске антилопе,
38. Плави мајмун - оштећен,
39. глава жирафе - оштећена,
40. један свизац - оштећен,
41. један ракун - оштећен.

Списак се даље наставља другим предметима који нису предмет нашег интересовања. Списак се продужава, али ми данас према овако штурим подацима можемо да тврдимо да је у саставу природњачке збирке остало свега шест предмета и то:

1. Нилски крокодил - оштећен,
2. Глава зебре - у добром стању,
3. Нога слона - као корпа за отпатке,
4. Један стол на нојевој ноzi,
5. Глава жирафе - оштећена,
6. Велика антилопа шипражја - на чијем постаменту стоји да је уловљена у Источној Африци 14. марта 1907. године, место Рибигори.

Коме су сви ти предмети припадали пре конфискације на основу поменутог документа не може се утврдити.

Музејска природњачка збирка обогаћена је са 140 предмета, егзотичних ваневропских ловачких трофеја, из зрењанинског Народног музеја. Овако велики број препарата стигао је из Зрењанина, након што је Градски народноослободилачки одбор одобрио формирање Ловачког музеја на Палићу, као саставни део Зоолошког врта, а депанданса Градског музеја у Суботици. Тим поводом у власништво нашег музеја прешло је 387 предмета, од чега је 205 било заведено у инвентар Народног

музеја у Зрењанину. Ова примопредаја извршена је 11. априла 1951. године, између, управника Народног музеја у Зрењанину, Шандора Нађа и управника Градског музеја у Суботици, др Мирка Шулмана, а у присуству Јосипа Рашивала и Милована Петровића.

З а п и с н и к

водјен у Градском музеју у Зрењанину 29 септембра 1951 год. приликом предаје ловачких трофеја и егзотичне збирке овј музеја. Предаје др Мј. Шандор управник Градског музеја у Зрењанину а прима др. Јосип Рашивала управник Градског музеја Суботика а према одобрењу Градског одбора Зрењанин бр. 6550 од 11 априла 1951 г. Укупно има 307, а инвентарисано од тога 205 предмета.

Број: 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 23, 1110, 1111, 1112, 1113, 1115, 1116, 1117, 1118, 1119, 1120, 1121, 1122, 1123, 1124, 1125, 1126, 1127, 1128, 1129, 1130, 1131, 1132, 1133, 1134, 1135, 1136, 1137, 1138, 1139, 1140, 1141, 1142, 1143, 1144, 1145, 1146, 1147, 1148, 1149, 1150, 1151, 1152, 1153, 1154, 1155, 1156, 1157, 1162, 1163, 1164, 1165, 1166, 1167, 1168, 1169, 1170, 1171, 1172, 1481, 1482, 1493, 1485, 1486, 1487, 1488, 1489, 1490, 1491, 1492, 1493, 1494, 1495, 1496, 1497, 1498, 1499, 1500, 1501, 1502, 1504, 2033, 2034, 2036, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 2679, 2680, 2681, 2682, 2683, 2684, 2685, 2686, 2687, 2688, 2689, 2690, 2691, 2692, 2693, 2694, 2695, 2696, 2697, 2698, 2699, 2700, 2701, 2702, 2703, 2704, 2705, 2706, 2707, 2708, 2709, 2710, 2711, 2712, 2713, 2714, 2715, 2716, 2717, 2718, 2719, 2720, 2721, 2722, 2723, 2724, 2725, 2726, 2727, 2728, 2729, 2730, 2731, 2732, 2733, 2734, 2735, 2736, 2737, 2738, 2739, 2740, 2741, 2742, 2743, 2744, 2745, 2746, 2747, 2748, 2749, 2750, 2751, 2752, 2753, 2754, 2755, 2756, 2757, 2758, 2759, 2760, 2761, 2762, 2763, 2764, 2765, 2766, 2767, 2768, 2769, 2770, 2771, 2772, 2773, 2774, 2775, 2776, 2777, 2778, 2779, 2780, 2781, 2782, 2783, 2784, 2785, 2786, 2787, 2788, 2789, 2790, 2791, 2792, 2793, 2794, 2795, 2796, 2797, 2798, 2799, 2800, 2801, 2802, 2803, 2804, 2805, 2806, 2807, 2808, 2809, 2810, 2811, 2812, 2813, 2814, 2815, 2816, 2817, 2818, 2819, 2820, 2821, 2822, 2823, 2824, 2825, 2826, 2827, 2828, 2829, 2830, 2831, 2832, 2833, 2834, 2835, 2836, 2837, 2838, 2839, 2840, 2841, 2842, 2843, 2844, 2845, 2846, 2847, 2848, 2849, 2850, 2851, 2852, 2853, 2854, 2855, 2856, 2857, 2858, 2859, 2860, 2861, 2862, 2863, 2864, 2865, 2866, 2867, 2868, 2869, 2870, 2871, 2872, 2873, 2874, 2875, 2876, 2877, 2878, 2879, 2880, 2881, 2882, 2883, 2884, 2885, 2886, 2887, 2888, 2889, 2890, 2891, 2892, 2893, 2894, 2895, 2896, 2897, 2898, 2899, 2900, 2901, 2902, 2903, 2904, 2905, 2906, 2907, 2908, 2909, 2910, 2911, 2912, 2913, 2914, 2915, 2916, 2917, 2918, 2919, 2920, 2921, 2922, 2923, 2924, 2925, 2926, 2927, 2928, 2929, 2930, 2931, 2932, 2933, 2934, 2935, 2936, 2937, 2938, 2939, 2940, 2941, 2942, 2943, 2944, 2945, 2946, 2947, 2948, 2949, 2950, 2951, 2952, 2953, 2954, 2955, 2956, 2957, 2958, 2959, 2960, 2961, 2962, 2963, 2964, 2965, 2966, 2967, 2968, 2969, 2970, 2971, 2972, 2973, 2974, 2975, 2976, 2977, 2978, 2979, 2980, 2981, 2982, 2983, 2984, 2985, 2986, 2987, 2988, 2989, 2990, 2991, 2992, 2993, 2994, 2995, 2996, 2997, 2998, 2999, 3000.

Zaključeno sa brojem 2485.-

Zreњanin, 29 sept. 1951 g.

Чланови комисије:

1. Јосип Рашивала
2. Мирка Шулман
3. Јосип Рашивала

Предао, Јосип Рашивала

Примао, Мирка Шулман

Записник о примопредаји предмета између
Градског музеја Зрењанин и Градског
музеја у Суботици

Предмети који су том приликом ушли у састав природњачке збирке представљају ловачке трофеје у виду дермопластичних препарата само главе или пак целе животиње, док је већи број рогова различитих ваневропских животиња.

Увидом у инвентар Народног музеја у Зрењанину из 1940. године, види се да су предмети били власништво Емила Талијана.

Емил Талијан, син Вилхелмине Шулпе и Андраша Талијана, царско - краљевског капетана, који су директни наследници дела имања Ђорђа Сервијског у Новом Кнежевцу, остао је да живи на породичном имању са својим братом бароном Белом Талијаном. Емила, за разлику од његовог брата Беле, није много интересовала политика, остао је нежења јер је у свом животу имао само једну љубав - ЛОВ, коју је допуњавао љу-

бављу према вртларству. (Барон Бела Талијан оженио се 1885. године са Маријом Бајић од Варације, унуком Кнеза Милоша Обреновића).

Био је ловац - пустилов, који је у три наврата боравио у Африци, стигао је у Јужну Америку, пловио је реком Амазон, боравио је за свог живота у Индији, Цејлону, на Тибету и пред сам крај живота стигао је у земљу Франца Јосифа на домак Северног пола. Са свих тих путовања, поред ловачких трофеја доносио је и биљке, градећи тако егзотичну башту поред Тисе. Ова његова љубав допринела је озелењавању и урбанизацији тадашњег Новог Кнежевца.

Инвентарски списак предмета који су преузети из зрењанинског музеја указује на још нека интересовања Емила Талијана.

Многобројне предмете етнолошке природе, који су саставни део овог списка, Емил Талијан донео је из далеке Индије међу којима се налазе:

- сандале од палминог ткива дуге 27 цм,
- прегача украшена шкољкама - ширине 80 цм,
- тканина од палме, браун вел. 75 x 55 цм.

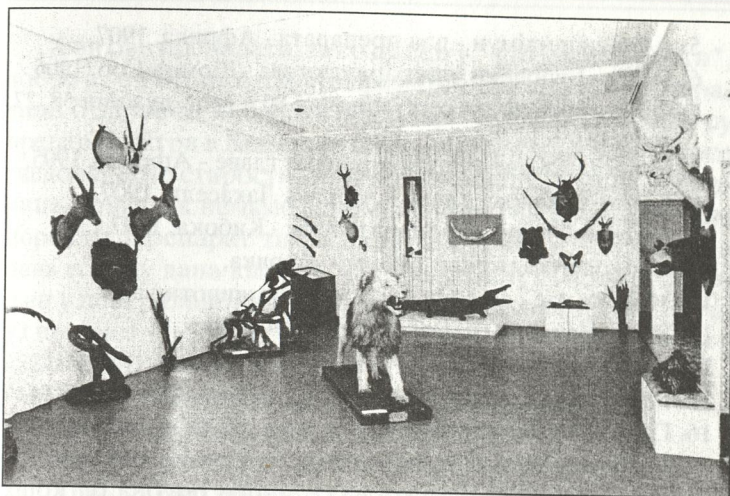
Они су само део одевних предмета које је Емил донео са путовања по Индији 1912. године, као следеће предмете:

- Дрвени сланик у облику рибе, заклопац, дужине 16 цм, - Шпицберген, 1911. године,
- Дрвена ескимска кашика (руски тип) дужине 19.5 цм, Арктик, 1911. године,
- Шоља од љуске кокосовог ораха, пречника 9 цм и висине 7 цм, Африка, 1908. године,
- Корбач за слонове, са кратком дршком, Цејлон, 1912. године

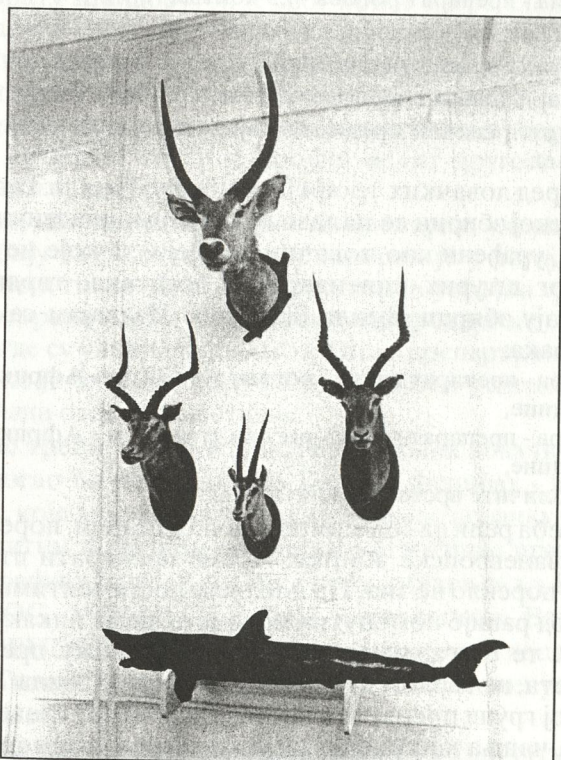
Ту се налазе и ратничка копља и штитови, исто као и огрлице и наушнице израђене од различитих природних материјала, те представљају само део етнолошке збирке Емила Талијана, који указују на његово интересовање за народе ових далеких земаља које је посећивао из страсне љубави према лову.

Данас се, као саставни део природњачке збирке, чува само један део Емилових трофеја и то дермопластичних препарата, док роговља, којег је било у већем броју, готово ни нема. Ту су следећи трофеји:

1. Газела - пуњена глава дужина рогова 16 цм - Африка, 1907,
2. Глава и крила крунастог ждрала - Африка, 1907,
3. Крокодил - гавијал - Индија, 1912,
4. Афрички мајмун церко - Африка, 1907,

Снимак изложбе Сећање на ловачки музеј поводом
50 година рада Градског музеја у Суботици

Снимак изложбе Сећање на ловачки музеј
поводом 50 година Градског музеја у Суботици

5. Афрички мајмун - два препарата - Африка, 1907,
6. Јелен - Европски, препарат рогова - Шомођ Соб, 1906,
7. Фока - убијена на геог. ширини 80 и геог. дужини 58, 27. августа 1911,
8. Сенегалска антилопа - препарат главе - Африка, 1905,
9. Кама - препарат главе - Африка Лакасели, 1907,
10. Антилопа куду - препарат главе - Кибока, 1907,
11. Крокодил величине 162 цм - Африка,
12. Морски пас - дужине 158 цм - цела животиња,
13. Ној - препарат главе са перјем - Африка,
14. Глава носорога,
15. Глава зебре,
16. Глава нилског коња.

Међу преузетим предметима од укупно 140 природњачких експоната, налазило се много рогова од којих издвајамо само део:

- водена антилопа - дужина 64 цм,
- антилопа куду - дужина 50 цм,
- кама - препарат рогова - 23 комада,
- дивља коза Афричка - дужина 48 цм,
- кама - рогови дужине 28 цм,
- 7 пари рогова европског јелена,
- и други слични предмети којих сада у музејској збирци нема.

Поред ловачких трофеја из збирке Емила Талијана, у музејској збирци се налазе други дермопластични препарати, урађени као ловачки трофеји, за које не можемо, због штурих инвентарских података, тврдити да припадају збирци Емила Талијана. Издвајам само пар примерака:

- тора - препарат главе - рогови дуги 39 цм - Африка, 1907. године,
- тора - препарат главе - рогови дуги 55 цм - Африка, 1907. године,
- различите врсте антиопа и газела

Треба рећи да се у природњачкој збирци, поред егзотичне ваневропске збирке, налазе препарати птица за чије се порекло не зна. На њиховим постаментима, за разлику од раније поменутих предмета, нема никаквих података, те стога, иако се налазе на списку преузетих предмета, не тврдим да припадају збирци Емила Талијана. Овој групи препарата припада: препарат главе гуске, чапља, чапља кашикара, гњурац, ждрал, корморан, кобац, орао, мала патка, камењарка. Сама чињеница да се налазе на списку преузетих предмета из Зрењанина не може послужити као доказ тачног порекла, али свакако може служити као путоказ за даља истраживања њиховог порекла.

Сви ови препарати, иако су већ у "дубокој старости", добро су очувани, одлично препарирани и свакако се радило о здравим животињама. Најстарији међу њима су препарат тигра и лава, који на својим постаментима носе сведочанство старости - плочицу конзерваторске радионице - још увек немамо документ који говори о њиховом пореклу. Препарат тигра начињен је 1893-94. у Бечу, а лава годину дана касније, такође у Бечу. Тигар је уловљен у централаној Индији - тачније како стоји на плочи уз предмет -

ASSAM CENTRALNA INDIJA 1893-94

PARTI ST.ST. THE MAHARADJAH OF COOCH BEHAR SHOTING

PREPARIERIT von FRANZ KALKUS WIEN VIII

Управо овај податак тако прецизно наведен уз препарат, јасно говори о његовој старости, а служи нам као основа за тврдњу да није реч о тигру којег је уловио Оскар Војнић, Према писмима која је Оскар Војнић слао свом брату Шандору, он је свог првог тигра уловио знатно касније него што је уловљен тигар који се чува у музејској збирци. Оскар Војнић је у писму од 21. маја 1911. године описао свом брату први сусрет са осећањима која је доживео након устрељења првог тигра. Дакле музејски тигар је трофеј неког другог, за сада непознатог, храброг ловца.

Лав, као други по старости препарат, уловљен је у Најробију 1895. године, а препарирани је у истој радионици као и тигар. Дакле два капитална ловачка трофеја, два ветерана међу ветеранима природњачке збирке, знамо где су уловљена, знамо ко их је препарирао, али не знамо ко је био толико храбар, или боље речено мудар, да савлада овакве животиње.

Као трећи, евентуални власник, ових ловачких трофеја могао би да се помене Балинт Фернбах - велелепоседник, који је у својој кући у Сонти имао ловачку собу са различитим ловачким трофејима егзотичне природе.¹⁰ Фотографија његове ловачке собе, објављена у *BÁCS - BODROG VÁRMEGYE I-II*, (szerkesztette Borovszky Samu), BUDAPEST 1909. године не може нам послужити као доказни материјал, али је треба поменути као могућност.

Ловачки трофеји препарирани су у различитим препараторским радионицама. Према постаментима на којима су постављени ловачки трофеји, рекло би се да се ради о три препараторске радионице. Једна од радионица свакако је радионција у Бечу, која је већ поменута. Радионица Франца Калкуса из Беча (Wien, VIII Spottel-

casse 42) поред тигра и лава, урадила је у нашој збирци још неке предмете припремљене да висе на зиду. Ови препарати имају карактеристичан дрвени постамент, урађен у дуборезу, а са стране имају урађену фигуру која подсећа на рог. На једном оваквом постаменту, који најчешће више не носи трофеј, налази се на полеђини налешница конзерваторске радионице. Овај податак даје нам за право да ову врсту постамената и препарате који се на њима налазе припишемо препарататорској радионици у Бечу. У том случају ради се о следећим препаратима:

1. зебра - Afrika, 1905,
2. зебра - Kelt Afrika, 1905,
3. лама - East Afrika, 1894-95. године,
4. висока антилопа,
5. газела - East Afrika, 1894-95. године.

Друга препаратурска радионица била је Силка - Си-лађи у Будимпешти (Szilka Szilágyi Tanszerkészítő Intézet Budapest, VII, Amazon uca 13) која је такође оставила на постаменту малу месингану плочу са подацима. Постаменти који носе овакве натписе имају једноставну овалну линију. На таквим постаментима налазе се следећи експонати:

1. брката фока - уловљена 18. VIII 1911. године,
географска ширина 75
географска дужина 28
2. мехураста фока - уловљена 18. VIII 1911. године,
географска ширина 75
географска дужина 28
3. водена антилопа - Дерарив - 10. III 1907. године
4. ној - East Afrika 1905.
5. брката фока - уловљена 27. VIII 1911. године,
географска ширина 80
географска дужина 28
6. брката фока - уловљена 27. VIII 1911. године,
географска ширина 80
географска дужина 28
7. кларкас газела - Lakesoli East Afrika 21. II 1907. године,
8. газела - Kelt Afrika 18. март 1907. године,
9. водена антилопа - Kelt Afrika 26. март 1914. године,
10. водена антилопа - Kelt Afrika 1. марта 1914. године,
11. антилопа шипражја - East Afrika Ribigori 14. III 1907. године,
12. хијена - East Afrika 1909. године,
13. крунасти ждрал.

Ако облик постамента представља и заштитни знак радионице, онда је трећа радионица радила у дуборезу украсе који подсећају на укрштене рогове, а њих у

збирци има највише. О овој радионици немамо никакве податке. На њима се налазе експонати као што су:

1. грант газела,	12. антилопа
2. кобус антилопа,	13. нилски коњ
3. <i>Aeruceros melampus</i> ,	14. каферски биво
4. <i>Aeruceros melampus</i>	15. брадавичаста свиња
5. <i>Aeruceros melampus</i>
(импала)	16. <i>Taurotragus oryx</i>
(кравља антилопа)
6. биво	17. гну
7. јелен европски	18. антилопа шипражја
8. мадока	19. жирафа
9. велика антилопа	20. носорог
10. орикс газела	21. шарени гуиб
11. дамалиск	22. газела

Дакле, из напред изложеног, види се да о најстаријим експонатима недостају комплетни подаци тј. поуздани аргументи о пореклу једног дела експоната. За комплетирање ових података било би потребно прегледати архиву конзерватора у Бечу, Франца Калкуса и свакако Сикла - Силађи у Будимпешти, када би се коначно разјаснило порекло једног дела старијих експоната.

Одлуком Народног одбора о формирању Градског музеја у Суботици, (24. априла 1948. године одржана је оснивачка скупштина) почиње новија историја у раду музеја иако је део претходно помињаног материјала стигао у музеј почетком 1951. године.

Збирку је водило више људи првенствено волонтерским радом и често нестручно. Први кустос - волонтер природњачке збирке Градског музеја (тада музеја у оснивању) била је Магда Тиквицки - са завршеном учитељском школом, учитељица у школи на Хајдукову, а до 15. марта 1948. године десет часова недељно ради у музеју и то бесплатно.¹¹

Још пре ангажовања Г-ђе Тиквицки, кустосу музеја, др Мирку Шулману, било је понуђено за откуп четрдесет комада препарираних птица од стране Бошка Димитријевића из Сенте¹². Каснија документа показују да је Г-дин. Димитријевић преминуо и да се о откупу орнитолошких предмета преговара са његовом удовицом, те да је до откупа и дошло. О којим предметима се ради не може се рећи, пошто уз ову преписку нема списка откупљених препарата. Готово истовремено др Мирко Шулман извештава Стевана Димитријевића из Новог Кнежевца, "зоолошког препаратора", да у музеју има више сисара и птица које захтевају препараторске радове, те га моли да овај посао прихвати, или евентуално

свој положај у Новом Кнежевцу замени за положај препаратора у музеју. Прегледом архивске грађе утврђује се да је Стеван Димитријевић запослен у Ловачком музеју као препаратор од 4. новембра 1949. године¹³, а од 15. фебруара 1950. године на послове препаратора ангажован је Ђорђе Угренов из Кањиже. Да ли је тиме ангажовање Стевана Димитријевића престало, из доступне документације се не може утврдити.

Посао на препарирању животиња за потребе музеја понуђен је и Н. Стојадиновићу из Београда, али како одговор на овај допис од 6. јануара 1948. године није, према доступној документацији, уследио, намеће се закључак да Г-дин. Стојадиновић овај посао није желео да прихвати. Архивска грађа указује на присуство проблема око сакупљања и чувања музејског материјала, те да су ангажовани радници углавном радили волонтерски или хонорарно, што је свакако утицало на квалитет збирке и њену бројност.

Након затварања Ловачког музеја 1955. године, ловачки трофеји прелазе у Градски музеј у Суботицу. Ово преношење експоната у музеј узроковало је да се од 1956. године ангажује професор биологије Александар Рафајловић - редован професор суботичке гимназије. Његово ангажовање било је такође хонорарно, те је посао везан за музејску збирку проф. А. Рафајловић усклађивао са радом у школи. Врстан педагог, којег познају сви суботички гимназијалци, искористио је ову прилику и повезао је свој педагошки рад са музејским, укључујући тако своје ученике у практичну наставу биологије, а истовремено повећава број предмета природњачке збирке.

Оваквим радом настаје једна предивна збирка балгова, птица суботичког региона, за коју можемо казати да је једина комплетна збирка са свим подацима о уловљеним птицама. Уз податке о тежини, полу, дужини кљуна и слично, налазе се и имена професорових сарадника, тада ученика. На овом делу збирке радили су:

Рудолф Рузман

Стеван Андрашић

Силвестер Војнић

Милош Петровић

Антун Вулетић.

Свакако је делом и њихова заслуга за овакав број предмета у збирци.

Поред зоолошке збирке у Природњачком одељењу Градског музеја у Суботици налази се и ботаничка збирка. У ботаничком делу збирке доминира хербаријумски материјал виших биљака, док мањи део представљају

препарати алги, лишајева, маховина и папрати. Хербар нижих биљака урађен је веома интересно - лепљењем на картоне који су повезани у виду књиге. Ова књига има десетак страница са по 12 препарата, дакле незанемарљивих око 100 предмета.

Најстарији хербаријумски материјал датира из 1902-903. године, а начинио га је Гурчан Иштван, вероватно као школски хербаријум или пак као матурски рад, јер је школске 1902/3. године Иштван Гурчан завршио четврти разред гимназије у Суботици. Овај хербар је 1903. године био у збирци Друштва за библиотеку и музеј, чији се печат налази на полеђини једног листа.

Од тада, па до доласка проф. Александра Рафајловића, рад на хербаријумском материјалу потпуно замире. Тек његовим доласком у музеј и свакако ангажовањем ученика, проф. Рафајловић обогаћује ботаничку збирку. У овом свом раду ангажовао је преко 100 ученика, међу којима се својом активношћу и бројем прикупљених предмета издвајају:

1. Олга Гавански,	7. Магда Селер
2. Милица Цалић,	8. Милан Летић
3. Иштван Лехаткаи,	9. Ирма Тосенберг
4. Даница Цвијић,	10. Злата Беланчић
5. Константин Гавански,	11. Олга Јовановић
6. Силардка Шокчић,	12. Каталин Јухас

и други ништа мање важни.

Њиховим радом прикупљено је око 500 примерака различитих биљних врста.

Данас је у музеју ботанички материјал најбројнији јер се у природњачкој збирци чува тренутно око 3000 примерака хербаријумског материјала. Значајно место у хербаријуму музеја заузима 1000 примерака хербаријумског материјала као целина, рад проф. Беле Штурца. Овај хербаријум представља најцеловитију слику флоре Суботичког региона. Настао је у распону од 15 година почев од 1950. године. Хербар је рађен за потребе наставе у школи, али због своје целовитости заузима значајно место у збирци.

Преостали део од укупног броја хербаријумског материјала сакупљен је теренским радом тренутно запосленог биолога, вишег кустоса музеја Душице Зрнић.

Новија историја изложбене делатности природњачке збирке почиње постављањем изложбе у просторијама Музеја у Рајхловој палати. На првој поставци радио је Стеван Димитријевић из Новог Кнежевца и од тада, па све до пресељења Музеја у Градску кућу, 1968. године, Музеј има изложбу природњачког материјала. Прела-

ском Музеја у Градску кућу, природњачка збирка не налази своје место у оквиру музејске изложбе, све до постављања Сталне поставке на другом крилу Градске куће 1991. године. Од тада па до данас, у оквиру изложбене делатности, природњачко одељење поред Сталне поставке урадило је три тематске изложбе: *Животи и дело др Беле Шиурица* 1995. године, *Природне рејкосији Лудашког језера* 1997. године и у оквиру прославе 50 година рада музеја изложбу *Сећање на Ловачки музеј*, аутора Душице Зрнић.

Овим, могло би се рећи, кратким увидом у порекло две основне збирке природњачког одељења суботичког музеја, као изложбене активности, намера нам је да широј јавности, у овој 1998. - јубиларној години, прикажемо разноврсност, временско раздобље настанка збирке и самим тим њену музејску и културну вредност. Верујем да смо намеру испунили и да ће у скорој будућности број предмета природњачке збирке бити знатно увећан са посебним освртом на богатство и разноврсност ентомолошког материјала.

Напомене и одјашњења:

1. Sekelj Tibor, "Džentlmen sa puškom", Rukovet, 1-2, Subotica, 1975.
2. Bibó Bige, "Könyvtárának és múzeumának jegyezéke", Szabadka, 1901.
3. Историјски архив Суботица (у даљем тексту ИАСу) - II 79/1915.
4. ИАСу - II 79/1915.
5. ИАСу - II 79/1915.
6. ИАСу - IV 826/947.
7. Архив Градског музеја Суботица (у даљем тексту АГМСу) - 6/2 1951.
8. Sabo Jožef, "Aleva", Novi Kneževac 1997.
9. АГМСу - 6/2 од 6. октобра 1951.
10. Bács - Bodrog vármegye I-II, (szerkesztette Borovszky Samu), Budapest 1909.
11. АГМСу - 85/5. април 1948.
12. АГМСу - 35/10. фебруар 1948.
13. АГМСу - 69/3-1, 24. фебруар 1950.
14. Исто као претходно
15. Музејске инвентарне књиге
16. Стари музејски инвентар народног музеја у Зрењанину
17. Подаци на постаментима експоната

18. Оливера Милановић - Јовић, Дворци у Банату, Грађа за проучавање споменика културе Војводине XVII, Нови Сад 1994.
19. Водич кроз музеј, Градски музеј, Суботица 1972.
20. М.М. Harmincéves a Városi Múzeum, Magyar szó 1978. IV 8.
21. Torontál Vármege, Szerk. Borovszky Samy Dr. Budapest 1911.

Összefoglalás

A szabadkai Városi Múzeum természettudományi gyűjteménye mindig is vonzotta a látogatókat, főleg a gyűjtemény eredete iránt volt nagy az érdeklődés. Keletkezéséről, fejlődéséről és tartalmáról eddig nem sokat jelentettek meg.

A munkában a természettudományi gyűjtemény keletkezéséről van szó, az adományozókról, külön tekintettel a gyűjtemény alapítójára, a szabadkai utazóra Vojnich Oszkár-ra. A többi forrás azonban sokkal jelentősebb. A gyűjtemény különféleségéről beszélve a cikkven betekintést nyerhetünk a levéltári dokumentumokba, megjelentetett mellékletekbe és a gyűjteménnyel kapcsolatos kutatások eredményébe, melyeket a Múzeum kusztoza Dušica Zrnić végzett az utóbbi 20 év alatt.

Детаљ са изложбе

Историја, чланице и расправа

Петар Вуков

Од Суботице до Холивуда и заборава

*(О Илони Филеп - суботичкој мађарској
епископки е почетка двадесетог века)*

Увод

Успех у далеком свету понекад значи - заборав у за-
вичају, па се и на тај начин потврђује тачност изреке да је
"далеко од очију - далеко од срца". Тако је и прича о Ило-
ни Филеп¹ (Fülöp Ilona) - прича о таквом успеху и таквом
забораву.

У време када она започиње, уочи Првог светског ра-
та, Суботица је већ стекла структуру и обличје средњо-
европског града. Подигнуте су многе палате, неколике
цркве и Градска кућа, урбано језгро које данас постоји
већ је формирано, а изграђено је и летовалиште Палић.
Постоји електрична централа, улице су поплочане и
осветљене, засађени дрвореди и паркови, уведен је трам-
вај, а железница, телефон и телеграф повезују град са
светом. Суботица је трећи град по величини у тадашњој
Мађарској, па ипак... неки је сматрају само провинцијом.
Јер, у односу на метрополу све друго је провинција, по-
готово за уметнике и научнике, пошто се у центру одвија
онај "прави живот" и тамо се налазе све значајне уста-
нове и ствараоци. Осим тога, менталитет Суботичана у
то време углавном је провинцијски а животна филозо-
фија "зихерашка", што заиста не погодује прихватању
нових и аутентичних стваралачких вредности, па су сви
суботички великани, као на пример Чат (Csáth) и Косто-
лањи (Kosztolányi), праву афирмацију стекли тек кад су
отишли из завичаја.

Тако се чини и Илони Филеп: Иако већ има објавље-
ну књигу новела "Сатана се смеје" ("Kacag a sátán") и са-

радник је два најзначајнија суботичка мађарска листа, она снажно чезне за тим да напусти Суботицу и оде у неки велерад. А онда, године 1914. њен се сан остварује, те она, пред сам рат, одлази у Њујорк. Не у Будимпешту, већ преко океана, у Америку. У сусрет успеху и забораву.

Списатељка је отишла, али је њена књига остала, па је и данас можемо наћи у Завичајном фонду Градске библиотеке, а под одредницом 743. нотирана је и у II свесци Суботичке библиографије²:

FÜLÖP, Ilona

FÜLÖP ILONA: KACAG A SÁTÁN. A címlap Oláh Sándor rajza. Szabadka, 1913. - Nyomatott Fischer és Krausz könyvnyomdájában Szabadkán. [1913]. - 155, [2] p., 20 cm

GB

(Z II 321)

Осим књиге и библиографске одреднице о њој, суботичка Библиотека нема других података о аутору. Илону Филеп не помињу историје књижевности и књижевни лексикони, ни у Мађарској, ни у Војводини. У личном контакту консултовали смо и релевантне зналце књижевне баштине, али су нам сви - др Имре Бори (Borí Imre), Золтан Девавари (Dévavári Zoltán) и др Габор Вајда (Vajda Gábor) - љубазно одговорили да им је име Илоне Филеп непознато.

Илону Филеп је, као писца, задесила судбина потпуног заорава. Додуше, име јој бележи један мађарски ФИЛМСКИ ЛЕКСИКОН³ између два рата: "Илона Филеј, списатељка. По њеном сценарију је Пал Фејеш режирео филм *Пролећни њљусак*". ("Fülöp Ilona, írópó. Tavaszi zápor című darabját Fejős Pál vitte filmre".)

Иако је филм снимљен након објављивања њене збирке новела, књига се овде, ко зна зашто, не помиње, па би било добро погледати каква је била њена оновремена рецепција у Будимпешти. Из ове одреднице не види се ни то да је Илона Филеп рођена у Суботици ни да је у њој започела списатељску каријеру.

Поред овога, пре четврт века наш суграђанин Шандор Штајнфелд (Steinfeld Sándor), у чланку поводом међународног Дана жена, помиње Илону Филеп као "вероватно прву жену - новинара у нашем граду" и цитира делове њене репортаже из 1913. године о боравку

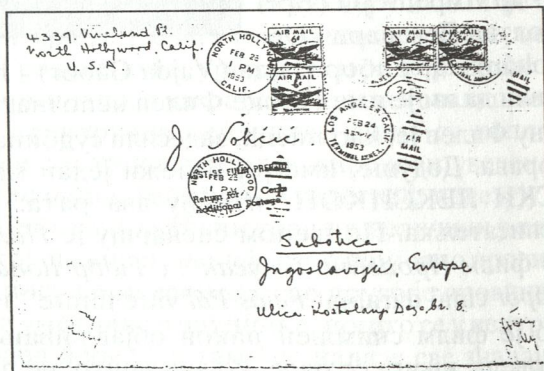
учесника светског конгреса феминиста у Суботици.⁴ А ујесен 1996. године DUNA TV два пута је приказала филм "Tavaszi zápor", али је то у Суботици прошло сасвим незапажено.⁵

На основу године издања књиге "Сатана се смеје", види се да је Илона Филеп као млада списатељка била савременик тада већ афирмисаних писаца Гезе Чага и Дежеа Костолањија, али о евентуалним односима међу њима не знамо ништа. Могли бисмо само рећи да је слава ова два великана, поред осталог, такође допринела падању у заборав књижевног имена Илоне Филеп.

Писмо из Холивуда пријатељу у Суботици

Године 1953. Јосо Шокчић,⁶ новинар и песник, на своју суботичку адресу у улици Дежеа Костолањија⁷ број 8, добија писмо од Илоне Филеп из Холивуда, у којем му она шаље тражене податке о себи, као и своју фотографију⁸. (Шокчићу су можда они потребни за његово дело "Сто година штампе у Суботици 1848-1948")⁹

Дајемо прво факсимиле оригиналног машинописног и рукописног текста Илоне Филеп, као и факсимил коверта, а после њих комплетно писмо списатељкино у нашем преводу на српски језик.

Факсимил коверта

Драги Јосипе Шокчићу,

Најлепше се захваљујем за ваше лепо писмо, јер ме је дубоко њронуло. Заиста је велики дар добићи тако лепе речи њризнања из свој сѣтарој и изгубљеној родној ѓрада, из којеј сам оѣишла ѣако давно да ме се ваљда нико више не сећа.

И ја сам радила за Дневник Бачке жуџаније и Бачки весник, истовремено сам била службеник Мађарске основне кредитне банке. У Бачком веснику уредник је иада био мали Браун, а сарадници, између осталих, Золтан Шомјо и Геза Ђони. Дневник Бачке жуџаније је уређивао Фери Фењвеш, који ми је био одличан пријатељ, заједно са целом породицом. До пре неколико година још сам се дописивала са Рожиком и Аранком Фењвеш, који живе у Будимпешти, али сада су везе међу нама већ замрле.

У прилози шаљем једну од својих последњих фотографија: иама коса иолако већ седи... Књига или ишамје из Суботице немам, иамо се јојавила моја књига новела, од које имам само један примерак, али није ни важно, јер је ио била ироза дивљеј младалачкој доба, иа дружи не треба да је се сећају. Овде шаљем и своје биографске податке, својеручно, као ишо сие и иражили.

Поносно и жануио сам читала Ваше писмо, иа ћу га чак и урамити изнад писаће столице: оно ми је најлепши глас из прошлости, - биће добро да га свакодневно видим, јер ћу знати да и за мене има места у сећањима најдражих пријатеља из младости.

Хвала Вам лејо. Са срдачним поздравом

Илона Филеј

А ево и својеручно писаног прилога Илоне Филеј о биографским подацима:

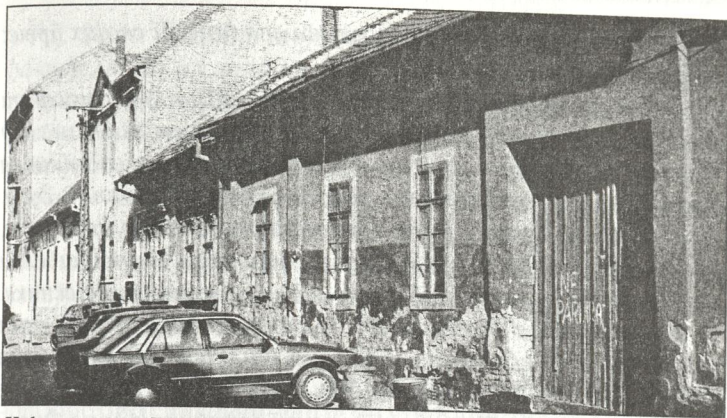
Рођена сам у Суботици: у улици Ласла Салаија број 24¹⁰, датум немојмо помињати.¹¹ Нисам довољно млада да признам своје године - ни довољно стара да се хвалим њима.

Мој отац Карој Филеј био је железничар, а мајка Јозефа Велимински "градска певачица" у хору цркве Марије Терезије.¹²

У Америку сам дошла маја 1914, код свој браћи у Њујорк. Након неколико недеља избио је рат. Године 1919. умрли су ми родитељи и млађи брати - војник - све ироје у року од пет недеља. Њихове гробове у родном граду посетила сам 1921. године.

Почев од свој доласка радим за овдашње мађарске листове. Сада живим у Холивуду - имам технички посао у филмској индустрији. Али нисам занемарила ни писање за мађарске новине.

Греје ми срце сазнање да ме се још сећају људи из иој мирној - иихој свети, у којем сам била грозничаво и дивље млада. Али у међувремену свети је иосио грозничав и диваљ - а ја сам можда заио иосиала ииха, мирна - и срећна.

Кућа у улици В. Караџића број 6 где је рођена Илона Филеп
(прва са десне стране)

Погледање Хирлап-а на Илону Филеј

Овдашњи лист Хирлап (Весник) у броју од 10. фебруара 1929. године, на деветој страни, доноси велики тростубачни чланак под насловом "Fülöp Ilonka Subotičáról elindult újságírói és amerikai kARRIERJE" ("Америчка каријера Илонке Филеп, новинарке из Суботице"). Текст, који је прави хвалоспев овој списатељи, пренет је у ствари из једног америчког мађарског листа. Због дужине нећемо га превести у целини, него само укратко приказати и препричати.

У редакцијском уводном делу каже се да се још многи Суботичани сећају Илоне Филеп, те изузетне црнокосе девојке, чија бунтовна природа није могла да се уклопи у провинцијске оквире. Ту је она била вероватно прва новинарка у провинцијској штампи, и одавде је кренула на пут који ју је одвео у Холивуд. Недавно се у једном великом америчком мађарском листу појавио чланак на четири ступца под насловом "Од Палићког језера до Тихог океана", који говори о занимљивој каријери Илоне Филеп. У наставку редакција преноси најинтересантније делове тог текста, јер претпоставља да ће занимати многе Суботичане.

"Од Палићког језера до Тихог океана њуј је заиста дуго, али још је дужи, тежи и тешкији био онај од редакције Бачког весника (Bácskai Hírlap) до писања холивудског сценарија. Илона Филеј је тај њуј прешла захваљујући свом таленту, борбености и радиности. Илона Филеј је револуционар животице, вечита лугалица и сањалица, та и неизвесну сигурност свој тренуј-

ноџ холивудскоџ усїеха доживљава поуиуї својих првих усїеха у Бачком веснику.

Илона Филеј је некада у Субоїици, у аїмосфери провинције, чезнула за далеким сїираним земљама. Ту чежњу је у њој највише будила пїадашња субоїицка пријатїељица, самоїна лейоїица пусїоловноџ духа. Али Илону Филеј је за Субоїицу везивала породица, која није одобравала ишїо се она бави пїскарањем и проводи своју младостї у друшїиву бескорисних пїсника. А онда је леїа девојка пусїоловноџ духа једноџ дана несїала из Субоїице и Илона Филеј је од ње добила разгледнице из Париза и Лондона. Једноџ друџоџ дана, пїак, ваљда под уїицајем пїих разгледница, Илона Филеј је пїакође сїаковала кофер, узела карїу за бечки експрес и осїавила Субоїицу и своје пријатїеље пїснике Золїїана Шомјоа (Somlyó Zoltán) и Гезу Ђонија (Gyöni Géza), осїавила и породицу, којој се јавила пїек кад је срећно сїигїла у Њујорк.

Од пїада је прїшло чеїрнаестї америчких ѓодина, од чеџа прїри у Холивуду, а једанаестї на ѓорком хлебу америчкоџ мађарскоџ новинарстїва. Из Рударскоџ листїа (Bányászlap), Илустїрованих новина Беркоа (Berkó Képes Ujsága) и Америчке мађарске народне речи (Amerikai Magyar Népszava) вечно прїраѓање одвело ју је у Холивуд. И оно ишїо је пїих једанаестї новинарских ѓодина узело од њеноџ живоїа, пїо је Холивуд с камапїом враїио. Али ни у Холивуду није ишло лако и гїапїко. И пїамо су чекале муке и разочарања, прїшїив којих се прїребало бориїи свим силама. Она се борила својим пїаленїом, уз подрику једноџ ѓенијалноџ мађарскоџ режисера. Усїела је прїдатиї сценарио и добила је уѓовор. Њен први сценарио, који ће ускоро биїи екранизован, јестїе прїча о једној малој бесїомоћној слушкињи и њеном прїображењу:

Једна слушкиња риба, чистїи и ради све у кући, али једноџ дана је силује кавалер њене ѓосїодарице испод прїцвеїтале јабуке. Након пїе срамоїе ѓаздарица је избаци, а оїтац је се одриче, пїа она пїосїаје слушкиња у ноћном локалу. Тамо се и порађа међу добродушним пїлесачицама. А онда јој једна малоѓрађанска орѓанизација за бриѓу о деци одузима бебу, јер пїу средину смаїра недоличном за живоїи. Јадна слушкиња у болу и бесу удара прїцвеїталу јабуку, а онда одлази у цркву да Боѓородицу пїозове на одѓворностї. У свом великом болу пїолуди, пїа се поїне на Маријин киї да јој оїме малоџ Исуса. Ни Марија да нема деїе, када су њено одузели. Али пїада на пїод с високоџ киїа и умире. Душа јој одлази

у Рај. Тамо постојаје анђео-слушкиња у служби госпођа-анђела, па из злаћане посуде злаћаном чејком риба облаке и звезде. Погледавши доле на Земљу, испод процветале јабуке примети једну љаву девојку, испу као што је била и она пре 15 година, како чека младића. Наљути се јако, проси на Земљу воду из свој чабра те сипаде да пада киша. Плавојка ујрчи улашено у кућу, а младић који је журио на сасианак са њом склања се под каију. Под јабуком нема више никога, а киша лије, лије све више."

У време када се овај чланак појавио "Tavaszi zápor" још није био снимљен, већ је то урађено тек 1932. у француско-мађарској копродукцији. Режирао га је Пал Фејеш (Fejős Pál, 1898-1963), који се сматра "једним од најзначајнијих стваралаца првих година звучног филма".¹³ Главну улогу је играла позната француска глумица Анабела (Anabella, правим именом Susanne Georgette Charpentier, рођ. 1910).¹⁴ Филм је доживео светски успех, под насловом "Marie" (име главне јунакиње), а критика сматра да је "Tavaszi zápor" - "одмереним средствима дата прича о слушкињи, која зрачи хуманистичке идеје" ("mértéktartó eszközökkel élő, humanista eszményeket hirdető cselédtörténet")¹⁵.

Оно што ову мелодраму, по нашем мишљењу, издваја из мноштва других и чини је прихватљивом и данас - јесте БУНТ главне јунакиње, који је изражен тако што она сматра да ни Богородица нема право на своје дејје, јер су људи одузели њено, а када доспева на небо, она као анђео-слушкиња небеском кишом сиречава да се њена злехуда судбина понови на Земљи. У том бунту зачас препознајемо основну црту карактера саме Илоне Филеп, онај бунт који је био покретачка сила њеног стваралаштва и динамичног духа.

Године и деценије су у међувремену прошле и показало се да ни ово подсећање Хирлапа на њену каријеру из 1929. није било довољно да за дуже време сачува успомену на Илону Филеп, па је у свом завичају она живела једино у сећању Јосе Шокчића и можда још по неког пријатеља. Када су и они помрли списатељка је потпуно заборављена.

Али ево сада на истеку двадесетог века, захваљујући Шокчићу и Матковићу, који воде руку писца ових редака, Илона Филеп је у свом завичају васкрсла и путује са нама у нови миленијум, да споји своје и наше време са будућим.

Биографија Илоне Филеп

На основу писма Илоне Филеп Јоси Шокчићу и Хирлаповог подсећања на њену каријеру, могуће је у главним цртама реконструисати најважније моменте из живота и рада списатељке:

Илона Филеп

ИЛОНА ФИЛЕП (Fülöp), рођена је у Суботици, у данашњој улици Вука Караџића бр. 6, 21. маја 1891. године, од оца Кароја (Károly), железничара и мајке Јозефе (Josepha Velinszki), домаћице и певачице у хору цркве Св. Терезије, била је новелиста, филмски сценариста и прва жена-новинар у суботичкој штампи.

До одласка у САД радила је као службеница Мађарске основне кредитне банке у Суботици и сарађивала у овдашњим листовима *Vácskaí Hírlap* и *Vácsmegyei Napló*.

Године 1913. у Суботици јој излази из штампе књига новела "Kasag a sátán" ("Сатана се смеје"), а у мају 1914. одлази у Њујорк, код свог брата. У Америци се 1915. године удала за цинкографа Nicolausa Murraya (Николаус Мареј).¹⁶

Првих једанаест година у Њујорку ради као новинар у америчким мађарским листовима *Bányászlap*, *Berkó Képes Ujsága* и *Amerikai Magyar Népszava*, а у Холивуд прелази 1926. године.

Према њеном сценарију снимљен је 1932. године филм "*Tavaszi zápor*" ("Пролећни пљусак"), у француско-мађарској копродукцији и у режији Пала Фејеша (*Fejős Pál*), који је доживео светску славу под насловом "*Marie*".

Доминантна тема њених новела, новинских фељтона и јединог филмског сценарија јесте несрећна судбина и неравноправни положај жене и бунт против тога.

Године 1921. посетила је у Суботици гробове својих најближих.

Умрла је у Холивуду 1954. године.¹⁷

Библиографија (суботичка)

Илона Филеп

За непуне три године своје списатељске активности Илона Филеп је у суботичкој штампи објавила 21 текст, од којих је четири преузела и у својој књизи (један са нешто измењеним насловом). У *Bácskai Hírlap*-у је штампала 18 текстова, а у *Bácsmegeyei Napló*-у 3. Напомињемо да се ови подаци не могу сматрати потпуним, јер суботичка Библиотека нема све бројеве поменутих листова из тог периода. Једна половина њених текстова је журналистичке природе, а друга белетристичке. Сви су штампани на месту предвиђеном за фељтонске прилоге, најчешће на доњој половини прве стране. Њихова тема је најчешће - жена.

Књига новела "*Kasag a sátán*" ("Сатана се смеје") садржи 20 текстова, од којих је, као што смо већ рекли, четири штампано прво у новинама; нових радова је, значи, 16.

Након свог одласка у Америку, Илона Филеп је у Суботици објавила још само једну причу 1931. године. Укупно је, дакле, 38 текстова.

Једну од својих проза ("*Ево авиона*") Илона Филеп је објавила као одломак из романа у настајању. Било би интересантно сазнати нешто више о томе: колико је од планираног рукописа урадила, где се он сада налази и да ли је још нешто из њега штампано. Али ту енигму, као и белине њене америчке библиографије у целини, може да одгонетне само неко ко ће бити у могућности да истражи амерички период њене каријере.

Али да не дужимо више, ево пописа њених суботичких радова, датих према времену и публикацији објављивања:

1911. година

I. Лист "Bácsmegyei Napló":

1. Nagyhét (Велика недеља), 16. IV 1911, бр. 91, стр. 1.
2. Nászút (Свадебно путовање), 28. V 1911, бр. 125, стр. 1.
3. Egy tánc szövege (Речи једног плеса), 20. VIII 1911, бр. 192, стр. 1.

1912. година

II. Лист "Bácskai Hírlap":

1. Ősz, ősz... (Јесен, јесен...), 29. IX 1912, бр. 222, стр. 1.

1913. година

III. Лист "Bácskai Hírlap":

1. Vasárnap fotográfiák (Недељне фотографије), 13. IV 1913, бр. 85, стр. 5.
2. Vasárnap fotográfiák (Недељне фотографије), 20. IV 1913, бр. 91, стр. 4.
3. Vasárnap fotográfiák (Недељне фотографије), 27. IV 1913, бр. 97, стр. 4.
4. Vasárnap fotográfiák (Недељне фотографије), 4. V 1913, бр. 102, стр. 6.
5. Nyári tapasztalatok (Летња искуства), 9. V 1913, бр. 106, стр. 3.
6. Vasárnap fotográfiák (Недељне фотографије), 11. V 1913, бр. 108, стр. 5.
7. Epizódok a repülő-parokról (Епизоде о летачким данима), 16. V 1913, бр. 111, стр. 2.
8. Epizódok a repülő-parokról II (Епизоде о летачким данима II), 17. V 1913, бр. 112, стр. 2.
9. Az élet szép és jó (Живот је леп и добар), 18. V 1913, бр. 113, стр. 1.
10. Vasárnap fotográfiák (Недељне фотографије), 18. V 1913, бр. 113, стр. 1.
11. Margit... Margit..., 25. V 1913, бр. 118, стр. 2.
12. Aktuális mese (Актуелна прича), 1. VI 1913, бр. 124, стр. 1.
13. Somlyó Zoltán: Sötét baldachin (Золтан Шомјо: Тамни балдахин) 15. VI 1913, бр. 136, стр. 1.
14. Vasárnap fotográfiák (Недељне фотографије), 15. VI 1913, бр. 136, стр. 4.
15. A feministák Szabadkán (Феминисти у Суботици), 26. VI 1913, бр. 145, стр. 1.
16. Versek - prózában (Песме у прози), 29. VI 1913, бр. 148, стр. 1.
17. Itt a repülőgép - Részlet egy készülő regényből (Ево авиона - одломак из романа у настајању), 5. X 1913, бр. 229, стр. 1.

1931. година**IV. Лист "Bácsmegeyi Napló":**

1. Utitárs (Сапутник), 12. VII 1931.

Књижевним текстовима се могу сматрати они под бројевима I-1, I-2, I-3, II-1, III-9, III-11, III-12, III-13, III-16, III-17 и IV-1, док би остали били фељтонски прилози.

1913. година**Књига новела "Kacag a sátán" ("Сатана се смеје")**

Tartalom (Садржај)

Kacag a sátán (Сатана се смеје)	
Lányok ha unatkoznaк (Кад се девојке досађују)	стр. 7
Egőpróba (Проба снаге)	15
Szerelem (Љубав)	25
A Sztáné slingelt szoknyája (Станина везена сукња)	36
Balázs Mária levele (Писмо Марије Балаж)	45
Világosság (Светлост)	50
Amit elmulasztottak (Оно што су пропустили)	57
Egy lány és egy asszony (Једна девојка и једна жена)	66
Ősz, ősz (Јесен, јесен)	74
Egy tiszta lányról (О једној чистој девојци)	79
Egy félbemaradt arckép előtt (Пред недовршеним портретом)	87
A hetedik asszony (Седма жена)	92
Írások a közeli város messzi emberéhez (Далеком човеку блиског града)	
Nagyhét (Велика недеља)	105
Nász ahogyan Véle lett volna (Свадба каква би била с њим)	110
Nász ahogyan mással lett volna (Свадба каква би била с другим)	116
Mária (Марија)	123
Levél egy szőke babához (Писмо плавој луткици)	128
Egy tánc szővege (Речи једног плеса)	136
Évforduló (Годишњица)	142
Egyszer el akartalak hagyni (Хтео сам те једном напустити)	150

Закључак

Прича о суботичкој списатељки Илони Филеп јесте прича о једној бунтовној жени која напушта провинцију, да би у свету остварила каријеру и постигла успех, а потом у завичају незаслужено пала у дубоки бездан заборава. Две године након страдања Титаника, кренула је и она за Њујорк и у физичком смислу допловила срећно. Али у симболичком - задесила ју је иста судбина као несрећну лађу. Потонула је, не у далеким водама - већ у заборавау завичаја. Океан заборава био је тако дубок да

је била потребна тростепена интервенција у времену - године 1953, 1993. и 1999. - да би се књижевно име списатељке извукло на светлост дана.

Илона Филеп је својевремено била једина жена-писац и новинар у нашем граду. Имала је за то не само знања већ и храбрости, јер је била самосвесна интелектуалка динамичног, радозналост и отвореног духа. Све те квалитете преточила је и у своја остварења. Њене новеле, као и њен каснији филмски хит, израз су бунта против несрећне судбине жене, бунта који је носила у себи целог живота. Након сјајно започете трогодишње новинарске и књижевне каријере у родном граду, изненадила је целу културну јавност тиме што је све то напустила и отишла у нови, непознати свет.

Будућим библиографима остаје још да истраже њену књижевну и новинарску продукцију у Америци. Из Хирлаповог текста о њој знамо за три листа у којима је сарађивала. Данас, у време Интернета, онима који поседују потребну технику, све то неће бити тешко. Наравно, било би добро сазнати нешто и о њеној евентуалној литерарној оставштини, а требало би утврдити и тачан датум њене смрти.

У овом тексту ми смо се Илоном Филеп бавили углавном са био-библиографског аспекта, па се нисмо упуштали у оцењивање њеног стваралаштва. То би требало да учине мађарски књижевници - критичари и историчари књижевности - па да се, приликом писања будућих историја мађарске књижевности, вреднује и дело Илоне Филеп. Верујемо да она то заслужује, јер историја често помиње и минорне песнике са једном или две књижице, макар као епигоне и чиниоце књижевне атмосфере свога времена, па зашто не би једног новелисту - кад су прозаисти под нашим небом увек били ретки.

У причи о суботичкој мађарској списатељки помало је чудно да су је заборавили њени сународници, а да су актери њеног спасавања из заборава - Шокчић, Матковић и Вуков - књижевници српскохрватског језичког подручја. Али то истовремено показује да се јединствена културна баштина Суботице не сме изоловати на њене појединачне, националне сегменте.

Илона Филеп, новинар, новелиста и филмски сценариста, сад је поново са нама, па се надамо да јој више нећемо дозволити да оде у заборав.

Суботица, 1999.

Напомене и објашњења:

1. Био-библиографске податке о Илони Филеп открио је *Славко Мајиковић* 1993. године на основу једног њеног писма Јоси Шокчићу из 1953. године, до којег је дошао вероватно преко неког суботичког колекционара антиквитета. Матковићу је недостајао датум рођења списатељке, али болест и превремена смрт спречиле су га да заврши своја истраживања и да их преточи у целовити текст, па то сада чинимо ми.
2. Szentgyörgyi István, Eva Važant: Суботичка библиографија, свеска II, 1993, стр. 85. У преводу на српски одредница гласи:
ФИЛЕП, Илона
ИЛОНА ФИЛЕП: САТАНА СЕ СМЕЈЕ. Насловну страну урадио Шандор Олах. Суботица, 1913. - Штампано у штампарији Фишера и Крауса у Суботици. [1913]. - 155, [2] п., 20 см
3. Filmlexikon (szerkesztették: Castiglione Henrik, Székely Sándor), Budapest, s.a., p. 193.
4. Steinfeld Sándor: A feminista világtalálkozó részvevői Pálcson és Szabadkán (Учесници светског конгреса феминиста на Палићу и у Суботици), Magyar Szó, 1972 március 2. és március 9, Napló melléklet, 3. oldal. На овај податак нам је скренула пажњу колегиница из Библиотеке Ева Бажант, те јој се на овом месту најлепше захваљујемо.
5. Том приликом писац овог текста начинио је видео-снимак овог филма који је, захваљујући превасходно свом визуелном језику, обезбедио себи заслужено место у антологији мађарске кинематографије. (Приликом коректуре овог текста додајемо и податак да је DUNA TV током прве недеље јануара 2000. године поново емитовала "Tavaszi zápor", такође без приметног одзива у Суботици, иако је на почетку филма крупно исписано: Irta Fülöp Iona.)
6. Јосо Шокчић (Суботица, 17. IV 1902 - 27. VI 1969), песник и новинар. Буњевачке новине уређује од 1925, а од 1935. часопис *Невен* који је излазио до 1941. године. Сарађивао је у листовима: *Југословенски дневник*, *Дан*, *Време*, *Правда*, *Буњевачко коло*, *Најло* (Napló) и др. (Југ. књиж. лексикон, Нови Сад, 1984)
7. О улици Дежеа Костолањија, у којој су све куће грађене у стилу сецесије, види текст Викторије Алаџић "Ulica secesijskih kuća", *Subotičke novine* br. 2, str. 10, 14. jan. 2000. Али кућа бр. 8, у којој је Шокчић становао, данас више нема оригиналну фасаду.
8. Фотографија Илоне Филеп, коју је она у писму послала Јоси Шокчићу, налази се у суботичком Градском музеју, под бројем 73 у Шокчићевом фонду, али је била погрешно евидентирана под именом *Ирена* Филеп.

9. Прегледали смо овај Шокчићев рукопис, који се налази у Градској библиотеци и установили да се име Илоне Филеп не помиње нигде. А да ли је можда намеравао да своје дело прошири биографијама новинара, у виду посебног додатка? - питамо се ипак.
10. Према данашњим називима улица и бројевима кућа, Илона Филеп је рођена у Вука Караџића број 6. Овај податак је Славку Матковићу дао историчар Геза Ваш (Vass Géza), на чему се и ми најлепше захваљујемо. Снимак куће начинио је Зоран Вељановић.
11. Илона Филеп је рођена 21. маја 1891. године. За овај податак смо захвални директору Историјског архива у Суботици историчару Зорану Вељановићу и његовим вредним сарадницима који су у посао трагања по старим књигама уложили заиста велики труд. Ево свих података: Историјски архив у Суботици
Фонд: 208. Збирка дупликата црквених матичних књига града Суботиче. Наведени подаци су нађени у црквеној књизи крштених "Szabadka Szent Teréz. egyház keresztek anjakönjve 1891. évről"
Ф: 208. 18. 151.
Ред. број у књизи: 787
Датум рођења: 21. мај 1891.
Датум крштења: 23. мај 1891.
Име: Helena. Maria
Родитељи: Carolus Fülöp, р. кат. Josepha Velinszki
Адреса: М. Teresz. VIII - 24
Кумови: Maria Vizinger и Matiac Velinszki
Име крститеља: Joanes Gyenes
12. Ваљда због велике временске и просторне дистанце - Илона Филеп греша: црква носи име Свете Терезије.
13. Ujfilmlexikon (főszerkesztő Ábel Péter), Budapest, 1971, p. 307.
14. Filmlexikon (szerkesztők: Castiglione Henrik, Székely Sándor) Budapest, s.a., p. 20.
15. Ujfilmlexikon (főszerkesztő Ábel Péter), Budapest, 1971, p. 307.
16. Дана 12. IV 1915. ту вест је Суботичанима пренео лист Bácskai Hírlap, на стр. 3.
17. "Према писму Jas. G. Wekerlea из јануара 1955. године, коме се Шокчић обратио у Индианополис, Илона Филеп је преминула у Холивуду 1954. године" - речи су Славка Матковића, својеручно записане на једном листићу. Али овај податак није документован поменутиим писмом нити фотокопијом и није нам познато да ли је Матковић поседовао овај документ или га је негде само видео.

Сажетак

На основу једног писма Илоне Филеп Јоси Шокчићу из 1953. године, које је након четири деценије открио Славко Матковић, у овом тексту се реконструише био-библиографија ове заборављене суботичке мађарске списатељке.

Као прва жена-новинар у овдашњој штампи и аутор књиге новела "Сатана се смеје", Илона Филеп пред Први светски рат напушта завичај и каријеру наставља у Америци, где је према њеном сценарију 1932. године снимљен филмски хит "Пролећни пљусак".

Összefoglaló

Fülöp Ilonának Joso Šokčićhoz 1953-ban írt levele alapján, amelyet négy évtizeddel később fedezett fel Slavko Matković, ebben a cikkben rekonstruáltuk ennek a feledésbe merült szabadkai magyar írónőnek az életrajzi-bibliográfiai adatait.

Az itteni sajtó első újságírónöje és a kacag a sátán című novelláskötet szerzője, Fülöp Ilona az I. világháború kitörése előtt elhagyja szülőföldjét és Amerikában folytatja karrierjét, ahol forgatókönyve alapján 1932-ban forgatták Tavaszzi zápor című nagy sikerű filmet.

Табра Будишин

Школовање Душана Радовића у Суботици

"Благо нека је сваком оном ко се у шрамају осећа као у позоришту, а на улици као на изложби", један је од бројних афоризама Душана Радовића, књижевника. Да ли један град чине препознатљивим знаменити људи који су живели у њему, или зграде које се налазе у њему? Да ли је за уметнике битан, или небитан период детињства?

Покушаћу овим радом да опишем како сам постао "душанолог". У истраживачком раду, поред прикупљања података, посматрања и повезивања чињеница, значајан је и невербалан фолклор. Одједном се појављује и отвара један виртуелан свет, и појављују се људи, зграде и улице којих више нема.

Душан Радовић је рођен у Нишу 29. XI 1922, а умро је у Београду 16. VIII 1984. године. У Суботици је живео од 1928. до 1939. и овим радом покушаћемо да приближимо овај суботички период цењеним читаоцима. За његово упознавање веома су битне две књиге и то: Душана Радовића "На осирву јасаћеј сјола", и Љубивоја Ршумовића и Душана Петричића "Ко је ово". Прва је објављена је 1995, а приредио ју је за штампу књижевник Матија Бећковић. У њој су обједињени интервјуи са Душаном Радовићем, а који су објављени у бројним часописима и новинама. Књига "Ко је ово" представља биографију Душана Радовића и у њој се налази пуно података о суботичком периоду, као и фотографије које су настале у Суботици, а она је објављена 1982, поводом шездесетогодишњице књижевниковог рођења.

"Афоризам је свемир у каји воде" могла би да буде једна од многих дефиниција афоризма. Свемир Душана Радовића чврсто је повезан са Суботицом. Овде је научио да пише и чита, овде је заволео књижевност, овде је написао прве песме које су објављене, овде је научио да свира гитару и виолину, научио да игра одбојку, заволео

фудбал, први пут се заљубио. У Суботици је провео најлепше дане детињства и оформио се као личност. Уметничко изражавање било је део његовог свакодневног живота. Основне подстицаје за уметност добио је у свом детињству.

Ако погледамо родослов Душана Радовића, видећемо да му је отац Угљеша био машиновођа, а мајка Софија домаћица. О свом пореклу рекао је: *"Убеђен сам да је у сазревању најјресуднији биолошки фактор. Јер, од семена красџаваца настаје красџавац, а од семена вишње вишња. Значи наследне особине су веома важне"*.¹ Његови родитељи, Угљеша и Софија, имали су четворо деце: Миодрага, Десанку, Душана и Бранимира. Радовићи су из Чачка, а Душанов деда био је прота Михаило Радовић. Сестра Угљешина, Маргита, била је факултетски образована, предавала је српски језик и била је директор гимназије у Чачку. Његов брат Огњен био је професор немачког језика и предавао је германистику на Филозофском факултету у Београду. Радовићи су имали у кући неколико хиљада књига. Угљеша није био добар ученик и отац га је послао на занат. У Београду је савладао занат бравара, а затим је отишао да се усавршава у Беч и Минхен, где је научио немачки језик. Угљеша је био машиновића, надзорник машина, а после инспектор у железничкој дирекцији. Отац је по речима Душановим био *"аскеџа, каракџеран, часџан, без амбиџија, али ужасно џеданџан, вредан"*.²

Мајка Софија рођена је у Нишу. Девојачко презиме јој је Стефановић. Душанов прадеда са мајчине стране био је Франц Шмит, немачки гастербајтер у Србији. Рођен је у Виртембергу (Württemberg) у Немачкој и учествовао је у градњи пруге Београд - Ниш. У Нишу се оженио, родила су му се деца и ту је остао да живи. Једна од његових ћерки била је Ана, Душанова бака, која се удала за Лазара Стефановића, железничара. Њихова ћерка Софија, Душанова мајка, била је интелигентна и духовита жена.³

"Околности у којима човек живи ујичу на њо како ће неко сазреџи и да ли ће уојџије сазреџи".⁴ Радовићи су се доселили у Суботицу 1928. и становали су у железничкој колонији иза фабрике "Ферум" у IX кварту.⁵ Тадашњи назив за ову улицу био је Творничка, а ова улица се налазила иза мајшанског моста.⁶ Њихова кућа је била број 45 ц, односно трећа кућа са десне стране. У железничкој колонији становали су Радовићи, Ерићи, Марковићи, Дугоњићи, Воргучини. У њој су становали све до 1937, када су се преселили у кућу у улици Лукићева бр. 5, у I кварту.⁷

Државна основна школа "Свети Сава"

У првом мушком разреду учитељица му је била Анђелија Остојић у школској 1929/30. години.

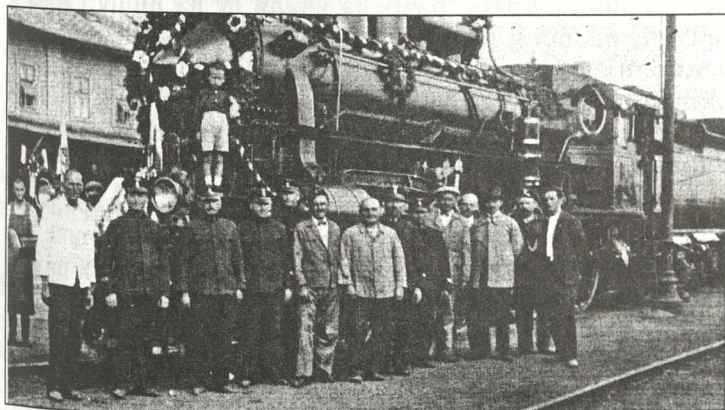
У другом мушком разреду учитељ му је био Петар Огъанов, 1931. године.

У трећем мушком разреду учитељица му је била Бојанка С.Бабовић, 1932. године.

У четвртном мушком разреду учетељ му је био Бојић Драгић, а управитељ школе Петар Огњанов, 1933. године.

Душан Радовић на локомотиви на железничкој станици у Суботици, око 1930. године.

О Суботици и детињству Душан Радовић имао је лепо мишљење и говорио је: *"Најлепше дане свој детињства и живоћа провео сам на периферији Суботице, у железничкој колонији. Живео сам у обиљу другова, времена, простора. Све је било ново и узбудљиво. Кад сам се уморио и засирио, више нисам био дете."*⁸ О значају свог боравка у овом граду рекао је: *"Најважнијих десет година живео сам у Суботици."*⁹ О крају где је живео рекао је: *"Стигнели смо у железничкој колонији и играли се на врелим 'плажама' некадашњег панонског мора, у том пространим и лепом граду на јеску"*.¹⁰ Осим тога, о Суботици је рекао и ово: *"Ни у Нишу, ни у Суботици није било ни крокодила, ни слона, ни авиона, ни јајфуне, ни земљопреса, никаквих чуда и сензација."*¹¹

О породици, пријатељима и суседима Душан Радовић је истицао: *"Живео сам на друштвеној периферији живоћа, у доброј и здравој породици. Све је било једноставно и чедно. Међу пријатељима и суседима који су личили на нас. У средини која је била ограничених могућности и амбиција"*.¹² У Суботици је провео детињство, те је овај град за Душана био његов завичај. Имао је мирно и лепо детињство, које је много волео. Увек је подвлачио значај детињства: *"Основа је у мом детињству, јер мислим да се оне важне ствари дешавају у том најранијем добу. Касније има веома мало могућности да се нешто поправи, односно поквари"*.¹³

Душан Радовић полази у основну школу "Свети Сава", која се налазила у порти православне цркве Св. Вазнесења Господњег у VIII кварту.¹⁴ Школска зграда била је мала приземна грађевина, оронула и стара, а клупе у школи су биле скамије из доба Фрање Јосипа. У првом полугодишту првог разреда учили су да пишу слова и бројеве на малој табли, кредом и сунђером. Дисциплина у школи је била строга. Приредбе су се одржавале на Савиндан и Видовдан. У првом мушком разреду 1929/30. учитељица му је била Анђелија Остојић, а школски управитељ Петар Огњанов.

У школи је морао да носи капу, а пошто је био глават тешко је могао да нађе капу одговарајуће величине. Са мајком је обилазио продавнице тражећи капу. У првом разреду имао је јаке главобоље. Болест је доста утицала на његов развој и о болестима је говорио: *"Чини ми се да и болести, нарочито у детињству, имају своју улогу у циклусу сазревања. После сваке болести, када се тело смирило, долазило је до изразитих интелектуалних скокова"*.¹⁵ О утицају болести на његов психо-физички

развој изнео је следеће: "Као дејте био сам сѝално болесѝан, нејак за многе љодвиге и аванѝуре. Болесѝ ме је ѝреѝворила у ѝосмаѝрача. Више сам ѝледао неѝо шѝио сам учесѝвовао. Ту би неѝде моѝли биѝи корени мојих изнуѝених склоносѝи".¹⁶

Отац Угљеша Радовић куповао је дневне новине: "Полиѝику", "Време", "Правду". У "Полиѝици" су се од 1929. појавиле дечје странице које је уреѝивао Бата Вукадиновић. Већ у првим бројевима појавила се poema надреалисте Александра Вуча "Полудели бициклеѝ", а затим и "Доживљаји храброѝ Коче". Нови облик поезије за децу свидео се Душану Радовићу.

Прву књигу дечје поезије видео је код суседа Ерића. Била је то књига Јована Јовановића Змаја "Певанија", са црвеним корицама и златним словима, а стајала је на малом сточићу на средини собе. Књига му се учинила светом, као да говори нешто важно о свима нама. Суседи Ерићи били су добри, ведри и гостољубиви. Душан Радовић је поверовао да такви могу постати сви људи којима је Змајева књига најдрагоценија и најлепша ствар у кући.¹⁷

"Гаѝарин" Душановог детињства био је Милован Јакшић, голман фудбалске репрезентације Југославије. Светско фудбалско првенство у Уругвају било је 1930. и Југославија је освојила треће место што је био велики успех југословенског фудбала. Овај добар резултат ипак умањује чињеница да доста јаких европских фудбалских репрезентација није отпутовало на ово светско првенство. Милован Јакшић био је књиѝар и издавач, и након овог првенства, штампао је сликовницу са фотографијама са првенства. Отац је купио ову књижѝицу болесном сину, и то је прва књига коју је од оца добио на поклон. Душан се толико обрадовао да је за њега Милован Јакшић био попут Краљевића Марка, или Милоша Обилица. Тако је Душан Радовић заволео фудбал. Милован Јакшић бранио је за београдски фудбалски клуб "Соко", а касније је клуб променио назив у БАСК. Са оцем је ишао да гледа фудбалске утакмице приликом гостовања БАСК-а у Суботици.

Прво коло "Злаѝне књѝге", коју је уредио и издао Бата Вукадиновић, такође је добио од оца. Књиге су штампане 1930. и њихов уредник их је послао уз писмо са потписом. То је оставило дубок утисак на малог Душана. У овој еѝѝѝи биле су следеће књѝге: Краљевић Марко у песми и причи, Кепец носоња, Крцко Орашчић и друге. Тако је заволео да чита књѝге.

Душан Радовић
ученик првог мушког разреда
основне школе "Свети Сава"
у Суботици, 1930. године.

Душан Радовић
ученик трећег разреда Му-
шке реалне гимназије у Субо-
тици, 1936. године.

У прва три разреда основне школе Душан Радовић је био одличан ученик, а у четвртном разреду је био врло добар. Учитељица у првом мушком разреду била му је Анђелија Остојић, а у другом, учитељ Петар Огњанов. У трећем разреду учитељица му је Бојанка С. Бабовић, а у четвртном учитељ Бојић Драгић. Управитељ основне школе "Свети Сава" у порти православне цркве Св. Вазнесења Господњег био је Петар Огњанов.¹⁸ Четворогодишње основно школовање завршио је у периоду 1929-1933.¹⁹

Прву песму написао је са десет година, а оцу је читао песме када би се вратио са посла. Отац га је храбрио да настави са писањем. О разлозима који су утицали да почне да пише песме: *"Писаћу сам јаче у самоодбрани. Бранио сам се од свих који су ме угрожавали здрављем, снагом, лепошћом, бољим успехом у школи. Вадио сам се, доказивао и себи и другима да сам само друкчији, а не џори од њих"*.²⁰ У периоду од десете до петнаесте године написао је своје прве песме, и оне су имале елементе хумора и пародије. Вештину писања епиграма, досетки и стихова користио је и да забави другове.

У железничкој колонији становала је и породица рођака Ђоке Марковића. Пошто је он имао фотографски апарат, што је у то време била реткост, сликао их је више пута. У првој песми коју је Душан Радовић написао спомињу се две личности: отац и Ђока Марковић.

Као дете волео је да се игра, да трчи, да се смеје. Играо је фудбал, одбојку и био је добар шахиста. За његов развој било је значајно и то што се као дете бавио спортом. Био је члан соколског друштва. Сачувана је фотографија из овог периода са свечаног испраћаја сокола на свесоколски слет у Праг са железничке станице у Суботици. Родитељи га нису пустили да отпутује за Праг.

Пријемни испит за гимназију је успешно положио. Разредни старешина у првом разреду била је Љубица Клајн, професорка српског језика, а у другом Анте Тадић, професор земљописа, у трећем Олга Радосављевић, професорка физике, а у четвртм Наталија Шебетић, професорка земљописа. У петом разреду то је био Давид Нафтали, професор немачког језика, а у шестом Десанка Благојевић, професорка француског језика. Директор Мушке реалне гимназије био је Велимир Стефановић. Суботичку Гимназију Душан Радовић похађао је у периоду 1933-1939. године. Први разред завршио је са одличним, а остале разреде са врло добрим успехом.

У првом разреду гимназије објављена му је прва песма у *"Железничком венцу"*, у часопису који је основан 1932. године. Отац је послао песму у редакцију часописа. За време летњег распуста отпутовао је код тетке Маргите у Чачак и од ње је добио на поклон књигу са посветом: *"Тејкином одличном ђаку"*. Пошто је тетка била професор у гимназији проверавала је знање Душка Радовића. Имала је строге критеријуме и рекла му је: *"Ти ништа не знаш"*.²¹

У другом разреду гимназије добио је на поклон од тетке из Чачка виолину и гитару. Она је плаћала часове како би научио да свира ове инструменте. У другом и трећем разреду гимназије отац му је послао песме у дневне новине *"Време"* и *"Правда"*, које су објављене на дечјим страницама ових новина. Иначе, *"Време"* је почело да објављује дечју страну од 1932. године.

Са тринаест година први пут је путовао на море, на острво Локрум код Дубровника. Летње распусте обично је проводио код рођака у Нишу, или Чачку. Крајем августа 1936, десила се трагедија у породици. Сестра Десанка се удавила приликом соколске екскурзије на слаповима Крке.²²

Професор српског језика у трећем разреду гимназије био му је Јован Петровић и у свеску му је написао похвалу за један успешан писмени задатак: *"Ти си наши мали ђесник"*.²³ У гимназијском дневнику, у рубрици напомене о ученику, остало је забележено да је врло способан у учењу, али није сталан у раду, а владање је у већини разреда било примерено.²⁴

Душан Радовић је стекао музичко образовање у Суботици. Виолинисти, 1939. године.

Здраво Срђане,

13. III 1941.

После шећњи, разговора, навијања без одмора, смеха од коџ хиџедох љући, сџиџоџ кући. И да не би било буре: "Шџо не џишеџ, је ли Дуре?", ја и ако једва џледам, за сџо седам, и јављам џи снен и млиџав - да сам чџав. Немој бриџа да џе каља; љуџов'о сам не мож боље сем иџо беше зорџа досџа од Ферума џа до мосџа. До сџанице џџри џрознице џрезноџише Дуру лице јер не беше краџак љуџи, но не мари: Ende gut-alles gut! С мноџо бола у џрудима, с мноџо суза у очима све џоздравља, на све мисли, и ако џа јади снашли (какви џо ће сам Госџод знаџи) једно срце које џаџи.

Дур

П.С. У субоџу

Ову

Шџо сад џрва иде

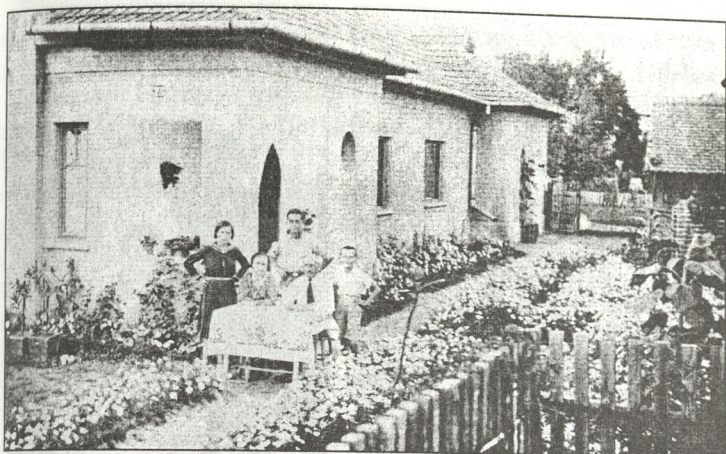
Хоће да џе виде

И Џомба, и Дур

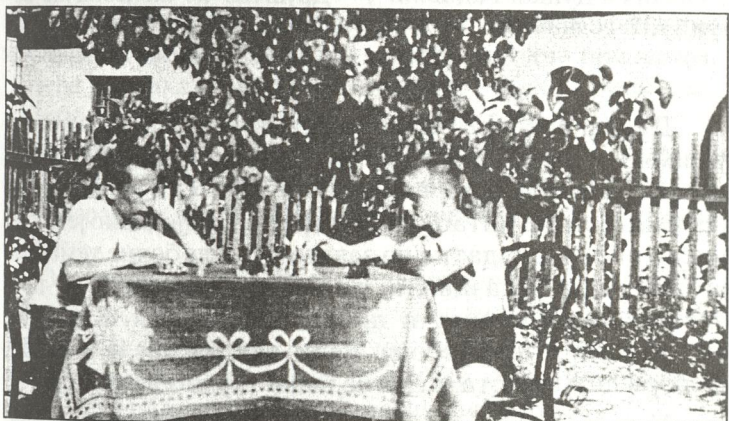
Ал' ће, на срамоџу

Да џи сџрада џур.

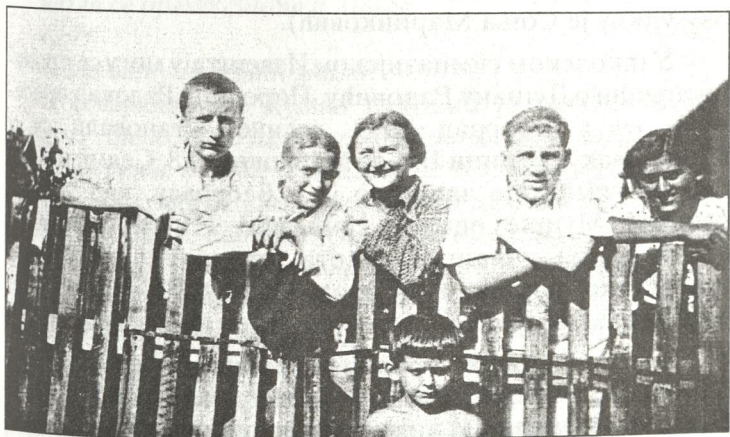
Дописница коју је Душан Радовић послао из Београда првом суседу из железничке колоније у Суботици Срђану Ерићу 3. III 1941. године. Из ове дописнице видимо да је још од детињства имао способност да се у свакодневном говору изражава кроз стихове, и да му је надимак био "Дур" што је скраћеница од имена и презимена.

Породица Радовић у цветној башти испред куће у железничкој колонији иза фабрике "Ферум" у Суботици, 27. VIII 1932. године.

Шахисти, Суботица, 2. VII 1936. године.

Душан Радовић, Томићев рођак, сестра и брат Томићи, Стеванија Ерић и Ненад Ерић. Друштво из железничке колоније иза фабрике "Ферум" у Суботици, 1937. године.

Угљеша и Душан Радовић,
јун 1937. године.

Друштво из железничке ко-
лоније иза фабрике "Ферум"
у Суботици, 1937. године.

Душан Радовић био је тих и повучен ђак. Професори у гимназији су уочили његову склоност према књижевности. Писао је одличне саставе, занатски сјајно урађене, тако да их је читао у име разреда. Подједнако је добро писао писмене задатке на задате и на слободне теме. Све је већ тада указивало да ће се бавити и у професионалном позиву и прозом и поезијом. Код мање амбициозних професора мање се трудио, а код професора ентузијаста и сам се више трудио и истицао.

У петом разреду гимназије 1937, породица се преселила у кућу у улици Јукићева бр. 5. (данашњи назив за ову улицу је Соња Маринковић).

У школском гимназијском Извештају могу се пронаћи подаци о Душану Радовићу. Породица Радовић преселила се у Београд 1939. године. Становали су у Кошутњаку, у улици Владе Марковића 18. Седми и осми разред гимназије завршио је у Београду, као ученик четврте Мушке реалне гимназије. Из овог периода сачувана је чланска карта литерално културно уметничке дружине "Скерлић" из 1939/40. године. Уписао је књижевност, али факултет није завршио.

Душан Радовић је радио у редакцији дечјих листова, на радију и телевизији.²⁵ Много је радио и објављивао. Прва значајна песма коју је написао била је "Био једном један лав" (1949). Најпознатија његова радио драма је "Кайејан Џон Пиллфокс" (1953). Прва објављена књига му је "Поштована децо" (1954). Превео је са францу-

ског језика стрип "Талични Том". Написао је химну за дечју манифестацију Радост Европе под насловом "Здравица". Најпознатија ТВ емисија му је "Наслово, на слово" (1963-1965). Најбоља дечја новина коју је уређивао је "Полејџерац" (1973-1975). Најпопуларнија емисија на радију "Сџудио Б" била је "Беоџраде, добро јуџиро" (1977). Сарађивао је са илустратором и цртачем Душаном Петричићем. Заједно су урадили књиге "Никола Тесла: Прича о дејџињсџиву" (1979), и "ТВ куварџице" (1982). Споменућемо само најважније књиге које је написао: "Анџолоџија срџске џоезије за децу", "Насмешиће се, децо", "Плави жакеџи", "Иџре и иџрачке", "Вукова азбука", "Замислиће децо", "Женски разџовори", "О џлакању", "Краџке џриче", "На осџврву џисаћеџ сџола".

Био је плодотворан писац, а књиге су му штампане у великим тиражима. Такође, превођене су на стране језике: руски, енглески, немачки, чешки, македонски, словеначки. За свој рад добио је многа, угледна признања. Највећа је, свакако, европска награда "Ханс Крисџијан Андерсен" (1964) за књигу "Смешне речи" (1961). Од југословенских награда споменућемо награду "Невен" (1955), награду "Змајевих дечјих иџара" (1970), Стеријину награду и награду Завода за уџбенике и наставна средства.

О поезији за децу Душан Радовић рекао је следеће: "Поезија за децу је нека врсџа народне џоезије. Најчиџаније шџиво код нас. Ако је џо нова народна џоезија она мора биџи врло важна, јер чува духовно здравље народа".²⁶ Најдража песма била му је "Поука":

Хџела је да види шџа је доле,
наџла се џреко сџола и - џала.
Ко?!

Једна виљушка радознала".

О стваралаштву Душан Радовић је рекао: "Само смирено џело, редуџиране акџивносџи, завршених џроцеса врења, даје неке драџоцене ексџракџе духа".²⁷ Рад је ценио, али је још више ценио духовност: "Свака часџ раду, рад је сџворио све осим духа. Дух се развија само у нераду, у акџивној и креаџивној доколици".²⁸ О односу духовности и духовитости рекао је: "Ја људе мерим џо џоде, они који имају хумора су инџтелиџентни, они који немају мислим да нису".²⁹

У свом животу и стваралаштву истицао је врлине једноставности и ведрог мишљења. Говорио је да је од живота тражио мало зато је за узврат добио много више него што је заслужио, и много више него што је очекивао. Сматрао је да је циљ живота сам живот, и да су

деца најближа суштини живота. Његово дело карактерише радозналост, маштовитост, ведрина, и здрава осећајност.

Као етнологу блиска ми је тема истраживања дечје културе и детињства. Као кустосу блиска ми је као музеолошка тема. Ове године, 1997. у тренутку писања рада, управо је седамдесетпетогодишњица књижевниковог рођења. Душан Радовић књижевним опусом заслужује нашу пажњу. Дуго година је радио на радију "Стиудио Б", чије се просторије налазе у згради Београђанке, највишој згради на Балкану, на 23. спрату. Управо је ова зграда била његов "Олимп" на који се пењао свакодневно у раним јутарњим часовима како би суграђанима са првим зрацима сунца пожелио Добро јутро. Нема ни лепшег, али ни тежег задатка. Сваког дана рећи нешто ново, свеже, необично и духовито. Насмејати се властитим слабостима, манама и људској глупости.

Сматрам да Суботица треба да обележи успомену на сјајног мајстора духа. То је пре свега цивилизацијски задатак једног града који држи до свог угледа и своје традиције. Кључни период живота Душан Радовић провео је у Суботици, овде се оформио као стваралачка личност, те је то значајно за разумевање његове уметности. Предлажем да се оснује Музеј детињства, који би био посвећен дечјој култури, стваралаштву за децу и дечјем стваралаштву, како би наш град био место ходочашћа ђака и уметника. Апотеоза детињства, које је основно обележје стваралаштва Душана Радовића била би на овај начин доступна онима којима је и намењена - деци.³⁰

Напомене и објашњења:

1. Душан Радовић, На острву писаћег стола, БИГЗ, Београд 1995, 51.
2. Љубивоје Ршумовић, Душан Петричић, Ко је ово, НИРО Књижевне новине, Београд 1982, 12.
3. Д.Радовић, Исто, 377.
4. Исто, 51.
5. У овој фабрици се данас налази "Ливница".
6. Данашњи назив за ову улицу је Михајла Сервоа.
7. Ова кућа у улици Јукићева бр. 5. срушена је за време савезничког бомбардовања Суботице 18. IX 1944. г. Види у Историјском архиву Суботице документ Ф:70. 7636/945 и Ф:70. 1629/945.

8. Д.Радовић, Исто, 145.
9. Исто, 13.
10. Исто, 38.
11. Исто, 14.
12. Исто, 157.
13. Исто, 55.
14. Православна црква Св. Вазнесења Господњег саграђена је 1723. године.
15. Д.Радовић, Исто, 51, 52.
16. Исто, 212.
17. Исто, 134.
18. ИАСу Ф:373.37.
19. Основна школа "*Свети Сава*" налазила се у приземној старој згради. Из писма Петра Огњанова, секретара црквеног одбора, др Димитрију Кириловићу из Новог Сада од 17. I 1940. види се да је ова зграда порушена 1939. и на њеном месту је саграђена нова школска зграда. За време савезничког бомбардовања 29. VIII 1944. делом је срушена. Наиме, срушене су две учионице, као и зграда парохијалног дома на углу (Кнеза Михаила 20.). Зграда парохијалног дома саграђена је 1899, по пројекту архитекте Ференца Рајхла. Нажалост зграда школе након рата није обновљена, већ су се неоштећени делови зграде у приземљу користили као дечји врт.
20. Д.Радовић, Исто, 7.
21. Исто, 438.
22. Сестра Десанка сахрањена је у породичној гробници у Чачку.
23. Д.Радовић, Исто, 9, 32.
24. ИАСу Ф:19.103 1933/1934, ИАСу Ф:19.104 1934/1935, ИАСу Ф:19.105 1935/1936, ИАСу Ф:19.106 1936/1937, ИАСу Ф:19.107 1937/1938, ИАСу Ф:19.108 1938/1939.
25. Радио Београд почео је да емитује програм 1924, а телевизија Београд од 1958.
26. Д.Радовић, Исто, 435.
27. Исто, 319.
28. Исто, 400.
29. Исто, 438.
30. У Српском културном центру "*Свети Сава*", у задужбини Душана Радића отворена је изложба "*Поетика и њре Душана Радовића*" (1922-1984) која је трајала од 18. XII 1997. до 9. I 1998. године. Захваљујем се свима који су ми помогли у истраживању, појединцима и установама, а посебно захвалност дугујем Гроздани Радовић, удовици Душановој, која чува и брине о заоставштини великог дечјег књижевника, и уз чију помоћ је ова изложба реализована. Заоставштина Душана Радовића састоји се од ви-

ше целина, а ми ћемо споменути само неке: 1. Буквари из целог света (збирка броји више од 130 књига); 2. Објављене књиге у земљи и иностранству (ауторски примерци); 3. Књиге које је добио на поклон од књижевника са посветом (збирка броји преко 100 књига); 4. Плоче (написао је текстове за око 120 плоча); 5. Дечји часописи, књиге и уџбеници са краја XIX века и почетка XX века; 6. Збирка фотографија; 7. Збирка писама; 8. Оригинални рукописи налазе се у више полица; 9. Кутија са објављеним интервјуима у разним новинама (хемеротека); 10. Дипломе, признања и медаље; 11. Укоричени примерци "Пионирских новина" и "Полећарца"; 12. Оригинални табаци са цртежима и текстовима за "Полетарац"; 13. Би-ста Душана Радовића, рад академског вајара Александра Зарина; 14. Слике, цртеж Душана Вукотића (јединог за сада југословенског добитника награде Оскар за цртани филм), карикатура Душана Петричића; 15. Виолина, штап, фиока са личним предметима као што су: наочаре, оловке, упаљач, кутија за цигарете, ножић за отварање писама, сат. У заоставштини се налази и седам бројева књижевног дечјег листа "Мирољуб" из 1929/1930, који је излазио у Суботици. Затим, "Езоичице" издање књижевног друштва "Алфа" из Суботице, као и укоричени примерак дечјег часописа "Наш лист" (12 бројева) из 1922 са Ех librisом Петра Огњанова, који му је био учитељ у другом разреду основне школе "Свети Сава". Ова издања и усмене из Суботице песник је сачувао до краја живота.

Након овог сажетог приказа заоставштине Душана Радовића рећи ћемо још само какво је мишљење имао о циљу читања књига: *"За мене је крајња сврха читања особини човека да радосније, са више чула, више очију, активније живи и посмајра"*.

Сажељак

Душан Радовић, књижевник за децу, рођен је у Нишу 29. XI 1922, а умро је у Београду 16. VIII 1984. године. У Суботици је живео у периоду од 1928. до 1939. године. Породица Радовић становала је у железничкој колинији иза фабрике "Ферум" у IX кварту, у улици Творничка 45 ц. Четворогодишње основно школовање завршио је у периоду 1929-1933 у основној школи "Свети Сава", која се налазила у порти православне цркве Св. Вазнесења Господњег у VIII кварту. У гимназију је ишао у периоду 1933-1939, и ту је завршио шест разреда. Прве песме је написао као десетогодишњак, а песме су му објављене на дечјим страницама "Железничког венца", и у дневним новинама "Време" и "Правда". Детињство је провео у Суботици и ту је заволео прозу и поезију. Кључни пе-

риод живота Душан Радовић провео је у Суботици и то је значајно за разумевање његове уметности. Апотеоза детињства је основно обележје његовога стваралаштва. Овај рад прати његов пут од приземне куће у песку до највише зграде на Балкану, од друштвене периферије живота до рада у престоници, од првих дечјих стихова до највеће европске награде за дечју књижевност. Сматрамо да Суботица треба да обележи успомену на сјајног мајстора, кога је красила врлина једноставности и ведрог мишљења, и предлажемо да се оснује Музеј детињства, који би био посвећен дечјој култури.

Összefoglalás

Dušan Radović gyermekíró 1922.XI.29.-én született Nišben, meghalt Belgrádban 1984.VIII.16.-án. Az 1928 és 1939 évek közötti időszakot Szabadkán töltötte. A Radović család a IX.kerületi "Ferum" gyár mögötti vasutas településen élt, a Tvornička utca 45.szám alatt. Az általános iskola négy osztályát a "Sveti Sava" elemi iskolában fejezte be 1929 és 1933 között, amely a pravoszláv templom portáján helyezkedett el a VIII.körben. 1933 és 1939 között a gimnázium 6 osztályát fejezte be. Első verseit tízéves fiuként írta meg, melyek a "Železnički venac" (Vasutas koszorú) című folyóirat gyerekeknek szánt rovatában vagy a "Vreme" és "Pravda" napi lapokban jelentek meg. Gyermekkorát Radović Szabadkán töltötte, itt szerette meg a prózát és költészetet. Ezek a Szabadkán töltött évek jelentősek Radović költészetének megértéséhez. Munkásságának alapsmertetője a gyermekkor apoteózisa. Művészi pályáját a földszintes háztól homokban Balkán legmagasabb épületéig, a társadalom peremvidékétől a fővárosig, az első gyermekkori verssoroktól a gyermekeknek írt költészetéért kapott Európa legnagyobb elismeréséig terjedt. E kitűnő mester emlékét meg kell őrizni Szabadkán, ezért egy olyan Múzeum létesítését javaslom, amely a gyermekkultúrának lenne szentelve.

Эмил Лидман

*Превентивне мере у борби
против заразних болести у
Европи током
XVIII и XIX века (1709-1909)*

Покушаји да се спрече појава и ширење заразних болести бележе се већ у старој Грчкој - излагање ствари димљењу, исушивање бара и мочавара; у Римском царству - забрана коришћења воде реке Тибар, изградња водовода и канализације; у периоду арапске медицине - прокувавање воде за пиће, те у Средњем веку - издвајање болесника у посебне куће (лазарете), оснивање карантина - Венеција, 1374., Дубровник, 1377. године ради посматрања и привремене изолације оних који долазе из крајева где влада нека заразна болест и дезинфекција њихових ствари зрачењем, прањем и димљењем запаљеном влажном сламом, боровицом или јеловицом¹⁻³.

Не располажемо никаквом документацијом о здравственој ситуацији и здравственој служби односно о здравственим прописима за време владавине Турака на просторима Војводине (1541-1686) али је познато да је у Аустрији 1551. године важио *Закон о заштити против заразних болести* (Infections - Ordnung) и да је у Бечу 1582. године основан *Савет за борбу против заразних болести* у којем су били представници двора, покрајинских власти, клера, појединих градова и Медицинског факултета. Године 1585. *Савет* добија назив *Instantio Caesareorum Commissariorum ad Officium Magisterii Sanitatis Deputatorum*^{4,5}. Задатак ових тела је био да својим радом и наредбама покуша спречити ширење заразних болести из турске царевине. Све до тада и наредних година издата акта важила су за Беч и Доњу Аустрију. Касније се надлежност *Савета* проширила и на територије које су Турци постепено напуштали у свом повлаче-

њу испред аустријске војске. Значи, за регију Суботице све до почетка XVIII века нема података који би говорили да је постојала нека наредба у смислу здравствене заштите, односно да су биле предузете неке мере у циљу спречавања ширења заразних болести.

Тек 1710. године је на снази *Наредба о издавању здравствених исправа*, 1713. је организована тзв. *Полицјска служба за борбу против куџе* (Postpolizei) у пограничним местима према Турској - нека врста хигијенске службе и начина понашања за време док се куга евидентира у турским крајевима, а године 1718. претвара се поменутом *Службом у Савету за здравље* (Consilium Sanitatis) са основним задатком да се борба против куге води на целој територији Монархије. Следеће, 1719. године овај Савет добија назив *Дворски савет* (Commissio Sanitatis Aulica), који као централно државно тело од 1728. године спроводи организацију *Санијарног кордона против куџе* (Pestkordon) дуж целе границе према Турској. Сматрало се, наиме, да "*насупротив турским подручјима треба, због непрекидне опасности од заразних болести, уредити сталну противводбрану, подешену тежици околности*". *Правилник* из 1731. године зацртао је поступак са зараженим, сумњивим и здравим особама у контумацу (Contumaz - und Reinigungs - Ordnung) који се подижу на појединим граничним прелазима у оквиру војно-одбрамбеног појаса према турској Царевини^{6,7}. *Дворски савет* се, касније, проширује члановима генералштаба и појединих комисија са угрожених подручја те 1745. године мења име у *Дворску санијетску комисију* - Sanitäts-Hofkommission⁴.

Све ове и овакве мере заштите и сви акти са садржином борбе против заразних болести односили су се према ситуацији коју су стварале турске војне јединице прелазећи сада границу више ради пљачке него освајања, односно путници - трговци који су долазили преко границе због трговине робом и стоком. Но, и унутар саме Монархије било је окршаја између кметова и феудалаца - Ракоцијева (Rákóczy Ferencz II, 1676-1735) буна 1703-1710. - па су ове неприлике доносиле овим крајевима додатно погоршање већ и онако лоших хигијенских прилика које су остале после повлачења турске војске 1686/87. године. Наиме, Војводина је, према хроничарима, била пуна мочвара, ритова и бара, клима је била неугодна (велике хладноће и врућине, јаки ветрови), свуда се осећао мирис трулежи и распадних материја, било је много комараца и мува а људи су живели у колибама, земуницама, ниским и мрачним

кућицама облепљеним блатом, често заједно са домаћим животињама. Народ је био непросвећен, препуштен самом себи, без здравственог надзора, храна се припремала примитивно, пијаћа вода је била нечиста, одећа прљава^{8,9}.

Овако стање је, несумњиво, доприносило развоју многих болести које су се често јављале и у облику епидемија са великим смртним исходом: куга (1709. и 1738-39), велике богиње (1713, 1720), дизентерија, трбушни (1760) и пегави тифус (1768, 1780), венеричне болести (1780), маларија, туберкулоза^{8,9}.

Но, иако нису биле погодне за угодан живот - Бачка, па и Суботица су пружале одређене могућности живљења многим који су долазили крајем XVII века а и раније из јужно-западних и јужних делова Балкана. Власти су их радо прихватале и одобравале њихово насељавање, нарочито у пограничним крајевима. Били су потребни да као војници одбрамбеног појаса Потиске војне крајине - у чијем саставу је била и Суботица од 1702. године - чувају границе према Турској добијајући при томе одређене привилегије¹⁰.

Немамо података да је за време епидемије куге (1709. односно 1738-39. године) било у Суботици или ближој околини неко посебно место за изолацију и евентуално лечење оболелих. Више духовну но медицинску помоћ пружала су оболелом народу свештена лица^{8а} али много више травари, "народни лекари", "учене жене", "искусне бабе" и друга примитивна и медицински необразована лица^{8,9} иако је у оквиру војно-санитарног кордона војно-медицинско особље било вољно да укаже здравствenu помоћ и цивилном становништву^{7,11}.

У даљем покушају да се смањи ширење куге је *Наредба о сузбијању куџе* (Ordo pestis) из 1755. године која је допуњена 1764. и 1766. године и издата као *Закон о борби против куџе* (Sanitätsverordnung)⁸. У Наредби Краљевског намесничког већа изнетој на конгрегацији Бачке жупаније 1762. године, а коју објављује Пиуковић Антун, срески начелник Бачке жупаније, истакнуто је да сва лица, која долазе из Турске, Хрватске и Славоније, где је тада владала куга, морају поседовати здравствене пропуснице а прелаз преко Дунава и Тисе је забрањен без претходне пријаве властима. Из истих разлога се уводи и контрола скитница и пријава лутајуће стоке¹².

Када је војно-гранично насеље Суботица (Locus Militaris Szabatka) повељом царице Марије Терезе (1717-1780) примљено 1743. године у ред привилегованих краљевских коморских градова (Privilegium

Oppidum Regio-cameralis) под именом Сент Марија (Szent Maria) спомињу се као хирурзи бербери-мајстори (chirurgi tonsores), који су поред свога берберског заната пружали и одређену здравствену помоћ оболелом грађанству (вађење зуба, стављање пијавица, намештање поломљених костију и сл.) те нешколоване бабице, које нису увек позиване да помогну породиљама^{13,14}.

Након што је Суботица 1779. године добила статус слободног краљевског града (Libera Regiaque Civitas Maria Theresiopolis), морао је Магистрат, у складу са Законом о здравственој организацији (Normativum Generale in re Sanitatis) из 1770. године¹⁵, да уведе савременије уређење здравствене службе ради ефикасније борбе против болести уопште. Наиме, сви слободни краљевски градови су морали имати лекара, дипломираног хирурга, школовану бабицу, сиротиште односно болницу. Истина, већ се 1766. године спомиње да у Суботици постоји Убошки дом (Hospitium, Xenodochium) отворен према члану 10. Вечитог уговора склопљеног 1743. године између трговишта Суботице и Угарске краљевске коморе који је, према документима, нехигијенска кућа бедног изгледа а 1770. године и "Болница", која је, вероватно, и раније постојала али се сада о њој говори јер је почетком те године нестала у пожару¹⁶. После издатог Закона о здравственој организацији сачињен је 1771. године уговор са Сибенбургер Јоханом (Sziebenburger Johanneus), хирургом с дипломом а 1780. године забележен је долазак дипломираног лекара-физикуса Гоголак Емерика (Gogolák Emericus) и апотекара Чорда Ференца (Csorda Ferenc), који отвара прву апотеку у Суботици^{17,18}.

Поред активности ових школованих здравствених радника - странаца, допринос побољшању здравствених прилика и превентивних мера у борби против заразних болести тј. развоју хигијенских навика становништва града значила су, свакако, *Правила медицинске школе у Салерну* из XII века (Regimen Sanitatis Salerni), која је превео на илирски језик фрањевац Емерик Павић (Emericus Pavich, 1716-1780) а штампана су у Пешти 1768. године. Павић је превео *Правила* (која су доживела више издања) издата и штампана у Хагу (Haag) 1649. године под насловом *Flos medicinae*. Књига се касно појавила у нашим крајевима и садржавала је неке основне појмове из анатомије и физиологије, те упуте за очување здравља, одржавање хигијене и примену дијететске исхране^{19,20}.

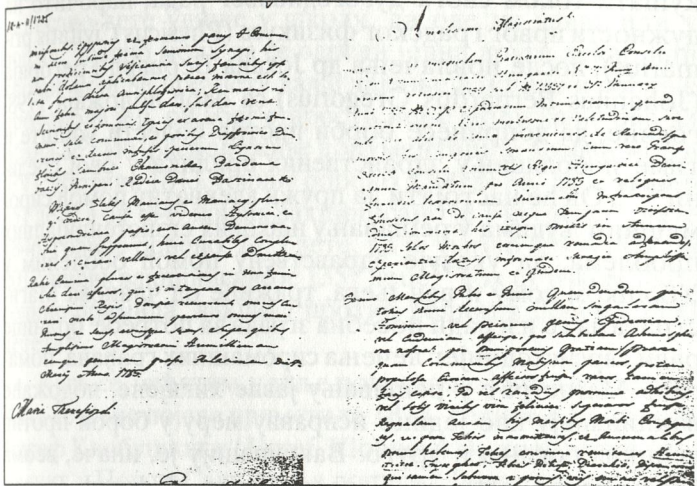
Значајне су и превентивне мере у борби против заразних болести које се доносе следећих година (1775. и 1779) у Бечу путем одговарајућих наредби, које говоре о забрани држања одела у просторијама где лежи покојник, о забрани целивања мртваца, о забрани преношења покојника у отвореном сандуку као и *Наредба* о обавезном сахрањивању умрлих лица на удаљеним местима од града⁸. *Уйујсџиво* из 1781. године говори о поступку у случају уједа бесне животиње: хирург мора одмах да оде до озлеђеног, да му рану обради, испере сланом водом и врелим ножем да је изгори, да затим стави прах од шпанских буба и рану на крају да премаже специјалним мелемом²¹. И поред оваког пружања помоћи, у Суботици је према документима, умрло 75 особа од беснила у периоду од 1809. до 1817. године²². Исте, 1781. године донет је *Закон о сузбијању венеричних болести*²³ а физикус града тражи од чланова Магистрата да у интересу болесника (а у циљу превенције) забране хирурзима преписивање лекова²⁴.

У оквиру ширег плана борбе против заразних болести је, свакако, покушај да се спроведе јавна хигијена у граду. Јер у Суботици у другој половини XVIII века има око 2300 кућа али "сем у главним улицама међу кућама нема реда... кроз град протиче мали поток са прљавом водом а постоје и три баре..."²³. Године 1782. доноси се *Одлука* да се куће граде од тврдог материјала, да имају забат и да се кров прекрива црепом, да се улице чисте и поплочавају те да се изгради један канал ради исушивања бара²³. Овај и овакав покушај уређења Суботице можемо сматрати *йочейком комуналне хигијене* у нашем граду.

У првом познатом *Извештају о здравственој ситуацији* у граду написаном 1785. године од стране градског физикуса Гоголака (прилог 1), читамо да су 1784. године између осталих обољења биле пролив (*Diarrhoea*) и срдобоља (крвави пролив - *Dysenteria*)²⁶ па се *Наредбом* из 1786. године тражи контрола месара и месарских радњи, одобрава клање само здраве стоке и продаја само свежег меса^{16,27}.

Карактеристично *Уйозорење* дао је Магистрат 1789. године становништву, које још нема развијену свест о значају читоће јавних површина, о урбаној хигијени и култури живљења, да је забрањено пушење на улицама. Смисао овог *Уйозорења* је - спречавање пожара при неопрезном бацању опушака цигара јер се по улицама налазе многи отпаци и лако запаљив материјал, а куће су ниске и покривене сламом и трском²⁸. Повод да се донесе

овако Ујозорење је, вероватно, пожар који је 1785. године избио и уништио 11 кућа.

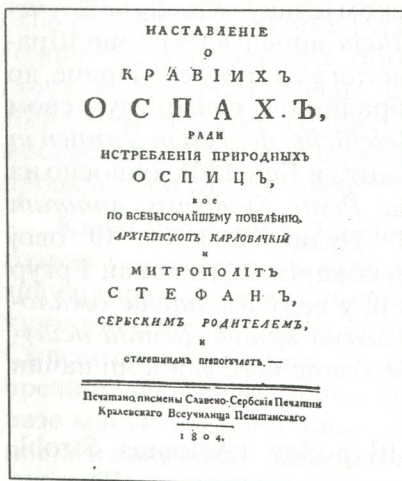

Прилог 1

Крајем XVIII века постојала је опасност да епидемија куге, која се појавила 1795/96. године у Срему, пређе и на територију Бачке. Др Андрија Будаи (Buday Andreas, 1759-1830), познати лекар у Срему тога времена, успешно сузбија епидемију која је, међутим, ипак однела много жртава: од 4559 оболелих умрло је 3435 особа а од тога само у Иригу 2548 људи^{20,29,30}. Ова епидемија је захтевала велику ангажованост људи и материјала. Суботица је, тако, била обавезна да у времену од 6. октобра 1795. до 7. јула 1796. године шаље сваке друге недеље 100 људи на стражарско место санитарног кордона на обали Дунава³¹. Штампано је 1795. године и *Ујџисџиво* на старо-словенском језику - *Крајкоје љоучение како ошџи куги сачувајџисја мошџе* др Франца Шрауда (Franc Schraud), епидемиолога из Пеште²⁰. Иначе, др Франц Шрауд је детаљно обрадио ову епидемију у свом делу на немачком језику - *Geschichte der Pest in Syrmien in den Jahren 1795. und 1796.* (Пешта и Беч, 1801) односно на латинском језику - *Historia Pestis Sirmiensis annorum MDCCXCV et MDCCXCVI* (Будим, 1802.)²⁰. О овој епидемији куге писао је и вуковарски фрањевац Гргур Пешталић (1755-1809), који је у делу *Ујџишење ожаловићених у седам љокорних љисама краља Давида исџумачено* (1797) дао доста добар опис куге али лош начин лечења ове болести²⁰.

Доласком др Антуна Штробла (Antonius Strobl, 1765-1830) на место другог градског физика (Physicus

Civitatis secundarius), Суботица добија 1792. године једног предузимљивог и амбициозног лекара. Он ће покушати током свога дугогодишњег рада, нарочито на дужности првог градског физикуса (Physicus Civitatis primarius), после повлачења др Јохана Бернард Грегорија (Johannus Bernardus Gregorius) са овог положаја 1798. године, да допринесе борби против болести уопште и тиме побољшању здравствених прилика у овој средини^{32,33}. Он ће настојати да пружи адекватну помоћ сиромашним људима у решавању њихових егзистенцијалних проблема, да указује здравствену помоћ оболелим у Убошком дому и ван њега, тражиће од чланова Магистрата да се изгради посебна зграда за потребе болнице ради сврсисходнијег лечења сиромашних грађана, помагаће Магистрат у решавању јавне хигијене, подржаће вакцинацију као једино исправну меру у борби против великих богиња и друго. Вакцинацију је, иначе, веома брзо, након што је Едвард Ђенер (Edward Jenner, 1743-1823) објавио 1798. године своју методу вакцинације (An inquiry into the causes and effects of the variolae vaccinae...), применио у Суботици градски хирург др Еуген Сибенбургер (Eugen Sziiebenburger) 1803. године^{34,35}. Вредно је напоменути да је већ 1801. године др Јожеф Митермилер (József Mittermüller, Physicus Civitatis secundarius) молио чланове Магистрата да службено нареду обавезну вакцинацију деце указујући на негативне последице које могу у противном да се појаве³⁶. Ускоро се у нашим крајевима појавило неколико књижица о вакцинацији, па *Насијавление о кривих осиах ради исиреблениа љрироднихих осииц* (прилог 2) издата у Пешти 1804. године спада међу прве медицинске публикације на старо-словенском језику³⁴.

Др Еуген Сибенбургер је вршио сваке године вакцинацију деце против великих богиња³⁷. Године 1836. упозорава Магистрат да не дозволи да се ни једно невакцинирано дете упише у школу, да оде на занат или у војску. Уједно моли да се одреди једна други лекар или хирург који ће преузети даље давање вакцине и вођење протокола јер он због старости неће моћи даље ово да обавља³⁵. Из расположиве документације дознајемо да је у Суботици 1843. године рођено 2200 деце, да је умрло 351 дете а од 1849 живих вакцинисано је 1454 деце³⁸, да је 1846. године рођено 2471 дете, да је умрло 439 деце а од 2012 живих вакцинисано је 1357 деце³⁹ док су током 1875. године примила вакцину против великих богиња 2193 детета⁴⁰.

Куга се, међутим, у даље повремено јавља и бележи. Када се њена појава приметила 1814. године у Београду. Јожеф Клобушички (József Klobusicki), краљевски намесник у Новом Саду, шаље дописе Магистрату у Суботици. Текст ових дописа није пронађен па цитирам делове писма које је уследило после тих дописа. У вези дописа и писма, Магистрат у Суботици штампа *Уйуи-сйво* о симптомима болести и начину заштите против куге на мађарском и словенском језику. Куга се није појавила у Бачкој јер су поред предузетих мера из *Уйуи-сйва* краљевског намесника уведене и строге контроле путника и њиховог кретања у пограничним областима⁴¹.

Сушне године почетком XIX века али и неадекватна исхрана и незнање у припреми хране за јело доводе до појаве скорбута у Суботици и њеној околини. Иако није заразна болест, скорбут је попримио тих година али и касније облик епидемије и озбиљно угрозио животне становника^{9,42}. О томе извештава др Антон Штробл 1823. године и спомиње да "су бијини пайоғномични симпйомии скорбутиа пйрули (гњили) десни, унишйени или сунђерасйи, црне пеге по шелу, ойок и бол у доњим екстремийейшима" (gingiva putrida aut fungosa et macula corulea purpurea, nigro corporis, idem tumor et dolor extremitatum inferiorum). Он сматра да је узрок ове болести лоша исхрана па препоручује : свежу биљну храну и зелено поврће, умерено узимање пива те испирање уста раствором жалфије којој је додата мешавина од једне кашике винског сирћета и две кафене кашичице обичног меда⁴³. Касније, 1835. године др Винце Зомборчевић (Zomborcsevics Vincentius, 1810-1900), *Physicum gemialis*, јавља о великом броју оболелих од скорбута у месту Бајмок⁴⁴, а др Антун Ковач (Kovács Antonius, 1804-1880), *Phusicus primarius*, о оболелим у месту Чантавир⁴⁵. Оба

лекара слично описују ову болест: у почетку се јавља умор, болови у зглобовима, нерасположење, бледа боја лица. У првом стадијуму болести запажа се слабост мишића, потешкоћа при кретању, бледо-плава боја лица, модри колутови око очију, мраморасте, љубичасте и најзад бледе пеге на голеницама, бедрима и око колена, те јаки болови у мишићим доњих удова, смрдљив дах из уста, а десни крваре на додир. Неприметно се јавља други стадијум када се опажају отоци на ногама и општа слабост. Трећи стадијум болести је карактеристичан: немогућност кретања и појава чирева на местима где су биле пеге⁴².

Скорбут се шездесетих година XIX века поново јавља и угрожава животе сиромашнијих грађана. Како се они и иначе ретко јављају лекару ради указивања медицинске помоћи, Градске власти шаљу овог пута своје службенике (пандуре) да обилазе сиромашне делове града и да оболеле пријављују градском физикусу који ће болесницима пружити помоћ на терет градског буџета⁴⁶. Нема података да је неки од ових болесника болнички лечен али је забележено да су и поред предузетих мера у периоду од фебруара до јуна 1864. године оболела 729 лица од којих је оздравило 613 а 29 је у рековалесценцији, 27 је особа умрло због јако узнапредовалог и запуштеног облика болести, док су остали још на лечењу⁴⁷.

Стари предлози о јавној хигијени изнети крајем XVIII века, вероватно су заборављени па је комесар града Скултети (Scultety) у циљу да се спрече појаве и ширење заразних болести двадесетих година XIX века, образлагао предности које се добијају регулацијом и поплочавањем улица, исушивањем бара, подизањем насипа око водених површина, хигијенским одржавањем јавних бунара и измештајем млинова (сувача) из града. Истиче, даље, потребу контроле тржнице и продавнице меса, контролу бескућника и других сумњивих особа као и забрану држања домаћих животиња у центру града^{48,49}. Ту је и његово *Уиуисџиво* по којем тржишни инспектор има дужност да надгледа клање стоке, продају пекарских и других прехранбених производа на тржници⁵⁰.

Значајно је споменути да је у Бачко-Бодрешкој жупанији од 1815. године постојала обавеза градског физикуса да једном годишње шаље *Извешџај о здравственој сџиуацији* на свом терену Краљевском намесничком већу, Жупану и Магистрату. Тако у *Извешџају* из 1826. године др Антон Штробл, који се често потписује и као управник болнице (Antonius Strobl, Physicus Loci ordina-

rius et Nosocomii Civici Dirigens Medicus), пише да су у Суботици, поред осталих болести, биле туберкулоза плућа и дизентерија⁵¹. Он, такође, тражи да Магистрат забрани извођење венесекције берберима уколико немају његову дозволу (из које руке и коју количину крви треба узети) јер они то чине неодговорно по неколико пута чиме тај захват постаје опасан и болесника излаже инфекцији⁵². Залаже се да оболеле од венеричних болести лече хирурзи а не бербери којима је и иначе забрањено преписивање лекова⁵³. Још раније извештава да је вода језера Палић нечиста и неугодна па људи не би смели да је употребљавају за пиће⁵⁴.

Година 1828. у једном допису жупанијског лекара др Карла Була (Bulla Károly), који је објављен и у Суботици путем добошара, каже се:

- Обзиром на јесене дане, веома лако се могу међу домаћим животињама и људима јојавити опасне болести или заразе шире обима - од чега нека нас Бог сачува. Уколико би дошло до тога, ово одмах да се јави месним органима власницима, хирурзима или мени да би се могле предузети одговарајуће мере у циљу спречавања избијања проширења заразе,

- Месни органи власницима нека забране својим поданицима да у близини насељених животиња и људи у воду коноју јер од прљавине и крви заглају се ваздух а што за околину може да буде извор опасних обољења, чак опасних и за животиње. Уједно нека се будно моли на поштите који из лењости највише утичу у барушницама и каналима у којима се коноју кваси јер то може довести до опасних обољења⁵⁵.

Овај допис се може сматрати Првим еколошким акцијом у нас.

И поред ове Обавештења забележен је 1828. године велики помор стоке па је 1829. године издата Наредба од виших власти у Пешти да се свако мора, у циљу спречавања ширења заразних болести, придржавати пролаза кроз контумац и да ће свако ко одере кожу угинуле животиње односно ако месо такве животиње да другој домаћој животињи бити строго кажњен⁵⁵.

Суботицу и околину, међутим, захвата следећих година много већа невоља - епидемија колере: током 1831. и 1873. године у већем а током 1836. и 1866. године у нешто мањем обиму^{56,57,58}. Од 24.000 становника разболело се 1831. године 5.000 а умрло 3.548^{10,16,59}. Један од разлога ове трагедије су касно предузете мере заштите иако је у том циљу још 1830. године основана посебна *Мешовита комисија за борбу против колере* (Commissio politico - cameralis - militaris mixta) саставље-

на од чланова Намесничког већа, краљевске коморе и војске. Тек када је ситуација постала озбиљна појачан је санитарни кордон на граници према Турској, а на граничним прелазима путници су морали остати у карантину, њихове ствари више пута су биле подвргнуте димљењу сумпором а *"према изричитим краљевским наредбама одређује се да се сва њисма и свежњеви, који долазе из заразних крајева или кроз њакве пролазе, на њројисан начин ѡробуше и издимае јер друѓачије неће биџи досѡављени на своје одредишџие"*⁵⁶. Документа су се предавала гвозденим вилама или кљештима⁵⁶.

У то време су, чак, и поједине општине почеле са организацијом својих санитарних кордона тако да нико није могао ући на територију дотичне општине без уверења о свом здравственом стању⁵⁶.

Због великог броја умрлих посебно одређени људи су скупљали лешеве и за ту сврху посебним колима односили их на гробље на Бајнату где су у заједничкој гробници сахрањивани и поливани кречним млеком⁵⁶.

Како је питање колере било актуелно, подигнута је у близини гробља на Бајнату, дакле ван градског шанца, посебна барака за сирмашне оболеле људе - cholera-kõrház^{16,18} а суботички лекар др Јакоб Милер (Müller Jacobus, 1809-?) је изабрао ову болест за тему своје докторске дисертације (Natura Cholerae indicae) приликом дипломирања на Медицинском факултету Универзитета у Будимпешти априла 1832. године⁶⁰.

Поред наредби из Пеште издате су у Суботици *Уџуџие* о понашању за време трајања епидемије колере а и ради спречавања појаве и ширења заразних болести уопште. Магистрат је забранио просјачење по граду а *Уџуџие* су објављиване са проповедаонице у цркви и путем добошара на јавним местима:

- *Поѡребно је одржаваџи чистѡћу ваздуха у собама, неколико џуџа на дан собе ѡровѡраваџи, нарочиѡ у јуџарњим и ѡодневним часовима када је вањски ваздух чистѡ. Собе димџи сирђеџим џасовима или заџаљеним јеловим џранчицама. Осѡале врџие димљења нису ѡѡребне ако не ѡсѡѡји сумња на обољење,*

- *Чуваџи се ѡрехладе. Шѡѡно је за време леџњих месеци сѡаваџи ѡод слободним небом, нарочиѡ ако је земља влажна и ноџи свеже. Умиваџи се и куџаџи са блаџим расвором саџуна или сирђеџа а заџим ѡрљаџи се флаanelском крѡм. Одржаваџи ѡѡлоџу ноџу, ѡѡџије се одеваџи и сѡрук заџџиџи флаanelским ѡѡјасом,*

- Узимајти храну која се лако вари. Храна нека буде лако зачињена бибером, кимом, белим луком. Избежавати тврду и јако масну храну, рибу, њечурке, недовољно њечени хлеб, кисело воће, лубеницу и красјаваца. Желудац не ошћеретишћи увече храном, Умерено користити алкохолна њића. Чувајти се њијансиња,

- Крепјати се њо чистом ваздуху, одржавајти физичку кондицију а слабије особе нека се чувају хладног и ноћног влажног ваздуха,

- Рано њи сјавајти, избежавајти ноћно лушњање и друшћивени животи,

- Чувајти се љушње и сћраха, избежавајти ојасносћи, бишћи расћоложен.

Заштитне мере против појаве и ширења заразних болести предузете у границама могућности града нису спречиле да се 1840. године забележе шарлах (Scarlatina), упала јетреног ткива (Hepatitis), овчије богиње (Varicella) и туберкулоза плућа (Phthisis pulm.)⁶¹ а 1841. године - мале богиње (Morbilli) и црвени ветар (Erisipelas)⁶².

Због повећаног броја становника али и повећаног броја оболелих, чланови Магистрата размишљају о изградњи једне здравствене установе. Најзад, купљена је и адаптирана кућа породице Транчик (Trántsik) јер је ова солуција била јефтинија но изградња нове болничке зграде. Купљена кућа налазила се у то време на месту где је данас зграда Ватрогасног дома и имала је неколико просторија које су одговарале потребама болнице⁶³.

Но, кретање и присуство већег броја људи у граду ради трговине и размене добара доприноси да се све већи број болесника појављује са венеричним обољењима. И поред већ постојећег Закона о сузбијању венеричних болести из 1782. године²³, Градско веће доноси 1859. године Одлуку да градски физикус мора обавезно, у циљу превенције, да сачини попис свих "слободних жена" у граду и да их редовно контролише⁶⁴, а жупан Изидор Николић још раније (1851) је поручио лекарима у Суботици да строго контролишу надрилекаре, нарочито бербере који лече и различита обољења унутрашњих органа и венеричне болести врше венесекције без лекарског упутства⁶⁵. Како је следећих година дошло до повећања броја оболелих од венеричних болести то су уведене, поред редовних контрола жена у јавним кућама, и контроле жена у хотелима (собарице) и другим јавним локалима⁶⁶.

Шездесетих година XIX века забележене су мање епидемије трбушног тифуса. Тако је 1866. године откри-

вена кућна епидемија овог обољења у породици Бенецки Јожефа (Beneczki József) у V кварту: оболели су отац (стар 45 године), мајка (35 година), два сина (8 и 17 година) и две ћерке (старе 15 и 16 година)⁶⁷, али осим изолације оболелих нису предузете друге мере заштите. Међутим, нехигијенски услови донели су граду исте те, 1866. године мању епидемију колере па су болнички лекари тражили да се болница прошири са 10 болесничких постеља, да се, наиме, привремено користи уз неопходну адаптацију празан официрски стан у близини Грађанске болнице. Тако би се, у случају већег броја болесника током епидемије, оболели могли одвојити од других болесника где би радило и посебно медицинско особље са посебном опремом⁶⁸. Градске власти не прихватају овај предлог већ издају *Ујуйсїиво* по којем је потребно строго одржавање хигијене стана, болнице и Убошког дома, чешће проветравање просторија и чешће прање белог веша што ће, како се наводи, утицати да се болест неће ширити⁶⁸. Последице ове одлуке су имале одјека у једном *Извешїају* из 1867. године у којем се каже да су у времену од септембра до децембра 1866. године оболеле од колере 274 особе - 98 је оздравило, 175 умрло а једна особа је остала под контролом лекара⁶⁹.

Због оваквих "мањих" епидемија, донета је *Одлука* о оснивању *Државног савешїа за здравсїиво* (Országos közegészségügyi tanács) са задатком да ради "на сїречавану и сузбијању заразних болесїи, наследних болесїи и еїидемија"⁵⁷.

У Бачкој је 1872. године регистровано 17 особа које су оболеле од колере па је у Суботици појачана контрола људи на прилазима града. Како се колера није појавила у Суботици нити у ближој околини у првој половини 1873. године, мере предострожности су попустиле. Међутим, од виших власти долази *Наредба* да се на жељезничкој станици у Суботици отвори карантин, да се уведу мере дезинфекције на жељезничкој станици, у кафанама, хотелима и другим јавним објектима као и друге одговарајуће мере "ради чувања чисїоће зрака (*мијазмаїична теорија о насїанку болесїи - ирим ауїора*), да се одсїране све врсїе биљне и животињске тїрулежи и остїало смеће са јавних и приватних површина, да се повремено врши дезинфекција сїајског гнојива и захода а у случају појава колере да се обезбеди "колерична болница" и болничари који ће у њој радиїи"^{57,70,71}.

Ова *Наредба* је, вероватно, касно стигла јер, када је главни лекар Грађанске болнице др Липот Милко (Milko Leopoldus, 1819-1886) обавестио Градску управу сре-

дином 1873. године, да се колера ипак појавила у граду - било је већ оболелих лица: од 2. јула до 6. септембра 1873. године разболеле су се од колере 1384 особе. Од тога броја оболелих 175 се излечило, 747 је умрло а на даљем лечењу су остале 462 особе односно до октобра исте године број оболелих се повећао на 151 лице, а број умрлих на 877 лице^{57,72}. Претпоставља се да је хидролошка и нехигијенска ситуација у граду била, између осталог, фактор појави и ширењу колере: отворени канали, баре, мочваре, кише, хладноћа. Овакво стање, међутим, омогућава појаву и других заразних болести па др Бела Хидег (Hidegh Béla, 1834-1885) извештава као градски физикус да у граду почетком 1883. године има оболелих од грознице (маларије), трбушног тифуса, шарлаха и туберкулозе⁷³.

Залагањем здравствене службе и Градске власти долази до ефикаснијег одржавања јавне хигијене и већ следеће, 1884. године др Јожеф Антуновић (Antunovics József), градски физикус обавештава: улице су уредније, отворени канали са водом се редовно чисте, дворишта се стално уређују, јавни бунари се често контролишу, заходи и сметишта се два пута недељно дезинфикују, стамбене просторије се примерно одржавају, нехигијенски станови се не користе и спречава се, колико је то могуће, да у једној просторији не спава већи број особа⁷⁴.

И раније, али тек у другој половини XIX века забележен је у Суботици велики број болесника са очним обољењем, нарочито са трахомом. Узрок овоме је, свакако, песковити терен на којем лежи Суботица као и јаки ветрови који овде дувају и носе ситан бели песак.

Велику помоћ у решавању овог проблема пружио је др Ђерђ Киш (Kiss György, 1839-1891), који је дошао у Суботицу након завршених студија на Медицинском факултету Универзитета у Бечу 1868. године и усавршавања на бечким клиникама, посебно из офталмологије. Он одмах тражи да се отвори Одељење за очне болести при Грађанској болници уз образложење да се неки стадијуми болести очију морају стационарно лечити, односно да се код неких болесника мора и оперативно интервенисати. Због његовог успешног лечења, Одељење за очне болести од осам болесничких постеља добија 1869. године *Стайус болнице*⁷⁵. др Ђерђ Киш напушта Суботицу 1878. године па даље лечење ових болесника наставља др Бела Хидег, градски физикус који у једном *Извештају* износи, да је у периоду од 1. I до 30. VI 1879. године болнички лечено 159 болесника са болестима очију⁷⁶.

Како је број оболелих од трахома у сталном порасту, отвара се 1884. године посебна Болница за очне болести, у приватној згради у близини Војне болнице која је била на простору између данашњих зграда Војвођанске банке и Општинског суда и располагала је са 30 болесничких постеља⁷⁷. Први управник новоотворене Болнице за очне болести био је др Натан Фојер (Feuer Náthán, 1884-1902), војни офталмолог и универзитетски професор у Пешти⁽⁷⁷⁾, који касније, пошто је 1885. године за управника ове Болнице именован др Адолф Вилхајм (Wilhelm Adolf, 1853-1933), приватни лекар који је обављао у Суботици праксу из офталмологије, хирургије, акушерства и оториноларингологије⁷⁸, долази веома често да држи течајеве о лечењу трахома лекарима Суботице и околине^{79,80}.

Поред радова из офталмологије које је др Ђерђ Киш објавио у стручним часописима крајем шездесетих година XIX века⁸⁰, др Адолф Вилхајм износи свој реферат "Лечење трахома некад и сад" на XXX Јубиларном састанку лекара и природословаца Угарске (Суботица, август 1899)⁸¹ а др Микша Деметер (Dömötör Miksa, 1868-1944), педијатар и борац против дифтерије, туберкулозе и трахома, објављује 1903. године радове "Епидемија трахома у Суботици" и "Оперијативни начин лечења трахома по методи професора Кунт Хермана (Kuhnt Hermann)" у стручном листу *Orvosi Hetilap*⁸².

Тих година је издат и *Пройис* по којем су бабице биле обавезне да бесплатно дају упутства сиромашним мајкама у вези неге детета као и у откривању трахома код свог новорођенчета. У случају да је постојала сумња или се трахом већ манифестовао, бабице су биле дужне да пошаљу мајку са дететом лекару на преглед и лечење⁸³.

Међутим, и поред тако опсежних превентивних мера у борби против трахома, веома често се износе забрињавајуће бројке о распрострањености ове болести у редовним месечним и годишњим извештајима градског физикуса. Тако у *Извештају* о здравственом стању становништва града, који је поднео др Шандор Кертес (Kertesz Sándor, 1844-1908) на седници Градског већа фебруара 1898. године, каже се да је у јануару те године забележен већи број оболелих од малих богиња (Morbilli), да у граду има 468 оболелих од трахома, да је 171 становник града сумњив на трахом, да у ванградским подручјим има 325 оболелих и 134 сумњивих особа на трахом⁸⁴. Августа 1899. године на истом месту градски физикус саопштава, да је у граду и околини током јула оболело 1419 лица од трахома а 370 се воде као сумњиви на трахом⁸⁵.

Да би се спречило ширење трахома отварају се посебне амбуланте за лечење ових болесника: две амбуланте у граду и 12 у околним насељима⁸⁶ а 1903. и 1905. године оснивају се посебне школе за децу оболеле од трахома, која у пратњи школских власти одлазе на лечење и контролне прегледе^{87,88}. Колико се ригорозно приступило примени превентивних мера у сузбијању и ширењу трахома, види се и по *Одлуци* Градског већа да путници морају имати лекарско уверење о томе да ли имају или не трахом и према томе ће путовати са осталим, здравим путницима или посебним жељезничким вагонима⁸⁹.

Право деловање раније, 1868. године основаног *Државног савета за здравство*, чији је задатак био да ради на спречавању и сузбијању ширења заразних болести, осетило се тек 1885. године када су уведене строге мере евиденције, превенције и лечења заразних болести. Године 1886. је обавезно било да се у свим градовима оформи тзв. "*Здравствена полиција*"⁵⁷. Из тих разлога је током 1886. године подигнута у југоисточном делу града *Градска болница за епидемијске болести*, јер је број оболелих од заразних болести био у евидентном порасту⁹⁰. Тако нпр., веома изненађујуће је било да се тих година, и поред редовно спроведених акција вакцинација против великих богиња задњих неколико година па и деценија, појавила епидемија ове болести осамдесетих година. Некако у исто време, 1891. године, забелелжена је и епидемија дифтерије (на пустари Лудош умрло је те године 50 деце од дифтерије) а 1892. године епидемија инфлуенце⁹⁰. Иако се није уредно водила евиденција о броју оболелих од заразних болести, ипак је записано да је од 1889. до 1899. године умрло до дифтерије 2032 лица, од шарлаха 509, од дизентерије 446, од малих богиња 367, од великих богиња 113 и од порођајне сепсе 94 лица⁹⁰.

У жељи да се превентивно што боље делује односно да се лечење болесника са заразним болестима што ефикасније врши, предлаже др Шандор Кертес, градски физикус, да се у тадашњој Градској кући обезбеди једна просторија која би се прикладно уредила и оспособила за амбулантно-превентивни рад и у којој би, између осталих потребних предмета и апарата, био и један микроскоп⁹¹. Овај захтев градског физикуса можемо сматрати покушајем оснивања једног *Лабораторијума* у којем би се вршила разна испитивања.

Међу првим лекарима у Суботици, који су се заинтересовали за проблем лечења дифтерије био је др Микша Деметер. Он је сматрао да није довољно само

одвојити болесно дете и извршити премазивање делова грла раствором карболне киселине, испирање раствором калијум-хлората и давање раствора кинина код јако исцрпљених болесника - па се залагао за примену серума против дифтерије. Наиме, пошто се упознао са радovima проф. Емила Беринга (Behring Emil, 1854-1917) а посебно проф. Ру Емила (Roux Emile, 1853-1933) који је изнео реферат о нешкодљивости антидифтеричног серума на Међународном конгресу лекара у Будимпешти 1894. године - др Микша Деметер је септембра исте године, дакле први на овом подручју, применио серум против дифтерије како у терапијске, тако и у профилактичке сврхе^{92,92-а}.

Осамдесетих година XIX века поново се јавља страх од појаве колере па градски физикус препоручује да се избегава употреба жестоких пића, хладног чаја и хладних јела, да се чешће перу руке, да се одржава чистоћа просторија и јавних површина, да се смеће чешће уклања и сл.⁹³. У болници се тим поводом уређују болесничке собе и врши дезинфекција: под соба се нивелише новом, чистом земљом, сламарице се попуњавају новом сламом, постељина се ставља да буде два сата у 10% карболној отопини и затим се испира топлом водом, болнички намештај се чисти карболном отопином и собе крече⁹⁴.

У *Уиујсџиво* из 1894. године каже, да се мора обавезно, уколико се открије нека заразна болест, ставити црвена цедуља на улазна врата куће у којој се налази заразни болесник, да се мора обавестити физикус, да се мора контролисати два пута на дан болесник који мора да буде одвојен у посебну просторију, у коју може да улази само особа која негује болесника, у противном мора се болесник упутити у болницу. Надаље *Уиујсџиво* каже, да се школској деци из ове породице мора забранити да похађају школску наставу, да се сваки ученик мора пријавити властима ако наставник посумња да је болестан, да се школа мора затворити ако је више од 10% ученика оболело, те да се мора извршити дезинфекција просторија када болесник од заразне болести оздрави или умре и да се мора леш умрлог полити са 5% отопином карболне киселине, увити у чаршав и у што краћем року сахранити⁹⁵.

Како је трахом проширен у целој земљи, Министарство унутрашњих послова Угарске, поред *Наредбе о обавезној пријави заразних болести* (дифтерија, шарлах, дизентарија, зашњаци, велике богиње, тифус и др.)⁹⁶, издаје 1898. године и *Наредбу* по којој се сва деца пре уписа у школу морају прегледати да би се утврдило

да ли постоји сумња или је дете већ оболело од трахома, да се прегледи деце за време школовања врше четворо-месечно, да се врше прегледи радника по фабрикама, становништва по околним насељима и војника по њиховом повратку из војске⁹⁷.

Крајем XIX и почетком XX века туберкулоза плућа се све чешће евидентира у нашем граду али и у осталим деловима државе. Године 1898. забележен је у Суботици велики број оболелих од туберкулозе⁹⁸ па Управа болнице тражи 1903. године да се Одељење за унутрашње болести прошири, односно да се изгради посебно Одељење за туберкулозне болеснике^{99,100,101}. Иако је постојала сагласност па чак и одобрење за ове грађевинске радове, ништа није предузето у том правцу¹⁰². Вредно је споменути *Окружницу* Министарства унутрашњих послова којом се обавештавају сви лекари у држави, да је у Будимпешти основана *Станица за преглед испљувка*. У *Окружници* се описује и начин слања испљувка плућних болесника путем поште¹⁰³.

Када се 1906. године појавила у II кварту епидемија оспица (оболело 100 деце) и шарлаха (оболело 40 деце), тражило се, у складу са *Ујуйсјвом* из 1894. године, затварање забавишта у том делу града^{104,105}.

Појава трбушног тифуса у виду мање епидемије налазимо и раније а кроз *Извештај* градског физикаса др Шандора Кертес дознајемо да је септембра 1904. године у VIII кварту (Мајшански виногради) пријављено 12 болесника са трбушним тифусом старих између 6 и 18 година. Установљено је да је узрок ове мале кућне епидемије загађена вода артерског бунара па су предузете мере санације овог објекта. У истом *Извештају* се каже, да су у октобру 1904. године у ужем делу града оболеле 43 особе од трбушног тифуса - 25 је оздравило, 8 је умрло а 7 је остало на даљем лечењу¹⁰⁶.

Доласком др Јожефа Гинтера (Günther József, 1872-1915) наступа нова ера превентивне борбе против заразних болести. Именован 1909. године за градског физикаса после смрти др Шандора Кертеса 1908. године¹⁰⁷ веома амбициозно је почео радити на побољшању здравствене ситуације у граду. Захваљујући њему отворен је 1912. године савремени Бактериолошко - хемијски лабораторијум и Завод за дезинфекцију а уведена је евиденција и статистичка обрада болесника са заразним болестима.

Сажећак

На основу приступане документације, аутор је приказао начине борбе против заразних болести у Суботици током XVIII и XIX века. Мере су се реализовале путем упутстава, наредби и закона издатих од стране виших власти у Пешти и Бечу али и преко прописа и одлука локалних власти. Мере борбе против заразних болести су се доносиле при сумњи или пред непосредном опасношћу од ширења заразе. Доносиле су се код епидемија куге, трбушног тифуса, венеричних обољења, великих богиња, скорбута, трахома, дифтерије. Спомињу се у раду санитарни кордон, карантин, димљење ствари, чишћење отворених канала, јавних површина и бунара, контрола тржнице и клање стоке, вакцинација, хигијена становања, начин исхране, изолација заразних болесника и др.

Литература и извори:

1. Ристић С. Основи опште епидемиологије. Бањалука, 1990.
2. Чернозубов Н. Епидемиологија. Београд, 1976.
3. Grmek-Dražen M. Quarantaine à Dubrovnik. In: Symposium Ciba, Basel, 1959, 7(1): 30-33.
4. Амброшић Ф. Реформе Марије Терезије и Фрање Јосипа II као основна стварања здравствене службе и културе у Бачкој. Зборник радова IV. научног састанка Друштва за историју здравствене културе Војводине. Сомбор, 1972: 67-75.
5. Илић Т. Санитарни кордон јужног Баната и његов значај за здравствену културу Војводине у другој половини XVIII и првој половини XIX века. Зборник радова II. Научног састанка Друштва за историју здравствене културе Југославије. Вршац, 1970:47-64.
6. Grmek-Dražen M. Karantena. Med. Enciklopedija, knj. 5. Zagreb, 1961.
7. Glesinger L. Povijest medicine. Med. Enciklopedija, knj. 8. Zagreb, 1963.
8. Попов К. Хигијенске прилике и здравствено законодавство у XVIII веку у Бачкој жупанији. Зборник радова XIX. Научног састанка Друштва за историју здравствене културе Југославије. Нови Сад, 1968:33-40.
- 8a. Zapis iz Franjevačke crkve: Historia Venerabilis Domus Szabatkae, Ordinis Minorum Sancti Patris Nostri Francisci Ref. Provinciae Hung. SSmi Salvatoris (22).
9. Јеремић Р. Прилог историји здравствене културе Војводства Србије. Српска Академија наука и уметности, књ. XVII, Одељење мед. наука, књ. 3. Београд, 1974.

10. Sekulić A. Tragom franjevačkog ljetopisa u Subotici. Split, 1978.
11. Bella F., Hegedüs A. Az egészség szolgálatában. Újvidék, 1990.
12. Историјски архив Суботица (у даљем тексту ИАСу), Ф:261, Магистрат повлашћене краљевско-коморске вароши Сент Марија 1743-1779 (у даљем тексту Ф:261), предмет бр. 62/1762.
13. ИАСу, Ф:261, предмет бр. 86/1766.
14. Улмер Г. Занатство у Суботици крајем XVII и подкрај XVIII века (1686-1779). Суботица, 1995: 140-147.
15. ИАСу, Ф:261, предмет бр. 23/1771.
16. Iványi I. Szabadka szabad királyi város története, II resz. Szabadka, 1892.
17. ИАСу, Ф:261, предмет бр. 4/1771.
18. Dimitrijević Mirjana. Zdravstvo u Subotici (arhivski fondovi za njegovo proučavanje). Rukovet (časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja). Subotica, 1976, 22 (9-10): 540-545.
19. Tartalja H. Pravila Salernske medicinske škole. Saopćenja (Pliva). Zagreb, 1968, 11 (3): 119-126.
20. Bazala V. Poviestni razvoj medicine u hrvatskim zemljama. Zagreb, 1943.
21. ИАСу, Ф:272. Магистрат слободнег краљевског града Суботице 1779-1849 (у даљем тексту Ф:272), предмет бр. 3-A-36/1781.
22. ИАСу, Ф:272, предмет бр. 12-Д-143/pol. 1820.
23. Steinfeld S. Prostitucija u Subotici. Zbornik radova I. Naučnog sastanka Društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije - Sekcija SAP Vojvodine. Subotica, 1969: 69-74.
24. ИАСу, Ф:272, предмет бр. 11-A-55/pol. 1780.
25. Dubajić M. Subotica u prošlosti. Zbornik radova IX. Naučnog sastanka Društva za istoriju zdravstvene kulture Vojvodine. Subotica, 1978: 12-23.
26. ИАСу, Ф:272, предмет бр. 18-A-11/pol. 1785.
27. Statut grada Subotice (Rendszabály). Koreni - svedočenje vekova. Istorijski arhiv Subotice, Subotica, 1991: 73-75.
28. ИАСу, Ф:272, предмет бр. 9-A-35/pol. 1789.
29. Glesinger L. Kuga. Med. Enciklopedija, knj. 6. Zagreb, 1962.
30. Мићић М. Доктори медицине у сремској жупанини до 1848. године. Зборник радова XIX Научног састанка Друштва за историју здравствене културе Југославије. Нови Сад, 1968:223-239.
31. Iványi I. Szabadka szabad királyi város története, I resz. Szabadka, 1886.

32. ИАСу, Ф:272, предмет бр. 11-В-60/pol. 1798. и предмет бр. 11-В-61/pol. 1798.
33. ИАСу, Ф:272, предмет бр. 11-А-3/pol. 1797.
34. Thaller L. Edward Jenner i vakcinacija protiv velikih boginja. Zagreb, 1949.
35. ИАСу, Ф:272, предмет бр. 15-А-43/pol. 1836.
36. ИАСу, Ф:272, предмет бр. 11-А-15/pol. 1801.
37. ИАСу, Ф:272, предмет бр. 3-D-108/pol. 1835.
38. ИАСу, Ф:272, предмет бр. 3-А-17/pol. 1844.
39. ИАСу, Ф:272, предмет бр. 3-А-6/pol. 1847.
40. ИАСу, Ф:002, Градско веће слободног краљевског града Суботице 1861-1918. (у дељем тексту Ф:002), предмет бр. 6762/polg. 1875.
41. Ваš А., Dimitrijević Mirjana. Subotica u očekivanju kuge 1814. godine. Zbornik radova I. Naučnog sastanka Društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije - Sekcija SAP Vojvodine. Subotica, 1969:37-44.
42. Баш А., Димитријевић Мирјана, Војновић Е. Скорбут у Суботици у првој половини XIX века. Гласн. Хиг. Инстит. Београд, 1958, 7 (2):63-68.
43. ИАСу, Ф:272, предмет бр. 12-В-88/pol. 1823.
44. ИАСу, Ф:272, предмет бр. 12-D-145/pol. 1835.
45. ИАСу, Ф:272, предмет бр. 12-D-134/pol. 1835.
46. ИАСу, Ф:002, предмет бр. 2682/polg. 1864.
47. ИАСу, Ф:002, предмет бр. 4196/polg. 1864.
48. ИАСу, F:013, Ferenc Skulteti, kraljevski komesar 1819-1823. (u daljem tekstu F:013), предмет бр. 24-B-27/Scult. 1823.
49. ИАСу, Ф:272, предмет бр. 15-F-232/pol. 1827.
50. ИАСу, Ф:013, предмет бр. 24-A-16/Scult. 1821.
51. ИАСу, Ф:272, предмет бр. 12-D-279/pol. 1826.
52. ИАСу, Ф:272, предмет бр. 12-В-112/pol. 1827.
53. Protocollum Currentalium Sandorium pro Anno 1827-1831., стр. 91-96-б.
54. ИАСу, Ф:272, предмет бр. 12-D-78/pol. 1823.
55. Protocollum Currentalium Sandorium pro Anno 1829., стр. 99-100.
56. Лихт А. Колера у Суботици 1831. године. Зборник радова XIX. Научног састанка Друштва за историју здравствене културе Југославије. Нови Сад, 1968:27-31
57. Рапчић I. Kolera u Subotici 1873. godine. Subotica, 1991.
58. ИАСу, Ф:273, Градско начелство Суботице, 1850-1861. (у даљем тексту Ф:273), предмет бр. 3650/Bürgm. 1855.
59. ИАСу, Ф:272, предмет бр. 12-E-364/pol. 1832.
60. Müller J. Natura Cholerae Indicae. Dissertatio inauguralis medica quam... pro doctoris medicinae laurae rite obtinenda...

- Pestini 1832. In: Szentgyörgyi I., Bažant Eva, Bašić-Palković Nevenka. Subotička bibliografija 1764-1869. Subotica, 198.
61. ИАСу, Ф:272, предмет бр. 12-А-14/pol. 1841.
62. ИАСу, Ф:272, предмет бр. 6-А-3/pol. 1842.
63. ИАСу, Ф:272, записници економског одељења из 1841. године, одлука бр. 512 од 16. IV 1841.
64. ИАСу, Ф:273, предмет бр. 5933/Bürgm. 1859.
65. ИАСу, Ф:273, предмет бр. 2784/Bürgm. 1851.
66. Prostitutio rendszabályok. In: Bácskai Ellenőr, 1885. IX 29.
67. ИАСу, Ф:002, предмет бр. 2/polg. 1866.
68. ИАСу, Ф:002, предмет бр. 4551/polg. 1866.
69. ИАСу, Ф:002, предмет бр. 52/polg. 1867.
70. ИАСу, Ф:002, предмет бр. 5021/polg. 1873.
71. ИАСу, Ф:002, предмет бр. 2282/polg. 1873.
72. О колери. Суботички Гласник, 6. IX 1873.
73. Közgyűlési jelentés. In: Bácskai Ellenőr, 1883.IV.8 (о заразним болестима у граду)
74. ИАСу, Ф:002, предмет бр. 11511/polg. 1884.
75. Баш А. Оснивање и прве године рада Очног одељења суботичке белнице. Зборник радова VII. научног састанка Друштва за историју здравствене културе Југославије - Секција за САП Војводину. Срем. Митровица, 1976:277-282.
76. Hidegh V.Főorvos jelentése szabadka város közegészségi állapotát illetőleg (félévi jelentés). In: Szabadkai Közöny, 1879.VIII.17.
77. ИАСу, Ф:002, предмет бр. I-24/1885. и записници Скупштине из 1884. године одлука бр. 313 од 5.XI 1884.
78. Köznépünk egészségi állapota. In: Bácskai Ellenőr, 1881.X.23. (dolazak Wilhelm dr Adolfa u Suboticu).
79. Trachoma tánfolyam. In: Bácskai Ellenőr, 1891.VII.29.
80. Trachoma tánfolyam. In: Bácskai Ellenőr, 1895.VIII.4.
81. Prochanov J., Nuricsán J. A magyar orvosok és természetvizsgálók Szabadkán tartott XXX vándorgyűlésének történeti vázlata és munkalatai. Budapest, 1900.
82. Dömötör M. A trachoma mechanikus és operatív gyógymódja Kuhnt Hermann königsbergi egyetemi ny. r. tanár klinikáján. In: Szemészet, 1903, 4:63-66 (melleklet az Orvosi hetilap 43 számához, 1903.X.25.
83. Szabadka sz. kir. város szervezeti Szabályrendelete - Egységügyi osztály § 279. Szabadka, 1884.
84. Közigazgatási bizottsági ülés. In: Bácskai Ellenőr, 1899.XX.13. (о здравственој ситуацији у граду).
85. Közigazgatási bitottsági üles. In: Bácskai Ellenőr, 1899.VIII.13 (о здравственој ситуацији у граду).

86. A tachoma. In: Bácskai Ellenőr, 1894.X.25.
87. Trachoma iskolák. In: Szabadka és vidéke, 1903.XII.25.
88. Ф:002, предмет бр. 323/el. 1905.
89. ИАСу, Ф:002, предмет бр. 460/el. 1893.
90. Frankl I. Szabadka szabad királyi város ismertetése. Szabadka, 1899.
91. ИАСу, Ф:002, предмет бр. 10315/polg. 1888.
92. ИАСу, Ф:002, предмет бр. 244/polg. 1889.
- 92-a. A diphteritisz gyógyítása. In: Bácskai Ellenőr, 1894.IX.30.
93. Cholera. In: Bácskai Ellenőr, 1892.X.9.
94. ИАСу, Ф:002, предмет бр. 230/el. 1894.
95. ИАСу, Ф:002, предмет бр. 695/el. 1894.
96. Hirdetmény. In: Bácskai Ellenőr, 1898.V.5. (пријава заразних болести).
97. Hirdetmény. In: Bácskai Ellenőr, 1898.X.16. (контролни прегледи ученика, радника и војника у вези трахома).
98. Közegészségügyi jelentés. In: Bácskai Hírlap, 1898.III.7. (број оболелих од туберкулозе је у порасту).
99. ИАСу, Ф:002, предмет бр. 1256/mé. 1903.
100. ИАСу, Ф:002, записници скупштине из 1903. године, одлука број 505 од 31.VIII 1903.
101. ИАСу, Ф:002, предмет бр. 282/el. 1904.
102. ИАСу, Ф:002, записници скупштине из 1906. године, одлука број 136 од 22.III 1906.
103. ИАСу, Ф:002, XXI, 23/1902.
104. ИАСу, Ф:002, предмет бр. 1814/el. 1906.
105. ИАСу, Ф:002, предмет бр. 223/el. 1907.
106. ИАСу, Ф:002, предмет бр. 2009/el. 1904.
107. ИАСу, Ф:002, предмет бр. 1090/el. 1909.

Összefoglalás

A rendelkezésre álló forrásanyag alapján a szerző bemutatja a ragályos betegségek elleni harc néhány módját Szabadkán a XVIII. és XIX. század között. Az intézkedések a pesti és bécsi felsőbb hatalmak által kiadott rendeletek, utasítások és törvények, valamint a helyi előírások által történtek. Az intézkedéseket pestis, hastifusz, nemi betegségek, fekete himlő, skorbut, trachoma és diftéria gyanúja vagy a járvány esetében vezették be. Az intézkedések kapcsán a dokumentumokban a következő fogalmak fordulnak elő: egészségügyi kordon, karantin, a holmik füstölése, nyílt árkok közterületek és kutak tisztítása, a piac és a marhavágóhidak ellenőrzése, védőoltás, lakáshigiéna, táplálkozási mód, stb..

Geza Cekuš

Jedan od najstarijih opisa riba Podunavlja

Proučavanjem pojedinih predela Vojvodine, mogu se razlikovati periodi razvoja prirodne sredine. Definitivnu sliku ovaj kraj je dobio tek u prošlom veku, nakon regulisanja toka većih reka. Rečni rukavci, morotve, močvare i bare pojedinih reka su postojale i u srednjem veku, i za vreme Turaka kao i nakon tog perioda. Za istorijsku geografiju, za arheologiju, takođe i za proučavanje istorije nekog naselja su veoma značajne one (geografske) karte i opisi, koji su sačinjeni još pre regulisanja toka reke. Upoređenjem ovih karti bi se moglo rekonstruisati po periodima prirodni kraj Vojvodine i slika obrazovana pod antropogenim faktorima.

Iz vremena Turaka istorijsko-geografski podaci su veoma oskudni, postoje samo odlomci.

U upoznavanju Podunavlja veliki udeo je imao grof *Luigi Ferdinando Marsigli* (Marsilji, 1658-1765.). Navedene činjenice daju veliki značaj podacima i kartama Marsiljija.

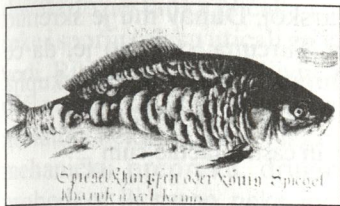
24 godišnji grof, poreklom iz Bolonje, dobri poznavatelj ovih predela, 1682. godine je stigao prvi put u tadašnju Mađarsku. U Austrijskoj vojsci je služio kao vojnik, a kasnije kao vojni inženjer i komandant brigade. Učestvovao je u sukobima sa Turcima, u oslobađanju Budima, u potpisivanju mirovnog sporazuma u Karlovcima i u određivanju granice. O predelima, koje je obišao, nacrtao je karte. On je bio poslednji, ko je registrovao i nacrtao one tvrđave, koje su u smislu sporazuma srušene. Svugde, gde je dospeo. Sakupio je sve: minerale, kamene ploče sa nadpisom, povelje, knjige, rukopise, biljke i životinje. Svoju ogromnu zbirku je neposredno pre svoje smrti poklonio gradskom savetu Bolonje. U tim zbirkama je među ostalog i materijal koji se odnosi na tadašnju Mađarsku, a koji je sakupljen za dvadeset godina.

Bio je polihistor, univerzalni naučnik tih vremena. On je bio astrolog, ihtiolog, arhelog, geolog, balneolog, etnolog, slikar i filolog. Izrada tadašnjih najpreciznijih karata je vezana za njegovo ime.

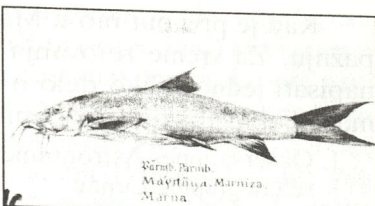
Tabela 1. Riblje vrste po Marsigli: *De Piscibus in aquis Danubii viventibus in: Danubius Pannonico - Mysicus*

Riblja vrsta	Narodni naziv	Madarski naziv	1 2 3
<i>Abramis brama</i> Cuv.	deverika	dévérkeszeg	+++
<i>Abramis vimba</i> Cuv.		durda keszeg	--+
<i>Acanthopsis taenia</i> Agass.		kövi szuraj	---
<i>Acarina cernua</i> Cuv.	babavac mali	durincs	+--
<i>Acerina schratzer</i> Cuv.	babavac isprutani	selymes durbinxs	+ - +
<i>Acipenser glaber</i> Heck.		sima tok	--+
<i>Acipenser Güidentsadtii</i> Br.et R.	jesetra	vágótok	+++
<i>Acipenser huso</i> L.		viza tok	--+
<i>Acipenser rhutenus</i> Gm.	kečiga	kecsege	+++
<i>Acipenser stellatus</i> Pall.	pastruga	sőregtok	--+
<i>Alburnus lucidus</i> Heck.		fehér hal	--+
<i>Anguilla acutirostris</i> Risso	jegulja	angolna	---
<i>Aspius rapax</i> Agass.	vretenat veliki	babin	+++
Aspro Zingel Cuv.		magyar bucó	+++
<i>Barbus communis</i> Cuv.	mrena	márna	---
<i>Blicca argyroleuca</i> heck.		keszeg, karika	---
<i>Carassius vulgaris</i> Cur.	karaš	közönséges kárász	--+
<i>Chondrostoma nasus</i> Agas.	podust-skobalj	paduc	+++
<i>Cobitis barbatula</i> L.	vijun	csfihal	--+
<i>Cobitis fossilis</i> L.	viun	csfk	--+
<i>Cottus gobio</i> L.	peš	botos kölönte	+++
<i>Cyprinodon Kramerii</i> Cuv.		potykafog	---
<i>Cyprinu sarpio</i> L.	šaran	ponty	+++
<i>Cyprinus hungaicus</i> Heck.	madarski šaran	magyar ponty	---
<i>Cyprinu Kollarii</i> Heck.	šaran	ponty	---
<i>Esox lucius</i> L.	štuka	csuka	+++
<i>Gobio vulgaris</i> Cuv.	krkuša	küllő	---
<i>Idus melanotus</i> Heck.		feketeszemű szélhal	- +
<i>Leuciscus cephalus</i> Heck.	klen	domolyka	++-
<i>Leuciscus rutilus</i> Cuv.		pirosszárnyú keszeg	--+
<i>Lota communis</i> Cuv.			---
<i>Leucioperca Sandra</i> Cuv.	smuđ	fogas süllő	++-
<i>Pelecus cultratus</i> Agass.	sabljar	garda	+++
<i>Perca fluviatilis</i> L.	grgeč	sügér	+++
<i>Petromyzon fluviatilis</i> L.	rečna zmijuljica	folyami ingola	--+
<i>Phoxinus Marsilii</i> Heck.		kövi gercse	---
<i>Rgodeus amarus</i> Agas.		szivárványos ökle	--+
<i>Salmo fario</i> L.	pastrmka	fekete pisztráng	---
<i>Salmo fario</i> L. var. nigra	crna pastrmka		---
<i>Salmo hucho</i> L.		galóca, losza pisztráng	--+
<i>Salmo iacustris</i> L.	močvarna pastrmka	mocsári pisztráng	---
<i>Salmo salvelinus</i> L.	jezerska pastrmka	tavi pisztráng	---
<i>Salmo salvelinu</i> L. var. alpina	planinska pastrmka	havasi pisztráng	---
<i>Silurus glanis</i> L.	som	harcsa	+++
<i>Squalius dobula</i> Heck.		balin	---
<i>Squalius vulgaris</i> Heck.		balin	---
<i>Thymallus vexillifer</i> Agas.		pér, lepényhal	---
<i>Tinca chrysitis</i> Agass.	linjak	cigányhal	---

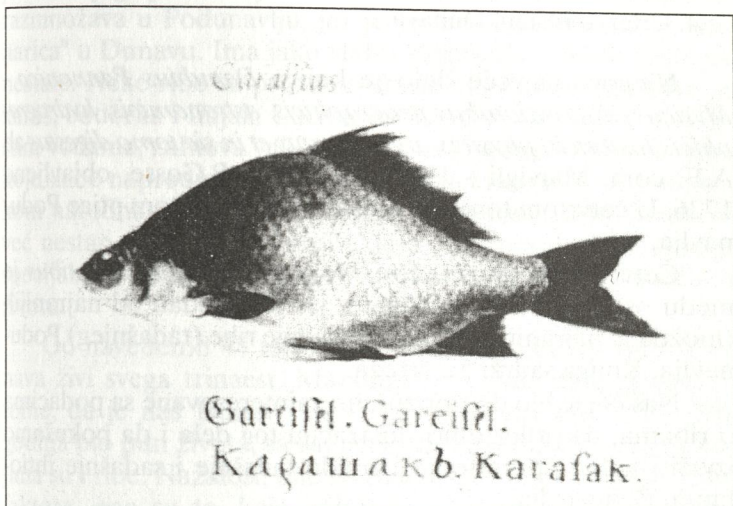
1. - Po PZZPV (1987) - Pokrajinski zavod za zaštitu prirode Novi Sad
2. - Po Pintér (1989)
3. - Po Kriesch (1874)

Ciprinus - Šaran

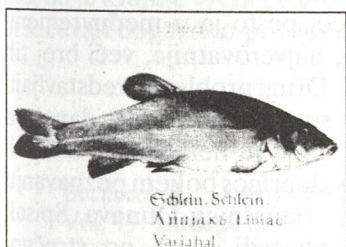

Barbus - Mrena

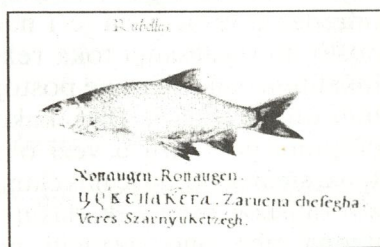

Gareifal. Gareifal.
Kарашак б. Karafak.

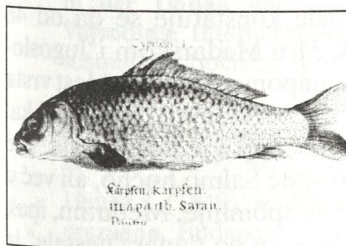
Carasius - Karaš

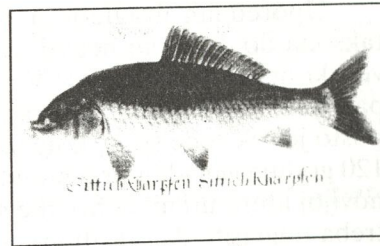
Tinca - Linjak

Crvenperka

Ciprinus - Šaran

Ciprinus - Šaran

Kad je prvi put bio u Mađarskoj, Dunav mu je skrenuo pažnju. Za vreme retovanja sa Turcima, odlučio je, da će napisati jedno veliko delo o Dunavu. Počeo je da sakuplja materijal. U to vreme je napisao sledeće radove:

1. Observationes Astronomicae in castris factae cum selenographie Lunae.
2. Miscellanea rerum naturalium (Hidrografija Dunava).
3. Rad o ribama Dunava sa turskim i srpskim imenom riba.
4. Crteži o ribama Dunava.

Njegovo najveće delo je knjiga *Danubius Pannonico - Mysicus observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis historicis, physicis, pariustratus et in sic tomo digestus* ab A.F. com. Marsigli - Hgae Comitut, P.Gosse, objavljeno 1726. U četvrtom tomu je opisao ribe, a u petom ptice Podunavlja.

Četvrti tom, *De Piscibus in aquis Danubii viventibus* je među ostalom i zato značajan, jer je to jedan od najranijih (možda je najraniji) rad koji obrađuje ribe (tadašnjeg) Podunavlja. Knjiga sadrži 52 crteža.

Naš cilj je bio da upoznamo zainteresovane sa podacima o ribama, da prikazemo ilustraciju tog dela i da pokušamo izvršiti jedno upoređenje između tadašnje i sadašnje ihtiofaune Podunavlja.

Svesni smo toga, da cilj nismo u potpunosti postigli iz objektivnih razloga: Marasilji nije naveo tačne lokalitete određenih vrsta; a da je i naveo, pošto je u međuvremenu došlo do regulisanja toka reke, najverovatnije, veći broj tih lokaliteta danas već i ne postoji. Drugi problem predstavljaju literaturni podaci. Bilo kako smo se potrudili, današnju potpunu literaturu u vezi ove teme je nemoguće sakupiti. Ipak, smatramo, da je naš članak doprinos boljem poznavanju životinjskog sveta nekadašnjeg i današnjeg Dunava. Spisak imena riba smo sastavili po abecedi a ne po stručnoj sistematici riba. Glavni izvor podataka za recentne ribe nam je bila knjiga *Magyarország halai* (1989) i podaci iz Pokrajinskog zavoda za zaštitu Vojvodine, Novi Sad.

Uporednim pregledom tabele konstatuje se da od 48 taksona do danas su nestali čak 31 u Mađarskom i Jugoslovenskom delu Podunavlja! Valja napomenuti, da od šest vrsta pastrmki u ovom toku ni u ranijem periodu nije živela svaka, pošto je tok vode spor, količina kiseonika je dosta mala. Pre 120 godina je nađen predstavnik vrste *Salmo hucho*, ali već u novijoj literaturi ni njeno ime se ne spominje. Međutim, ipak treba naglasiti, da od tih vrsta, koje su do danas "nestale" iz Dunava, Kriesch još je 1874. opisao 12. Razlozi nestanka su različiti. Na taj proces uticao je regulacija toka reke, što je

dovela do nestanka plićaka i mrtvih grana. Velika zagađenost reke i sporiji tok su uticali na količinu rastvorenog kiseonika u vodi. Ribe, koje su osetljivije na nestanak kiseonika više nisu našle uslove za život i postepeno su nestale. Jedan od razloga nestanka nekih vrsta je i izgradnja brane na Dunavu. To čini mehaničku prepreku, drugim rečima Podunavlje više nije prohodno, ili samo neke jedinke imaju tu sreću, da mogu dospeti i u višnji tok Dunava. Od riba "selica" najpoznatije su jesetra i jegulja. Od njih samo Acipenser Güldenstadti se razmnožava u Podunavlju, jer je jedino ova vrsta riba "stanarica" u Dunavu. Ima jako slabu migraciju. Ostale vrste su nestale. Neke ribe su pretežno stanovnici jezera, kao što je karaš, bodorka i linjak. Luciperca Sandra - (smuđ) živi u čistim vodama, zahteva veliku količinu kiseonika. Mlade ribe, koje slabo napreduju (usled nedostatka kiseonika i hrane) tokom naredne zime uginu. Zbog zagađenosti vode, danas je već nestao u Jugoslovenskom delu Dunava. U Mađarskoj, specijalnim uzgojem su uspeli održati njihovu populaciju u životu.

Od navedenih 48 taksona u Jugoslovenskom toku Dunava živi svega trinaest. Marsilijjevi podaci nam govore o tome, da je naš Dunav i čitavo Podunavlje pre 250 - 300 godina bio pun života, sa razovrsnim životinjama, među kojima su i ribe. Nažalost, one su najosetljivije na antropogene faktore, one su te, koje najranije reaguju na kvalitativne promene vode. Današnje stanje naše najveće reke upozorava nas, da je krajnje vreme učiniti nešto da bi spasili živi svet i da bi sačuvali bogatstvo prirode.

Literatura

- Berinkey L. (1966): **Pisces**. In: Magyarország állatvilága Vol. 79. Budapest.
- Budakov, Lj. (1977): **Stanje istraženosti faune u SAP Vojvodini**. Priroda Vojvodine. god. III, br. 2 13-14. Novi Sad.
- Budakov, Lj. (1987): **Die Fruchtbarkeit von Esox Lucius L. in der Donau und Einigen Ihrer Nebenflüsse in der Vojvodina**. Internationale Arbeitsgemeinschaft Donauforschung der Societas Internationalis Limnologiae. 237-245.
- Budakov, Lj., Pujin, V., Maletin, S., Vučenski, V. (1983): **Prilog poznavanju ihtiofaune Koviljskog rita**. Biosistematika, Vol. 9, No. 1. 51-59. Beograd.
- Hanák J. (1849): **Az állattan története és irodalma Magyarországon**. Budapest.
- Janković, D. (1967): **Rastenje i doba polnog sazrevanja dunavskih riba**. Ekologija, 2, 1-2: 73-80.

- Jovanović, V. i dr. (1976): **Promene u fauni Vojvodine usled narušenih ekosistema.** Savetovanje o zaštiti i unapređivanju čovekove sredine u SAPV, Novi Sad.
- Janković, M., Meštrov, M. (1989): **Changes in aquatic communiities and consequences of urbanization and industrialization.** Ichtiologia, Vol. 21, No. 1, 39-56.
- Kriesch J. (1874): **Hasznos és kártékony állatainkról, II. rész - Halak.** Szent István Társulat, Budapest.
- Marsigli, L.F. (1726): **Danubius Pannonico - Mysicus observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis historicis, physicis, perlustratus et in six tomo digestus** ab A.F. com. Marsigli - Hagae Comitut, P.Gosse.
- Marsigli, L.F.: **Raccolta di vari pesci disegnati e miniati al naturale.** Vol. 22.
- neobjavljen rad, Bologna
- Péntzes B., Tölg I. (1977): **Halbiológia horgászoknak.** Natura - MOHOSZ, Budapest.
- Pintér K. (1989): **Magyarország halai.** Akadémia, Budapest.
- Taler, Z. (1953): **Rasprostranjenje i popis slatkovodnih riba Jugoslavije.** Glasnik Prirodnjačkog muzeja srpske zemlje, ser. B. knj. 5-6, str. 425-455. Beograd.
- **Ribe Podunavlja.** Muzejski vodič. Pokrajinski zavod za zaštitu prorode Vojvodine, Novi Sad.
- Vásárhelyi I. (1961): **Magyarország halai írásban és képen.** Borsodi Szemle Könyvtára, Miskolc.
- Vékony L. (1976): **Marsigli.** Létünk, 5. 84-114. Szabadka.
- Vékony L. (1985): **Egy olasz polihisztor a Kárpát-medencében.** Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék.

Sažetak

Proučavanjem pojedinih predela Vojvodine, mogu se razlikovati periodi razvoja prirodne sredine. Definitivnu sliku ovaj kraj je dobio tek u prošlom veku, nakon regulisanja toka većih reka. (Geografske) karte sačinjene još pre regulisanja toka reke imaju veliku naučnu vrednost, jer upoređenjem ovih karata se može po periodima rekonstruisati prirodni kraj Vojvodine.

U upoznavanju Podunavlja bitnu ulogu je imao italijanski polihistor *Luigi Ferdinando Marsigli* (1658-1765). Pored geografskih karti sačinio je zbirke, ali se bavio i sa živim svetom Podunavlja.

Naš cilj je bio da upoznamo zainteresovane sa ribljim vrstama koje su živele u Dunavu i u podunavlju. Delo *De*

Piscibus in aquis Danubii viventibus je jedno od najstarijih koje se bavi sa ihtiofaunom Podunavlja.

Želeli smo prikazati i ilustraciju Marsiljijevu. Sačinili smo jedno upoređenje ribljih vrsta iz XVIII veka i današnjice. ustanovili smo, da do danas je prilično veliki broj vrsta nestala iz ovih tokova, ali su se i nove vrste pojavile. Svakako, najveću ulogu je igrao čovek, tj. antropogeni faktori.

Dr Czékus Géza

A Dunamente halfajainak egyik legrégebbi leírása

Vajdaság mai vízrajza fokozatosan alakult ki. Véglegesen csak a múlt századi folyószabályozások adták meg e táj jellegzetes képét. A történeti földrajz, a településtörténet és a helytörténet szempontjából is nagyon fontosak a korabeli térképek. Ezek egymásravezítésével rekonstruálgató lenne Vajdaság domborzata az egyes történeti korokban.

A Dunamente megismerésében nagyon fontos szerepet játszott *Luigi Ferdinando Marsigli* (1658-1765.) olasz polihisztor. Térképrajzai mellett gyűjteményeket készített, de foglalkozott a Dunamente élővilágával is.

Ebben a munkában marsiglinek állítunk emléket bemutatva azokat a halfajokat, amelyek a Duna és mellékfolyóiban előfordultak. A *De Piscibus in aquis Danubii viventibus c.* munkája azért nagyjelentőségű, mert ez az egyik legrégebbi mű, amely a Duna ichtyofaunájával foglalkozik.

Célunk az volt, hogy betekintést adjunk Marsigli ezirányú munkásságába és halillusztrációba. Megkíséreltünk egy összehasonlítást adni a XVIII századi és a mai halfaunáról. Megállapítható, hogy ma már sok akkor élt halfaj nem fordul elő a Dunában és közvetlen mellékfolyóiba, de új fajok is megjelentek. Ennek elsősorban antropogén okai vannak.

Peter Dišpeki Nad

O položaju Velike Moravske*

U Pečuju je pre nepunih dvesta godina - 1780. godine - objavljen IV tom opširne istorije panonskog hrišćanstva Ištvana Saladija.¹ Svega u dve rečenice je Saladi u ovoj knjizi sažeo svoje novo gledište o položaju Svatoplukove Moravske. "*Često se govori o onom delu Mađarske koji se nekada zvao Moravska i koji se prostirao na severnoj strani Dunava, od reke Morava sve do Ostrogoma i Karpata. Iz opisa stare Moravske čitaocu je zacelo jasno da je iz granica ove kraljevine isključena pokrajina, danas nazvana Grofovija Moravska.*"²

Ovom izjavom je Ištvan Saladi postao prvi istoričar koji se usudio otvoreno sumnjati u autentičnost opšte prihvaćene, kasno srednjovekovne, od hroničara i pisaca gesti nasledene tradicionalne predstave o Moravskoj. Doduše, prvi kritičar takve predstave o Moravskoj bio je bavarski istoričar humanista Johannes Aventinus (1477-1534).³ Svoja nova saznanja o Moravskoj međutim Aventinus nikada nije naglašavao već ih je čak brojnim kompromisima i zataškavao. Zbog toga se još i danas smatra pobornikom tradicionalnog pogleda.

U odbranu tradicionalnog pogleda protiv Saladija nastupio je ubrzo 1784. godine češki istoričar iz Praga Gelasius Dobner.⁴ Uspešno je opovrgnuo Saladijevu teoriju, načeo je međutim i tradicionalnu koju je branio. Pobornici tradicionalnog pogleda nisu mogli ni do današnjeg dana izgladiti tako nastalu nedoumicu.

U cilju naučnog demantija Dobner je upotrebio rad Konstantina Porfirogeneta *O vladanju imperijom*. Kao carski autor rođen svega 11 godina nakon Svatoplukove smrti (894. godine) u svom delu je nedvosmisleno izjavio da je početak Svatoplukove Velike Moravske bio na području Beograda i Sirmiuma na obali Save.⁵ I to je jedno od neugodnih pitanja o kojima pobornici tradicionalne teorije nerado čuju. Ovu okolnost je Johanes Aventinus uprkos nepoznavanju Porfirogenetove knjige, ali na osnovu drugih izvora iz tog vremena prvi spoznao. Ovu veoma značajnu Aventinusovu spoznaju su predstavnici tradicionalnog pogleda potisnuli.

Mišljenje Ištvana Saladija rezultiralo je ne smoo opravdanim odbijanjem Dobnera, već i pokretanjem preispitivanja toga slučaja. Đerđ Sklenar je do septembra 1773. godine, do raspuštanja Jezuitskog reda, bio član toga reda u Mađarskoj, nakon čega je postao prvi nastavnik istorije Gimnazije u Bratislavi (Požun); sa Dobnerom je u isto vreme 1784. godine izdao svoje delo na latinskom jeziku: *Najraniji položaj Velike Moravske*. Oslanjajući se na precizno poznavanje nekadašnjih izvora obelodanio je svoje sasvim novo mišljenje, koje se potpuno razlikuje od tradicionalnog pogleda.⁶

Veliki protivnik novih ideja Đerđa Sklenara bio je Ištvan Katona, član istog reda iz Nađsombata, a nakon seobe postao je profesor budimskog Kraljevskog univerziteta. Katona je krenuo u žestok napad dve godine nakon objavljivanja Sklenarove knjige, ali sa slabom argumentacijom. Na žestinu diskusije ukazuje i činjenica da su povodom ove polemike između 1786. i 1789. godine objavljene još tri knjige, od kojih je jednu napisao Sklenar a dve Katona.⁷

Ištvan Katona je bio pobornik ranijeg, tradicionalnog pogleda, koji se u Mađarskoj udomaćio posredstvom knjige na latinskom jeziku koju je napisao sveštenik Jezuitskog reda Samuel Timon, pod naslovom *Slika stare Mađarske...* i koja je doživela nekoliko izdanja (1735. Košice, 1773. Beč, 1762. itd.).⁸ U prikazivanju istorije Velike Moravske Timon je kao glavni izvor, doduše, uzimao Aventinusa, ali je u odnosu na geografske pokazatelje u njemu, da li zbog površnosti ili nekog drugog razloga, istakao kompromise i zablude. On je u svojoj knjizi preterano isticao ulogu područja Njitre u doba Velike Moravske, čime je postavio osnove današnjem tradicionalnom pogledu. Iako Katona nije prihvatio u potpunosti Timona bez kritike - baš on je zabeležio kako su se Timonova braća iz reda već pribojavala da će i Jupitera proglasiti Slovenom.⁹ - ipak se slagao sa suštinom njegovih ideja. Diskusije u Mađarskoj oko moravskog pitanja okončane su smrću Đerđa Sklenara 1790. godine. Tako je ideja Ištvana Katone u oblikovanju mađarske varijante ovog pitanja postala merodavna u sledeća dva veka.

Nekoliko decenija kasnije slavni pesnici, pisci i bezimenni saradnici probuđene slovačke nacionalne svesti i češke težnje za nezavisnošću su tradicionalnu moravsku predstavu - pogodnu za opravdanje njihovih političkih stremljenja - iznosili u javnost u lepšem izdanju što je, naravno, rado prihvaćeno. Toj svesti se prilagodila i slovačka historiografija u formiranju. Romantičarski pogled na istoriju doživeo je svoj najveći uspeh 1933. godine, kada je u Njitri organizovana jubilarna proslava - Pribina, tj. 1100-godišnjice osnivanja Moravske imperije.¹⁰ Nakon ovog jubileja više nije bilo pristojno protiviti se tradicionalnom shvatanju istorije.

Problem položaja Velike Moravske vraća se na dnevni red izlaženjem dosad najkompletnije zbirke izvora za istoriju Velike Moravske u IV toma: *Magnae Moraviae Fontes Historici*,¹¹ u izdanju Češke Akademije nauka i saradnika Univerziteta J.A.Purkyne iz Brna. Ovo zahtevno i ugledno izdanje, objavljeno između 1966-1971. godine omogućilo je i ujedno učinilo i potrebnim da se sprovede opširna revalorizacija moravskog pitanja.

U vreme objavljivanja prvog toma ove zbirke izvornog materijala - a i ranije - izražene su bile neobično velike suptnosti između tradicionalnog moravskog pogleda i izvora iz tog vremena. Veći broj istoričara - tradicionalista je zbog ovog perioda došao u neugodan položaj: njihova životna dela ili delatnost je u manjoj ili većoj meri postala sporna. Tada je došlo do procvata novog pravca slovačke historiografije, koji se bavio ranim srednjim vekom i koji je umesto pisanih izvora davao prednost arheološkom materijalu koji dozvoljava širu interpretaciju.¹²

Uprkos tome što su ovo izvanredno izdanje izvornog materijala od presudnog značaja za istoriju Moravske stvorili češki istoričari, do nove naučne analize položaja Velike Moravske došlo je tek 1970. godine u SAD na Državnom univerzitetu Vašington posredstvom rada profesora poljsko-mađarskog porekla Imre Bobe.¹³

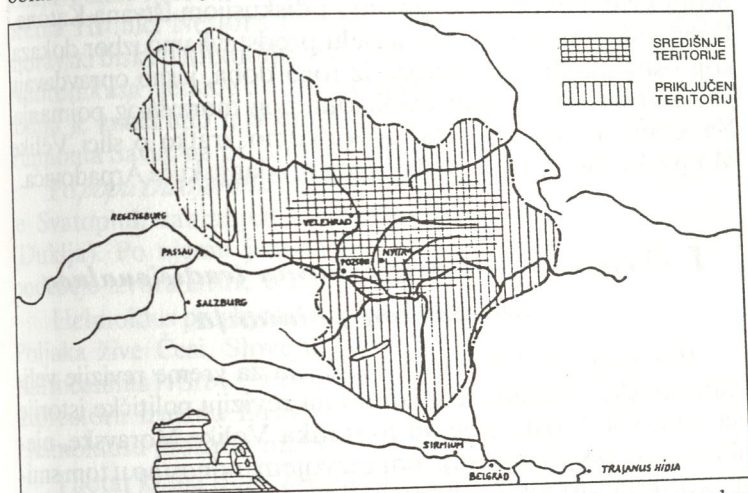
Objavljivanje monografije profesora Bobe praćeno je ćutanjem koje traje do dana današnjeg od strane najzainteresovanijih čeških istoričara, koji se neposredno bave tom problematikom.

To su događaji koji su prethodili našoj studiji objavljenoj u februaru 1976. godine pod naslovom: *Drevna Njitra, tragom obaveštenja savremenika i pretpostavki istoričara*.¹⁴ Ova studija, iako napisana u cilju kratke analize ranije istorije Njitre - između 21. i 1111. godine - postala je ipak pokretać slovačke diskusije oko velikomoravskog pitanja.

Diskusija je započeta u organizaciji slovačke Akademije nauka više od godinu dana nakon objavljivanja ove studije, 25. IV 1977. godine. Za tu priliku pripremili smo teze za diskusiju, gde smo ukratko saželi glavne tačke sukoba između tradicionalnog moravskog poimanja i izvora iz tog vremena. Zaključak diskusije u pažljivo sročenoj završnoj reći je glasio: "Govorili smo o problemima koji se ne mogu odmah rešiti, tu smo međutim o mnogo čemu ćuli, što podstiče na razmišljanje".¹⁵

Za razumevanje žestokih diskusija o položaju Velike Moravske potrebno je znati, da je prema "tradicionalnom" poimanju centar Velike Moravske - ili po mnogima: "Velikomoravske imperije" - zapravo identičan teritoriji kasnije

Moravske grofovije, kojoj je oko 833. godine Mojmir I priključio područje Njitre i proterao Pribinu. Po pristalicama tradicionalnog videnja Velika Moravska se za vreme vladavine Svatopluka (870-894.) proširila preko Dunava, i na severni deo predela između Dunava i Tise, zatim na neke oblasti Češke i Poljske. (Prilog br. 1)

Prilog 1. Tradicionalno shvatanje Velike Moravske: centralne teritorije su se formirale oko 833. Svatopluk je navodno panonske delove osvojio 833-884, a češku zemlju 890.

Nasuprot tome, izvori iz tog doba nas obaveštavaju o dve Moravske. Jedna je Mala Moravska - u stvari hrišćanska Moravska manje-više identična sa kasnijom Moravskom grofovijom. Druga je, paganska Velika Moravska i prostirala se s jedne strane između Drave i Save, u okolini Sirmiuma, odnosno južno od njega sve do reke Morave u Srbiji. Na severu, u blizini ušća Tise, zauzimala je područja nekadašnjih županija Bač, Bodrog i Congrad. (Prilog br. 2-3) Prema izveštajima savremenika je - nasuprot tradicionalnom poimanju - ova Južna Moravska imala za vladare Mojmira I, Rastislava i Svatopluka, koji je nakon 873. godine svoju vladavinu postepeno proširivao na celo područje između Dunava i Tise; zatim na Malu Moravsku, 890. godine i na Češku. I dva slovenska apostola Sveti Ćirilo i Metodije - su takođe delovali u Velikoj Moravskoj u okolini Sremske Mitrovice.

Skiciranjem suštine ova dva suprotna mišljenja postaju razumniji i pravi razlozi žustrih diskusija. Ako je Velika Moravska, kao što to izvori iz tog vremena kazuju, bila zaista na području Sremske Mitrovice, onda će ubuduće velikani ranije istorije Slovena - Od Mojmira I do Svatopluka, od Pribine do Ćirila i Metodija - krasiti istoriju delova današnje Jugoslavije - Vojvodine, Hrvatske i Srbije.

Nakon što smo ukratko opisali nedoumice tradicionalnog moravskog poimanja, približićemo nametnuti problem na tri načina. U nastavku, u prvom delu naše studije proučićemo vreme i okolnosti nastanka tradicionalnog moravskog poimanja, zatim moravsku sliku Johanesa Aventinusa razotkrivajući njene prednosti, nedostatke i pogrešne zaključke. Takođe, u ovom kritičkom delu se bavimo i diskusijom Ištvana Katone i Đerđa Sklenara. U drugom delu predstavljamo izbor dokaza, koji oslanjajući se na izvore iz toga doba, jasno opravdavaju potrebu za menjanjem tradicionalnog moravskog poimanja. Na kraju, u trećem delu, govorićemo kratko o slici Velike Moravske sačuvane u mađarskom predanju kuće Arpadovića.

I O elementarnim greškama tradicionalnog moravskog poimanja

Pre svega, želeli bismo istaći, da za vreme revizije velikomoravske istorije, ne mislimo na reviziju političke istorije već ćemo se baviti mestom nastanka Velike Moravske, njenim vremenskim i prostornim razvojem, odnosno u tom smislu kritikujemo ne odobravajući tradicionalno poimanje.

1. Vreme nastanka i pozadina "tradicionalnog" moravskog poimanja

Na osnovu navedenog može se nametnuti pitanje da li je uopšte revizija "tradicionalnog" poimanja položaja Velike Moravske uopšte opravdana? Može li se početak tradicionalnog poimanja svesti na vreme trajanja nekadašnje Velike Moravske? Umesto razmišljanja preispitaćemo kako su se mišljenja o položaju Velike Moravske menjala od zapisa iz tog vremena sve do Johanesa Aventinusa, koji je prvi napustio tradicionalno poimanje.

Među zapisima savremenika iz tog vremena ili gotovo iz tog vremena, prigodnim ili stalnog karaktera, samo tu i tamo nailazimo na one koji sadrže i geografske podatke o položaju Velike Moravske. Ovim podacima ćemo se baviti u drugom delu. O tome za sada možemo reći još samo toliko, da se Velika Moravska do pojavljivanja Svatopluka prostirala između Dunava i Tise, na području nekadašnjih županija Bač, Bodrog i Čongrad, zatim na području između Podravine i Posavine - Vuke (Valko) i Srema, zatim na području između donjih tokova Drine i Morave u Srbiji i na području Mačvanske banovine. Ovo područje je po antičkim i ranosrednjevekovnim pojmovima obuhvatalo delimično područja Pannonia Savia,

Dacia, Gornja Mezija (Moesia) i Dalmacia - drugim nazivom Illiricum.

U hroničarskoj literaturi, slično beleškama savremenika - odnosno u kasnijim retrospektivnim rezimeima - takođe samo u iznimnim slučajevima nailazimo na upotrebljiv opis položaja Velike Moravske. U nastavku dajemo njihove tvrdnje: prema Hronici Nestora (druga decenija XII veka), velikomoravski biskup Metodije je delovao u Panoniji, u sedištu Sv. Andronikusa - jednog od 70 apostolovih učenika. Sedište Metodija je znači bilo u Sremskoj Mitrovici, u glavnom gradu Pannonia Savia, na prostoru Podravine i Posavine.

Po *popu Dukljaninu* (dicelai presbyter - sredina XII veka) je Svatopluk sahranjen u gradu Diocletianus, tj. Dioclei (Duklja). Po njemu je znači Velika Moravska zahvatila i područje izvora Drine u Dalmaciji.¹⁷

Helmoldus presbyter († oko 1177) izveštava da južno od Poljaka žive Česi, Sloveni koji se nazivaju (Moravcima ili Karinćanima) i Srbi.¹⁸ Pošto se značajni deo Karintije nalazio u prostoru između Drave i Save, Velika Moravska u i po Helmoldusu proširila na deo Pannonia Savia.

I notar kralja Bele, Anonimus (na prekretnici XII u XIII vek) ima saznanja o "korintskim Moravcima".¹⁹

U Venecijanskoj hronici autor Andreas Dandolo († 1354) piše da je Svatopluk bio kralj Dalmacije.²⁰

Nasuprot ruskim, južnoslovenskim i italijanskim hronikama XII i XIII veka u Češkoj u XIV veku naglo raste interesovanje za ranije zanemareno pitanje Velike Moravske. Centar Velike Moravske se u *Prvoj češkoj hronici u stihovima Čeha Dalimila - Dalimilova hronika* - prvi put poistovećuje sa srednjovekovnom Moravskom grofovijom.

U prvom i najznačajnijem delu češke historiografije, u *Češkoj hronici* Kozme iz Praga († 1125), moravskoj istoriji je pored drevnih čeških legendi i čeških knezova dopala beznačajna i neznatna uloga. U X i XIV pesmi prve knjige Kozmas samo toliko kaže, da je češkog kneza Borivoja u Moravskoj za vreme Svatopluka krstio Metodije i objavljuje da se Svatopluk navodno kao pustinjač povukao u Zoborheđ.²¹ Interesantno je da Kozmas nije smatrao važnim određivanje sedišta ni Metodija ni Svatopluka.

Prva češka hronika u stihovima, odnosno *Dalimilova hronika* (tako se smatra) sačinjena oko 1314. godine otvara seriju hronika, koje poistovećuju Moravsku grofoviju sa Velikom Moravskom. Po Dalimilu se Metodije nalazio u Velehradu (u blizini Uherske Hradište) čime je teritoriju Moravske grofovije učinio centrom Velike Moravske.²²

Pulkava (1380) u Moravskoj grofoviji odlučno obeležava centralnu teritoriju Velike Moravske.²³

Augustin iz Olomouca je u spisku imena biskupa iz Olomouca (sačinjenom oko 1497. godine) smestio Metodija u Velehrad kao prvog moravskog biskupa posle Ćirila. O Velikoj Moravskoj izjavljuje da je omeđena rekama Vislom, Dunavom i Vahom.²⁴

Današnje poimanje Moravske, nazvano "tradicionalno", je dakle nastalo tokom XIV veka u Češkoj. U Evropskoj, humanističkoj i historiografskoj literaturi to je udomaćeno verovatno posredstvom Eneja Silvija Pikolominija (Aeneas Sylvius Piccolominija † 1403), kasnije pape Pija (Piusa) II (1458-1464). On se još kao šef kancelarije cara Fridriha III (1442-1447) susreo sa hronikama Dalimila i Pulkave, te oslanjajući se na njih napisao delo pod naslovom *Historica Bohemica*. U ovoj knjizi Svatoplukovu zemlju i Moravsku grofoviju XV veka navodi kao identične geografske teritorije.

Značajnu promenu češkog shvatanja u hroničarskoj literaturi, do koje je došlo u XIV veku, češka historiografija beleži kao "*translatio regni*" - ustupanje kraljevstva, međutim nikome nije doprla do svesti činjenica da je tada započelo poistovećivanje centralne teritorije Velike Moravske i Moravske grofovije. Dalimil je, naime, oko 1314. godine prvi započeo ovu teoriju čija suština je bila da je češko kraljevstvo u stvari zakoniti pravni naslednik Svatoplukovog moravskog "kraljevstva". Ova teorija se do kraja XIV veka formirala toliko da je na osnovu nje Henrik IV 1086. godine dao Vratislavu II, češkom knezu kraljevsku titulu bez naslednog prava. Pravo nasledivanja započelo je tek 1228. godine krunisanjem Vaclava I sina Pšemisla I. Češki knezovi, u stvari kraljevsku titulu nisu dobijali na osnovu obrazloženja Dalimila i Pulkave.²⁷

Šta je onda bio pravi povod za "*translatio regni*"? Odgovor leži u događajima vremena u kojem je ideja i nastala. A to je bilo između 1314. i 1380. godine. Nakon četiri haotične godine posle dinastije Pšemislovića na čelo Češke je 1310. došao Johan Luksemburški, a porodica Luksemburška je ostala na prestolu sve do smrti kralja i cara Sigismunda (1437. godine).

Od svog postavljenja na tron Johan Luksemburški se trudio, ne sasvim bez rezultata, da svoju kraljevsku vladavinu proširi na susedne kneževine i grofovije. Ciljevi dinastije su se najviše realizovali za vreme Karla IV, kada se rodio i pojam "*zemlje češkog kraljevstva (krune)*" koju su činili uglavnom Šlezija, Lužinja i Moravska.

Za ostvarenje ciljeva Luksemburške kuće bilo je potrebno i neko moralno obrazloženje. Za to je služila i ideja o "*translatio regni*", tj. navodno prebacivanje pravnog nasleđa Velikomoravske kraljevine na Češku kraljevinu. Ova teorija pružila je "*istorijsko pravo*" za postizanje zacrtanih ciljeva. Osnovama tog programa je Pulkova u svojoj hronici udario

sledeće temelje: "...Moravsku kraljevinu su naime silom između sebe raspodelili delimično Mađari, delimično istočni Nemci, odnosno Austrijanci i delimično Poljaci. Tako je došlo do potpunog uništenja Moravske kraljevine do njenog opustošenja, rascepljivanja i komadanja".²⁸

Zbog teoretskog opravdanja željene ekspanzije, trebalo je u javnu svest samo usaditi činjenicu, da se prvobitno sedište Svatopluka i biskupa Metodija nalazilo na području Moravske grofovije i da je naslednik Svatoplukovog dostojanstva bio češki kralj. Na taj način stvorena je pravna osnova za obnovu nekadašnje Svatoplukove države.

Spajanjem istorije Velike Moravske i Moravske grofovije su se dakle, "želela opravdati politička stremljenja Luksemburške kuće i njeno istorijsko pravo" na susedne teritorije. Pošto je vladavina Luksemburške kuće relativno dugo trajala (1310-1437), teorija je stvorena od strane te kuće - kojoj se tada nije bilo dozvoljeno suprotstaviti - i dobila na taj način za dalji opstanak potrebnu istorijsku pozadinu. Ova ideja je u prošlom veku dobila novu ulogu u sklopu programa češkog pokreta za nezavisnosti i buđenje slovačke nacionalne svesti.

"Tradicionalno" moravsko poimanje je dakle produkt XIV veka a ne posledica kontinuirane istorijske svesti.

2. Moravska slika Johanesa Aventinusa, njene prednosti i zablude

Moravska teorija koja je podržavala političke namere Luksemburške kuće nije se kosila sa nepreciznim geografskim podacima hroničarske literature.

Po našim saznanjima prvi pisac moravske istorije koji se oslanjao na prve neposredne izvore bio je bavarski autor Turmair sa pseudonimom Johannes Aventinus. U svom životnom delu napisanom između 1517. i 1537. godine, u *Annales Baiorum* podeljenom na sedam "knjiga", tj. u *Bavarskim letopisima* se povodom dešavanja oko Franačke imperije počeo baviti i pitanjem Velike Moravske. O njenom položaju se dva puta izjašnjavao i na svu našu sreću je u oba slučaja koristio druge geografske pojmove:

1. "... U avgustu je Karlo * pošao u ustaničku Moravsku koja je bila veoma prostrana. Na zapadu se graničila sa Češkom, duž istočnih rubova i na jugu duž Dunava tada se prostirala skoro do Crnog mora i završila se kod granice Evrope."²⁹

* Pravilno Ludvig Nemački (804/5-876), od 817. bavarski, od 843. god. istočno-franački kralj. Njegov sin Karloman (828-880) je od 856. god. upravljao istočnim krajevima Bavorske, posle smrti oca postaje kraljem.

2. "... Karloman, sin našeg kralja okupivši svoju vojsku na južnim i istočnim delovima Bavorske zajedno sa kraljem Venda

*Pribinom, koji je stolovao pored Dunava, se okrenuo protiv Moravaca. Pobedio je vojsku Rastislava, razbio je celu Moravsku (gde su nekada živeli Kvadi - ta svevska vrsta naroda i Gepidi, Dačani odnosno Gečani i Goti) ...*³⁰

Istorijski podaci u ova dva opisa omogućuju i vremensko određivanje opisanog položaja Velike Moravske. Prvi opis se odnosi na vreme oko 846. godine kada je Ludvig Nemački na mesto Mojmira I postavio Rastislava. Drugi opis se može povezati sa godinama 858-863.³¹

U oba navedena opisa položaja Velike Moravske je Aventinus koristio samo jedan još i danas postojeći geografski pojam - Dunav.

U *Bavarskim letopisima* se na više mesta ukazuje na to da se Velika Moravska graničila sa Franačkom imperijom na delu Dunava od ušća reke Kamp do ušća Drave.³²

U prvom opisu Aventinus nam vrlo razgovetno ali bez preciziranja saopštava da Velika Moravska dopire preko određene etape Dunava, duž njegove obale jako daleko, skoro do Crnog mora, odnosno do granica Evrope. Ovo slikovito određivanje bunilo je mnoge istraživače. Obično je malo ko svestan činjenice da se u doba Aventinusa u visini Dunava Evropa već završavala na zapadnoj obali Crnog mora.³³ Prema srednjovekovnim kartama pre ponovnog otkrivanja Ptolomeja deo Dunava je između ušća Drave i delte Dunava mnogo kraći od zajedničke dunavske granice Istočne-Franačke imperije i Velike Moravske.³⁴

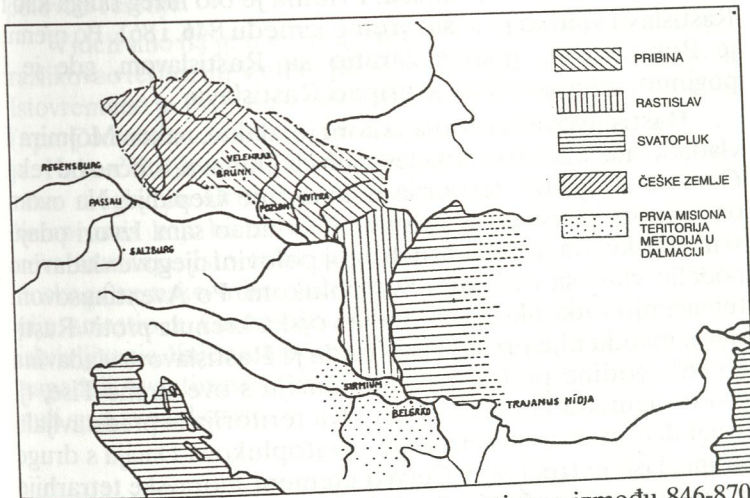
U drugom opisu Aventinus već koristi antičke pomove a oni rešavaju prethodne dileme. Kaže da se Velika Moravska prostirala tamo gde su nekada živeli Kvadi, Gepidi i Dačani (Geti) i Goti. Pojam Kvadskog kraljevstva i Gepidije je jako jednoznačan. Prvi se nalazio između severne (čehoslovačke) reke Morave i Ipolja iako je tu Aventinus još podrazumevao i kasniju Moravsku grofoviju. Gepidiji je pripadalo područje između Dunava i Tise ispod Ipolja kao i područje od Tise do istočnog grebena Karpata koji dodiruje i područje donjeg Dunava.

Istovremeno spominjanje Dačana i Gota sa Gepidijom može imati za posledicu i pitanje: šta Aventinus podrazumeva pod Dacijom? Staru Daciju iznad Dunava ili novu ispod Dunava iz 271. godine? Na drugom mestu u *Annales Boiorum* gde se bavi događajima iz 892. god. jasno kaže da poznaje dve Dacije: Daciju od Tise na ovamo (to je prostor između Dunava i Tise) i Daciju s one strane Tise,³⁵ Aventinus je dakle podrazumevao staru Daciju manje-više identičnu sa Gepidijom.

Pažljivo čitajući *Bavarske letopise* saznajemo sledeće: Aventinus je naslutio da se Velika Moravska nekako proširila na okolinu Sremske Mitrovice na prostor između Drave i

Save - na srednjevekovnu županiju Vuka i Srem - pa čak i na teritoriju Mačvanske banovine između Drine i srpske Morave. Iako je bio privržen mišljenju da se Velika Moravska nalazila samo iznad leve obale Dunava, morao je zbog Metodija - kojeg nekadašnji izvori spominju kao biskupa panonske Moravske - ipak priznati da je on staroslovensko pismo stvorio ispod Dunava, u Dalmaciji, šta više, tamo je započeo i njegov misionarski rad među Slovenima. Tu se Aventinus zapetljao u fiktivnu tradiciju smišljenu od strane luksemburške porodice, po kojoj se sedište Metodija nalazilo u Olomoucu, gde je i umro. S obzirom da se nije hteo protiviti mišljenju savremenika, prebacio je Metodija na nerazjašnjiv način u Olomouc.³⁶ Teritorije Vuke, Srema i Mačvanske banovine - u izvorima teritorije delovanja Metodija - iz sličnih razloga nije priključio teritoriji Velike Moravske.

Geografska slika Aventinusove Velike Moravske se dakle potpuno razlikuje od one kod tradicionalnog poimanja. Aventinus je izuzimajući prostor s one strane Dunava u stvari poistovetio Mađarsku kralja Matije sa Velikom Moravskom. To je mogao s lakoćom sprovesti, jer je Moravska grofovija između 1468. i 1490. pripadala Mađarskoj. (Prilog br. 2)

Prilog 2. Moravska tetrarhija Johana Aventinusa između 846-870. god. u to vreme je Svatislav trebao da ima deo Rastislavove vladavine preko Tise. Po Aventinusu prva Metodijeva misionarska teritorija nije pripadala Moraavskoj. Metodije je navodno odavde prešao u Velehrad.

Kod interpretacija Aventinusovih geografskih pojmova moramo uzeti u obzir to, da je kod određivanja strana sveta uglavnom upotrebljavao antičke pojmove u opštoj upotrebi iz vremena Karolinga a ne Ptolomeja.³⁷ Kod njega je Dunav npr. - u suprotnosti sa Ptolomeja - uglavnom pravolinijska

reka zapadno - istočnog smera. Istočna granica Bavorske je Drava, koja je pravolinijska pritoka Dunava pravca jug-sever. Tisa međutim - bar u srednjem i donjem toku - već prati liniju Dunava, pravac joj je u značajnom delu zapad-istok.

Ogromna teritorija Aventinusove Velike Moravske nije bila jedinstvena politička celina. Iz opisa se vidi da je sadržala više istoimenih upravnih oblasti. Po njemu je Rastislav trebao ujediniti ove upravne oblasti, međutim, tek je Svatopluk I postao jedini vladar cele Moravske, što je Aventinus nazvao tetrahijom, četvornom vladavinom.³⁸

Gde su se nalazili ovi delovi Velike Moravske, ko su bili vladari pre Svatopluka?³⁹ Aventinus se nije posebno bavio opisom teritorija i delova Moravske. U tekstu, međutim, relativno lako nalazimo i sastavljamo delove slike Moravske.

Najlakše nalazimo vazalskog vladara Pribinu - kod njega Brynno. Pribina je po Aventinusu od 836. do 838. godine, pa ponovo posle 840. sve do smrti 861. godine vladar Njitre, Bratislave i Brunna. Po gradovima relativno je lako odrediti opseg ove Aventinusove Velike Moravske: prostire se od Češko-Moravskih bregova na levoj obali Dunava do reke Garama. Prema Aventinusu, Pribina je bio nižeg ranga kao i Rastislav i vladao je u isto vreme između 846. i 861. Po njemu je Pribina 861. godine zaratio sa Rastislavom, gde je i poginuo, a njegov feud je pripao Rastislavu.

Rastislavova teritorija kojom je, dakle, nakon Mojmira I vladao, bila je teritorija na levoj obali Dunava, istočno od reka Garama ili Ipolja, teritorija nekadašnje Gepidije. Na ovom ogromnom prostoru Rastislav nije vladao sam. Izvori odaju samo toliko, da je nekada u drugoj polovini njegove vladavine podelio vlast sa nećakom Svatoplukom. Po Aventinusovom tumačenju - ukoliko je bavorska vojska krenula protiv Rastislava, nikada nije prešla Tisu - onda je Rastislavova vladavina do 861. godine podrazumevala Daciju s ove strane Tise, tj. prostor između Dunava i Tise. Ova teritorija bi predstavljala drugi deo moravske tetrahije. Svatoplukova Dacija s druge strane Tise je treći deo. Četvrti element moravske tetrahije je po Aventinusu Češka zemlja - Biohemum - koju je Arnulf 890. god. darovao Svatopluku. Uprkos brojnim nepreciznostima, Aventinus je bio prvi istoričar koji se u određivanju položaja Velike Moravske u suprotnosti sa shvatanjima savremenika oslanjao na izvore toga vremena i tako išao pravilnim pravcem. Pravilno je spoznao da feudalne provincije Mojmira I, Rastislava i u početku Svatopluka nisu bile identične sa Moravskom grofovijom. Njegove spoznaje su tim vrednije jer su izvedene bez poznavanja Bavarskog geografa i izjave Konstantina Porfirogeneta o veliomoravskoj vojnoj granici u okolini Sremske Mitrovice i Beograda.

U Aventinusovoj moravskoj slici, koja je inače napredovala u dobrom pravcu, potkrale su se svega dve veće greške. Jedna - možda manje važna - je ta, da je celu Gepidiju, tj. i teritorije preko Tise priključio Velikoj Moravskoj, za šta po izvorima nije imao povoda, osim ako ne računamo Anonimusa kralja Bele. Sa ovom zabudom je na štetu Bugarske nesrazmerno povećao teritoriju Velike Moravske.

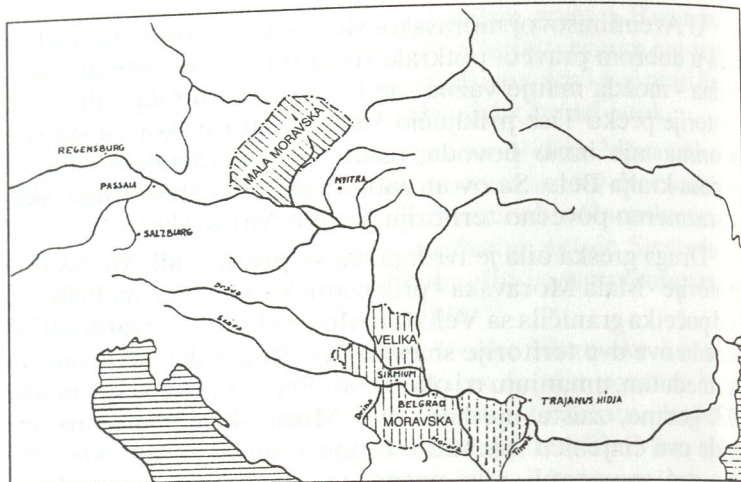
Druga greška bila je tvrdnja, da se prethodnik Moravske grofovije - Mala Moravska - prikazana kao kneževina Pribine - od početka graničila sa Velikom Moravskom. U stvarnosti se između ove dve teritorije smestio deo Bugarske. Ovu zabudu, međutim, umanjuju tri okolnosti. Prvo: Svatopluk je posle 873. godine, zaista ujedinio dve Moravske. Drugo: kao što smo već spomenuli nije poznao Bavarskog geografa⁴¹. Treće: nije se hteo otvoreno suprotstaviti opšte prihvaćenim ranijim pogledima, ali pod pritiskom činjenica nije hteo sasvim ni prećutati istinu.

Mišljenja smo da se baš u trećoj okolnosti krije razlog Aventinusovog skretanja sa pravog puta i pristanka na polovno rešenje.

Videli smo da je u vreme Mojmira I i Rastislava pravilno razlikovao teritoriju Velike Moravske od Moravske grofovije. Istovremeno je Pribinu - nasuprot njemu poznatim izvorima (npr. *Conversio* - već smestio na područje Moravske grofovije. Nakon Pribinine smrti se Rastislavova vladavina jedino tako mogla proširiti na Moravsku grofoviju. To je bio kompromis koji bi ublažio eventualne napade na njegova nova saznanja. Isto tako je i uprkos prepoznavanju dalmatinskog (sremsko-mitrovačkog) biskupstva - moravsku biskupiju smestio u Olomouc. Zbog takvih i sličnih namernih iskrivljivanja činjenica pobornici tradicionalnog pogleda nisu napadali Aventinusov rad, šta više njegove kompromise okrenuli su u svoju korist.

3. Čime je Aventinus obogatio tradicionalno moravsko poimanje?

Aventinusova moravska slika bila je prazna teritorija. To je za jednog istoriografa - humanistu bilo neprihvatljivo. Trebalo je zbog toga pronaći način da se ta praznina popuni gradovima i da se odredi prestonica. S obzirom da u tom cilju u izvorima iz tog doba nije pronašao odgovore, služio se kod identifikacije gradova sa vrlo slobodnim etimološkim sredstvima, čime je pokušao opravdati fiktivnu tradiciju oblikovane od strane Luksemburške kuće.

Prilog 3. Velika Moravska - Vladavina Mojmira I, Rastislava i Svatopluka - zatim mala Moravska iz perioda 873/79 god. na osnovu izvora iz tog doba.

Kao prvo trebalo je odrediti površinu Pribininih feudalnih poseda. Videli smo, da ih je Aventinus smestio na teritoriju kasnije Moravske grofovije i na području između Morave i Garama. S obzirom da je naziv glavnog grada srednjevekovne Moravske grofovije glasio Brünn, na latinskom Brunno, malo ga je modifikovao. Pribinu koji se u izvorima iz tog doba javlja kao Prinjina preinačio je u Brynno, a od latinskog naziva grada Brunno načinio je Brynna. Tako je omogućio da moravski grad Brünn postane sedište Pribine. Posle svega, Aventinus je mogao izjaviti: "Brynno-u (Pribini) su pripadali Nitravia, Pisonium zvan i Vratislaburgium i Brynna (Brünn) koji do današnjeg dana nosi njegovo ime."⁴² Veštačka etimologija Pribina=Brynno i Brünn=Brynno omogućila je utemeljenje Pribinog statusa kao gospodara Brunna odnosno Požuna i Njitre, koji su na prihvatljivoj udaljenosti od Brünna.

Ovo nije bila jedina Aventinusova bravurozna etimologija kojom je Moravsku naselio gradovima. U jednoj lažnoj povelji pasauskog biskupa Pilgrima - sačinjene u ime pape Edmunda II (824-27) čitamo, da je u *Speculum Iulieusa* već početkom IX veka postojao *Chorepiscopus*. Činjenica, da se taj grad nalazio negde u Meziji, uopšte nije smetala Aventinusu. Uz malu modifikaciju je od *Speculum Iulieuse*, tj. od Julieusovog ogleдалa ili pećine napravio *Iulii Mons*, odnosno Julieusovu planinu. Sve je to naravno učinio da bi od Olo-mouca, nazvanog od strane humanista koji su sve prevodili na latinski Iulii Mons načinio već 824-27. godine biskupiju. Takve sporne metode, bez pismenih dokaza je Aventinus koristio u utvrđivanju naziva mesta. Istom metodom je poisto-

vetio i Pisonium (Požun - Bratislava) sa Vratislaburgiumom, odnosno Presalauspurackom. Johan Aventitnus je, dakle, u cilju ublažavanja oštine svojih sa više aspekata pravilnih saznanja u vezi granica Velike Moravske, prilagodio moravsku sliku tradicionalnom poimanju koju je sa gore opisanom etimologijom još i obogatio.

4. *Aventinus i tradicionalno shvatanje istorije*

Tradicionalno shvatanje se ne uzimajući u obzir važna Aventinusova otkrića i dalje držalo fiktivnog poimanja srednjovekovnih čeških hroničara, po kojemu su Velika Moravska i kasnije Moravska grofovija identični. Pored toga, pobornici tradicionalnog shvatanja su iz rada Aventinusa preuzeli svaki pogrešni zaključak. Vekovima su nepokolebljivo verovali u neosnovanu pretpostavku da su Olomouc, Bratislava i Brunn bili gradovi Velike Moravske Mojmira I i Rastislava, gde se ubrajao još i Devin iz blizine Bratislave. Još i danas mnogi veruju da je Mojmir I iz slovačke Njitre izгнаo Pribinu. Nasuprot tome, tradicionalno shvatanje istorije je dubokim čutanjem popratilo Aventinusovvu spoznaju od fundamentalnog značaja, po kojoj je zemlja Mojmira I i Rastislava bila izvan srednjevekovne Moravske grofovije, čak i izvan područja između Morave i Garama. O nesigurnosti i strahu pristalica tradicionalnog poimanja istorije - zagovornika Velikomoravske imperije - govori i činjenica da se do sada ni jedan od njih nije ozbiljnije bavio razjašnjavanjem južnih ili panonskih granica Velike Moravske. To je Lubomir Havlik u svojoj opširnoj studiji iskreno priznao: "*Kolika je bila Panonija u doba Svato-pluka odnosno Svatoplukova panonska teritorija - time se do sada niko nije bavio i uglavnom se pod Pannoniom podrazumeva antički i karolinški pojam u celini.*"⁴³ Citat treba upotpuniti još jednim pitanjem: i na koji deo Panonije se proširila Velika Moravska?.

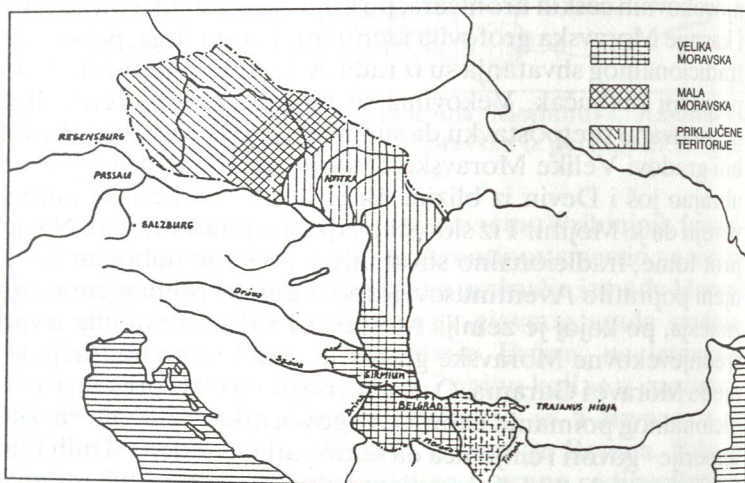
Tradicionalno poimanje se, dakle u vezi vremenskog i prostornog nastojanja područja Velike Moravske drži pogrešnog verovanja nastalog iz srednjevekovnih političkih ciljeva. Brani ovo verovanje u svim njenim varijantama i prećutkuje tamo gde izvori dovode u pitanje verodostojnost tradicije.

5. *Polemika Jitvana Katone i Đerđa Sklenara o položaju Velike Moravske*

Đerđ Sklenar je u svojoj monografiji objavljenj 1784. godine formata osmina, od 250 strana, koja je tada već na osnovu skoro svih skupljenih izvora - nasuprot pripove-

dačkom Aventinusu, oslanjajući se neposredno na izvore objavio svoja saznanja o tome, da je Velika Moravska "nastala prvo u Meziji i proširila se na Dakiju (tj. na prostor između Dunava i Tise), da bi je Rastislav, naročito vladar Svatopluk, najveći među Moravcima, oružanom snagom proširio do krajnjih granica današnje Moravske..."⁴⁴

Činjenični materijal Sklenarove knjige dokazuje da je bio izuzetno temeljit i savestan poznavalac izvora moravske istorije. Zbog toga su češki i moravski historičari - savremenici - među njima i Gelasius Dobner, koji je dve godine ranije tako žestoko napao Salađija - pred težinom činjenica utonuli u duboko ćutanje.

Prilog 4. Svatoplukova Moravska 890-894

Napad na rad Đerđa Sklenara došao je iz sasvim neočekivanog pravca. Njegov nekadašnji brat iz reda (Jezuita) Ištvan Katona je osudio njegovu publikaciju u jednoj žestokoj polemici napisanoj na latinskom jeziku bogatog rečnika, doteranog stila i punog obrta ali sa veoma površnim poznavanjem izvora. Katona je iz neuobičajene iskrenosti ili nepažnje prouzrokovane strašću priznao prave razloge svojih neprijateljskih emocija. Vredno je pročitati njegovo priznanje: "... Kada je (Sklenar) Anonimusa, Belinog notara na najnedostojniji način ismejao, kada mu se kao pripovedaču i sanjaru izrugivao i kada je stare, vodeće pisce ovog pitanja - kao što su Sulzerus, Gelasius, Aventinus, Ransanus i druge proгутao nisam se mogao smiriti sve dok tu knjigu nisam pocepao".⁴⁵ Iz citata saznajemo da je Katoni naročito smetalo to, da se na osnovu Sklenarovih primedbi Anonimus trebao smatrati pripovedačem bajki. Da bismo razumeli razloge Katone u tako odlučnoj odbrani Anonimusove neosporive autentičnosti, moramo znati sledeće. Hronika Anonimusa, Bezimenog no-

tara kralja Bele je otkrivena oko 40 godina pre polemike Katona kontra Sklenar. Katona je posebno uvažavajući Anonimusa napisao istoriju veka iza dolaska Mađara u domovinu i istoriju vođe. Ova knjiga je izdata samo nekoliko godina pre publikovanja Sklenarovog novog moravskog poimanja, između 1778. i 1780. godine.⁴⁶ Sumnja u Anonimusovu autentičnost značila je ujedno i obezvređivanje kritičkih zaključaka Ištvana Katone. Odatle i njegovo izuzetno žestoko protivljenje Sklenaru. Katona otvoreno priznaje da u slučaju da je Sklenar u pravu "sve što sam u vođama napisao na osnovu Anonimusa treba srušiti i odbaciti."⁴⁷

Savremena mađarska historiografija Notara kralja Bele smatra više romanopiscem nego istoričarom. To je Đerd Đerfi lepo i pravilno sažeo: "Anonimusova gesta je pripovedačka gesta (nalik na roman) koja je u zapadnoj literaturi na latinskom jeziku XII veka bila u modi, gde je stara vremena autor evocirao po svojim zamislima. Pisac pripovedačke geste se ne trudi da piše o događajima na osnovu izora ili sećanja, već u nedostatku izvora - ili ne obazirući se na njih - piše literarno delo po uzoru na roman o Troji ili Aleksandru Velikom".⁴⁸

Jedan od najvažnijih oslonaca Katonine kritike je definitivno uzdrman. Druga glavna karakteristika njegovih primedbi je ta, što se one ne baziraju na neposrednim činjenicama u izvorima, već na njihovom shvatanju. To je, međutim ipak samo posredni dokaz sumnjive vrednosti, čija će autentičnost zavisiti od pravilnog ili nepravilnog razumevanja posrednika. Ovo smo istakli zbog tog, što smo gore već videli da suštinski i originalni deo Aventinusovog mišljenja - nasuprot površnim tvrdnjama Ištvana Katone - ne samo da pobija već i direktno učvršćuje Sklenarova saznanja!

Iako je Katona u svoja sva tri polemična spisa u vezi tog pitanja merodavnim argumentima i spretno postavljenim formalnim klopnama posvetio mnogo pažnje, oni daju privid objektivne kritike i veoma su slabi. Ovde ćemo za primer dati analizu samo jednog takvog argumenta. Izjavom da je latinski naziv reke Morave Margus, Katona je između ostalog name-ravao osporiti Sklenarovu pravilnu spoznaju o položaju Velike Moravske. U izvorima se veliko-moravski narod spominje pod nazivom Maravani, Maravanses (Moravljeni). Da je Velika Moravska nastala u okolini Sremske Mitrovice naziv naroda glasilo bi Margenses.

Ovaj argument u ovom obliku zaista zvuči besprekorno, ali samo zvuči! Niže, u tački 3.II ćemo po stavkama navesti da do 871. godine, tj. do nastupanja Svatopluka izvori iz tog doba ne poznaju nikakav maravanski narod, znaju isključivo za *sclavi margenses*, Slovene sa područja Margus (Morave) u Srbiji! Treba napomenuti da izvori, bilo da govore o smenji-

vanju Mojmira I ili o postavljanju Rastislava na njegovo mesto ili o kasnijim ratovima protiv njega - dakle više puta se govori o događajima u Velikoj Moravskoj - izvori tog doba govore samo i *sclavi margenses*, o Slovenima sa područja reke Margus. Isto je tako i sa velikim brojem naočigled objektivnih primedbi Ištvana Katone.

Osim izloženog problem u vezi Anonimusa koji su još bili razlozi Katoninog pogrešnog stava? Katona pre svega nije bio specijalni istraživač dotičnog vremena. Značajni deo svoje delatnosti posvetio je pisanju istorijskih sinteza. Pisac istorijske sinteze obično nije u mogućnosti da se upozna sa izvorima pojedinih epoha ili njihovim detaljima. Pisac istorijske sinteze obično sumira opšte, prihvaćene poglede i shvatanju drugih (iako se ovaj princip u nauci ne bi trebao afirmisati). Stav Ištvana Katone, žestokog tonaliteta proizilazi iz okrnjenog ugleda naučnika udruženog sa ličnom pristrasnošću i nije ništa drugo do samoodbrane prikrivene imenima prethodnika bazirana na opštem poverenju savremenika, pripremljenoj odličnom taktikom neprihvatljivom sa naučnog aspekta.

II Velika Moravska u izvorima iz tog doba

U beleškama savremenika o Velikoj Moravskoj sačinjenim povodom raznih ciljeva, raznog su porekla, ima veoma malo teksta sa geografskim pokazateljima. Ovo stanje je samo po sebi razumljivo, jer su savremenici znali gde je predmet njihovog pisanja. Dugotrajni opstanak već spomenute pogrešne geografske slike tredicionalnog poimanja je omogućen baš tim malim brojem geografskih pokazatelja i njihovom prikrivenošću.

Broj ovih geografskih pokazatelja ipak nije toliko oskudan, da se pomoću njih slika o Moravskoj ne bi mogla korigovati. U daljoj analizi ćemo se zbog toga baviti isključivo pojedinim zapisima sa geografskim pokazateljima. Ovi zapisi se po karakteru mogu podeliti u dve grupe: a) geografski opisi, b) spontani geografski pokazatelji. U prvoj grupi navodimo dva slučaja, opis Bavarskog geografa i knjigu Konstantina Porfirogeneta "*O upravljanju imperijom*". Druga grupa je mnogo bogatija. Tu spadaju svi oni izvori u kojima se geografski pokazatelji mogu sa sigurnošću identifikovati. Zasad su nam poznata 23 ovakva izvora.

U nastavku se naravno ne možemo baviti sa svim njima. Za utvrđivanje položaja Velike Moravske pre 873. godine dovoljan je prikaz dva geografska opisa, odnosno dokazivanje ovih opisa pomoću geografskih pokazatelja nekih drugih izvora iz tog vremena.

1. Iskaz Bavarskog geografa i Konstantina Porfirogeneta o položaju Moravske

Sušтина tvrdnje Bavarskog geografa je da su oko 817. ili 843. godine - prihvaćeno vreme nestanka dela koji nas interesuje - postojale su dve Moravske: jedna manja sa 11 utvrđenja ili županija u susedstvu Bojamarka (kasnije Češka) i sa jednim većim utvrđenjem koje je počelo negde na dunavskoj granici Franačke imperije, približno na teritoriji županije Bač, Bodrogo i Čongrad, na području preko puta ušća Drave. Između dve Moravske sa Franačkom imperijom graničila se prostrana Bugarska.⁴⁹

Car Konstantin Porfirogenet prikazujući granice države Mađarske piše, da se pored Dunava na tri dana hoda nalazi Beograd, od njega na dva dana Sirmium (Seremvar, Sremska Mitrovica), i kod ta dva grada je nekada bio početak Velike Moravske u kojoj je vladao Svatopluk.⁵⁰

Beograd se nalazi kod ušća Save pored Dunava, u vazdušnoj liniji oko 40 km ispod ušća Tise. Sirmium se nalazi na levoj obali Save. Dva izvora dakle jasno i jednoznačno određuju najjužniju granicu Velike Moravske koja se nalazila u okolini Save i Beograda.

Predstavnici tradicionalnog pogleda po svaku cenu nameravaju osporiti autentičnost ova dva izvora. Uglavnom tvrde da je Velika Moravska u tekstu Bavarskog geografa označena sa 30 utvrđenja pogrešan podatak dodat kasnije. Primedbe imaju samo jedno opravdanje: izvor poništava tradicionalno shvatanje.

Drugi su pak, doduše voljni prihvatiti ovaj podatak Bavarskog geografa, negodovali što se u izvoru ne govori o delovima Moravske ispod Dunava kao o okolini Sirmiuma ili levoj strani srbijanske reke Morave.⁵¹ Ova primedba nema značaja jer zahteva od Bavarskog geografa da piše o nečemu o čemu on nije imao nameru da piše. Bavarski geograf je, kao što to u naslovu njegovog rada jasno stoji, govori o susednim narodima Franačke imperije na severnoj strani Dunava, po njemu uvek zapadno-istočnog smera i pravolinijskog - tj. na levoj obali Dunava, za njega je to bio i kraj njegovog rada. Njegov rad je, dakle, potpun iako bi nama više odgovaralo da je nastavio sa opisom.

Izjava Porfirogeneta se obično ne citira na osnovu originalnog grčkog, već na osnovu "zahtevnih" prevoda u kojima je prava smisao prikrivena. Po našem saznanju niko osim Dobnera, koji je radio na osnovu latinskog prevoda nije shvatio da je predložka veza, koja određuje odnos pograničnog dela Velike Moravske prema Sirmiumu i Beogradu od presudnog značaja: "*ka-apo-ton ekeise he magele Morabia, he*

abaptistos..." - dosledno prevedeno "*i počev od njih se Velika Moravska prostirala...*". Originalni smisao teksta: od njih, što označava konstrukcija u genitivu, i odgovara na pitanje "*počev od kog mesta*", određuje polaznu tačku. Ovo vrlo jasno i precizno određivanje je u prevodnim prikriiveno, sa literarnog aspekta boljom "*prenesenom*" varijantom, ne samo u mađarskom prevodu. Iz takvih prevoda se međutim ne dolazi do istih zaključaka kao što je to slučaj sa originalnim tekstom. U našem slučaju je latinski prevod dobar: Velika Moravska počinje od Sirmiuma, Beograda odnosno područja toka Save i Dunava određenog ovim gradovima. "*Iza*" bi u prevodima bilo i onda ispravno, kad bi od njih granica Velike Moravske bila udaljena i na 400-500 km, što je u slučaju "*počev od Sirmiuma i Beograda*" već nemoguće. Šteta je da pristalice tradicionalnog pogleda svoja tzv. naučna gledišta grade na toliko iskrivljenim prevodima odlučujućih delova izvora.

Najveća metodološka greška u proučavanju ova dva izvora je u tome da se podudarne tvrdnje dva autora različitih interesovanja i političkih pogleda ne razmatraju zajednički. Izolovana sumnja u njihove tvrdnje sa obrazloženjem da se ne poklapa sa tradicionalnom slikom, nije naučna.

Pitanje za dokazivanje je sledeće: da li autentični podatak iz tog doba opravdava spomenuta dva izvora? Ako jeste, onda se Velika Moravska 830. i između 873-879. godine prostirala u široj okolini Sirmiuma. U tom slučaju se gubi opravdanost postojanja kasnijih dodatnih objašnjenja u tekstu Bavarskog geografa. Da li takvi argumenti uopšte postoje? - Za sada su nam poznata 23 argumenta. Sada ćemo se baviti samo sa tri.

2. Svedočenje vojnog itinerera zabeleženog u zapisima franačkih godišnjaka iz 846. godine u vezi položaja Velike Moravske

Pristalice tradicionalnog poimanja nikada ne proučavaju jasna upućivanja nekadašnjih beleški sa geografskim pokazateljima koji isključuju svako namerno pogrešno tumačenje. Od više sačuvanih itinerera - raspored kretanja vojski - prikazaćemo jedan.

Ludvig Nemački je u avgustu 846. godine krenuo u vojni pohod protiv moravskih Slovena. Smenio je njihovog prethodnog vođu Mojmira I i na njegovo mesto postavio Rastislava. Godišnjaci iz tog vremena su ovaj događaj zabeležili na sledeći način:

A. Kratke varijante:

1. "*Kralj Ludvig, sin Ludviga je osvojio Panoniju i vraćajući se kući pustošio je Češkom.*"

2. Saksonski pisac godišnjaka

"Kralj Nemačke Ludvig osvojio je Panoniju i na putu prema kući pustošio je Češkom."

3. Magdenburški godišnjaci

"Kralj Ludvig, sin Ludviga osvojio je Panoniju i vraćajući se odatle pustošio je Češkom."

B. Duža varijanta

4. Fuldanski godišnjaci

"Ludvig Nemački... je sa svojom vojskom sredinom avgusta krenuo protiv Slovena u okolini reke Margus, koji su se spremali na otepljenje. Nakon što je tamo sređivao svoje poslove i obavio ih po svom nahodaženju, postavio je Rastislava, nećaka Mojmira (Mojmar) I za njihovog vladara, pa je odatle krenuo kući preko zemlje Boemann (kasnije Češka), gde je prošao kroz velike poteškoće i imao značajne vojne gubitke..."⁵²

Jednostavnim, naročito odvojenim čitanjem, ništa ne možemo otkriti. Ukoliko međutim, poznajemo okolnosti događaja opisanih u tekstu, geografske odrednice nam odmah postaju jasne. Treba dakle znati: a) Gde je 796. odnosno posle 803. godine bila južna tj. po tadašnjim pojmovima istočna granica panonskog dela Franačke imperije.⁵³ Često spominjani *Conversio* je izjavio da je to bilo na liniji Drave. b) Kolika je bila ukupna površina antičke i karoliške Panonije? Prema današnjem određivanju strana sveta na severu i istoku se graničila sa Dunavom. Zapadna granica počela je kod Tulna na Dunavu, da bi se nastavila preko visina Bečkih šuma prema jugu sve do Ptuja, otkuda je skrenula prema Ljubljani. Južna granica antičke Panonije se protezala na celoj dužini Save, na prvim brežuljcima koji su uokvirivali ravnicu paralelno sa obalom reke. Karoliška Panonija se do vojnog pohoda Ludviga Nemačkog 846. godine završavala na jugu kod Drave. c) Gde se nalazila reka Margus? - Margus je stari latinski naziv današnje srpske Morave i dobio je naziv po rimskom gradu Margusu, izgrađenom u blizini njenog ušća. Bezimeni geograf iz Ravene koji je delovao oko 700. godine spominjao je reku Margus u susjedstvu reke Drinus (danas Drina), granične reke nekadašnje Bosne i Srbije.⁵⁴

Poznavajući ove činjenice, kratki odlomci godišnjaka postaju sve razumljiviji. Tako *"... Kralj Ludvig, sin Ludviga osvaja Panoniju..."* znači da je zauzeo prostor Panonije između Drave i Save, Panonsku Saviju koju Pipin i Karlo Veliki 796. odnosno 803. godine još nisu priključili Franačkoj imperiji. Tada je Ludvig Nemački postao gospodar cele Panonije. Njegova vojska se ? počela boriti na prostoru između Drave i Save. Nakon pobeđe prešao je Savu, jer je samo na taj način mogao doći do Slovena oko Margusa (srpska Morava) tj. u Veliku Moravsku, gde je umesto Mojmira I postavio Rasti-

slava. Pošto se po Bavarskom geografu Velika Moravska proširila i na donje delove prostora između Dunava i Tise - na delove županija Bač, Bodrog i Čongrad, trebalo je otpor Slovena i tamo slomiti. S obzirom da se bavaraska vojska već svakako nalazila u prostoru između Dunava i Tise, vraćali su se kao što to i *Fuldanski letopisi* kažu "usred velikih teškoća" levom obalom Dunava, zbog čega su morali proći kroz kasniju Češku, tj. kroz zemlju Bojoa.

Velika Moravska se dakle i po citiranim letopisima nalazila u okolini Sirmiuma na donjem delu prostora između Drave, Save i srpske Morave - u županijama srednjevekovne Mađarske Vuka i Srem, kao i u Mačvanskoj banovini, zatim na prostoru između Dunava i Tise, na području županija Bač, Bodrog i Čongrad gde su vladali Mojmir I i Rastislav i odakle je Svatopluk postepeno proširivao svoju vladavinu prema severu. Ova četiri letopisa, dakle, nedvosmisleno dokazuju tvrdnju Konstantina Porfirogeneta. Njegova obaveštenja su morala biti tačna. Konstantin je došao na prestonicu 912. godine kao sedmogodišnji dečak. Svatopluk je tada već 18 godina bio mrtav. O ovom bivšem bliskom susedu Imperije nije mogao imati neposredna obaveštenja, ali ako ih je počeo skupljati čak i kao zreo muškarac, mogao ih je na carskom dvoru prikupiti od još uvek živih svedoka.

3. Sloveni uz reku Margus (Morava)

Podatak o vojnom opisu puta iz 846. godine ima izuzetan značaj u pogledu proširenja Velike Moravske pre 873-879. godine, po kojemu je Rastislav, koji je smenio Mojmira I i pozvao vizantsku misiju, bio vladar Slovena uz reku Margus. Nakon što smo raščistili položaj reke Margus u tački 2.c), navešćemo one izvore, gde se takođe govori o Velikom Moravskoj kao zemlji Slovena uz Margus.

U *Fuldanskim letopisima* možemo pročitati:

da je 846. godine Ludvig Nemački smenio Mojmira I i postavio Rastislava za vladara Slovena na reci Margus: "ad Sclavos margenses... ducem eis constituit Rastizen..."

855, 858. i 863. godine Ludvig Nemački kreće u pohod protiv Slovena uz reku Margus i Rastica "in sclavos Margenses contra Rasticen..."

U *Ksantenskim letopisima* čitamo, da je 871. godine Rastislav, kralj Slovena uz Margus "rex margorum", 872. se govori o kraljevstvu onih uz Margus "regnum margorum", 870. i 872. Ludvig Nemački ponovo kreće u pohode protiv onih na Margusu "contra Margenses".

Pojam Maravan se prvi puta javlja 884. godine, kada je posle 873. Svatopluk već proširio svoju vladavinu i na Malu Moravsku.

Iako se naziv reke Margus isključivo odnosi na Moravu u Srbiji - severnu Moravu su latinski nazivali Marus, Morava itd. - pristalice tradicionalnog poimanja u raznim prevodima navode izvore iz istog doba, kao da oni govore o severnoj (češkoj) reci Morava ili Moravija.

4. Metodije - biskup Panonije i Moravske (869-885)

Papa Hadrian je 869. godine, na molbu Rastislava, Svatopluka i Kocela postavio Metodija za biskupa Panonije. Legenda o životu Metodija *Žitije Metodija*, u daljem tekstu ŽM, se u VIII poglavlju ovako izjašnjava o događaju: "*Kocel ga (Metodija) je primio sa velikim poštovanjem i ponovo ga je poslao kod pape da ga postavi za biskupa Panonije na presto sv. Andronikusa, jedno od 70 apostola učenika.*"⁵⁵

Metodije je dakle postao biskupom Panonije, po predanju na biskupskom prestolu osnovanog od strane Sv. Andronikusa u Sirmiumu. Ova drevna biskupija je nakon što je 582. okupirana od strane Avara stajala prazna sve do 869. godine. Proglašavanje Metodija za biskupa Panonije dokazuju i brojni autentični dokumenti iz tog doba. Npr. znamo za 5 takvih dokumenata iz 873. godine.⁵⁶ Po važećim propisima crkvenog prava, biskup se trebao zadržavati u svojoj crkvenoj župi, izvan nje nije imao pravnu vlast! Metodije je, dakle, 869. godine bio biskup na teritoriji Panonije i shodno tome, sedište mu se nalazilo u Sirmiumu na obali Save. Iz toga proizilazi, da u severnoj Maloj Moravskoj 869. godine nije imao nikakvu pravnu vlast, već samo u Velikoj Moravskoj koja se prostirala na području današnje Jugoslavije, i u čijem sastavu je bio i značajni deo Panonije - područje između Drave i Save zajedno sa Sirmiumom.

Postavljanje Metodija za biskupa Panonije je naravno izazvalo otpor bavarskog biskupskog kora. Po naredbi Karla Velikog Salcburg i Pasau su 803. godine definitivno rasporedili delove Panonije severno od Drave, koji su 796. već delimično bili pod uticajem. Oni su tu tokom 73 godine od raspada avarske imperije do proglašenja Metodija širili hrišćanstvo. Papsko proglašenje je međutim dalo Metodiju teoretska prava na celu teritoriju Panonije. Metodije je, međutim, bio glavni pastir jedne vazalne kneževine - Velike Moravske, tako da su se bavarski biskupi u odnosu na njega mogli pozivati i na državni interes. (Iz istih razloga je nedavno sprovedeno i defi-

nitivno osamostaljivanje delova ostrogomske nadbiskupije koji prelaze na teritoriju Slovačke.

Rasprava se oteгла nekoliko godina, tako da je Metodije za vreme njenog trajanja dospao i u zarobljeništvo. Verovatno je papa Jovan VIII iz tih razloga 873. pozvao u Rim Metodija, biskupa Anno Frajzinškog i verovatno biskupe iz Salcburga i Pasaua Adalnjina i Hermanarika da se reši pitanja spornih granica crkvenih župa. Uređivanje granica crkvenih župa završeno je još pre 880. godine. Rim je Metodiju oduzeo pravnu vlast nad delovima Panonije iznad Drave i umesto toga ju je proširio na sve nove teritorije Moravske. Zbog toga ga papska bula iz 880. "*Industrie tue...*" naziva već nadbiskupom Moravske. Tako je razumljivija izjava u 4. odeljku II knjige Biosa Klimentinosa: "*... Metodije koji je krasio pokrajinu Panonaca postao je nadbiskupom Moravske.*"⁵⁷

Biskupski položaj Metodija u Sirmiumu je jedan od onih jasnih dokaza, koji pokazuju da Rastislavova zemlja nije bila Čehoslovačka, već da se nalazila na teritoriji današnje Jugoslavije, gde su je i Bavarski geograf i Konstantin Porfirogenet smestili. Osim toga se pomoću moravske slike, osnovana na ovim izvorima u potpunosti mogu rešiti razlozi rasprave između Metodija i bavarskih biskupa, za šta pristalice tradicionalnog pogleda nisu sposobni.

Na osnovu izloženog većina onih primedbi je izgubila na snazi, koje su se iznosile protiv povelje pape Evgenija II (824-27), po kojoj je on vladao u pojedinim pokrajinama avarsko tudinske i *Hunnie* Mojmira I, tj. Avarske, odnosno Moravije, koja se nalazi u pokrajinama Panonija, i Mezija.⁵⁸ O tome uostalom, da se Velika Moravska prostirala u Panoniji i Meziji - Gornja Mezija - između Drine i srbijanske Morave, Donja na području današnje Bugarske - imamo brojne podatke na raspolaganju. Smatramo da je na osnovu prikazanih izvora opravdano osporavanje autentičnosti tradicionalne slike Velike Moravske, odnosno da je opravdano novo određivanje njenog položaja. Da bi se lakše izašlo iz začaranog kruga tradicionalnog pogleda bavićemo se ukratko sa još dva pitanja: sa pitanjem Devina i Njitre. Ovo je važno zbog toga, jer su ova dva mesta u Slovačkoj u svesti pristalice tradicionalnog pogleda svrstana među centralna mesta Velike Moravske!

5. Gde je bila "Dowina", Rastislavov grad?

Prema zapisima *Fuldanskih letopisa* iz 864. godine Ludvig Nemački je sa velikim pohodom krenuo protiv moravskog vladara Rastislava, kojeg je pobedio u jednom njegovom gradu iza Dunava - "*... ultra Danubium...*" kojeg je njegov narod zvao Dowina...

Ovu "Dowinu" deo tradicionalista traži između Beča i Bratislave, kod ušća Morave u Devinu pored Dunava. Druga grapa istu Dowinu poistovećuje sa Devinom, severno od Mikulčice (Nikolsburg), pored Dolni Vestonice.

U svom stavu obe grupe koriste dva argumenta. Prvi je sličnost naziva mesta (Devin, Devin). Drugi je da se položaj oba mesta poklapa sa zapisom u *Fuldanskim letopisima* iz 864. godine, po kojemu se Dowina nalazi s druge strane Dunava, posmatrane iz Istočne Franačke imperije, tj. na njegovoj levoj obali. Sličnost naziva s obzirom na učestalost tipa Deveny, nije argument. Samo na području Slovačke znamo za još dva naziva mesta koji se mogu smatrati izvedenicama iz Dowine. Jedna je Diwina (Velika i Mala) u nekadašnjoj županiji Trenčen, a druga je Divanj u županiji Nograd. (I u Mađarskoj ima dva mesta sličnog naziva: Doveny (u staroj županiji Boršod 1349: Dyvin, 1415: Deven) i u okolini Mezokeresztesa salaš Dovenyi. Ovaj naziv je poznat i u Jugoslaviji itd.) Moramo primetiti da je oblik naziva mesta Devin u blizini Bratislave po Janu Stanislavu (Slov. juh. II 151) mutacija novijeg vremena nemačkog Thebena. Prvi put se javlja kod škole Štur sredinom XIX veka.

Drugi argumenat je zbog velikog teritorijalnog dometa - dunavski deo Istočne Franačke Imperije se napokon prostirao do Passaua, do ušća Drave. Izvor međutim, sadrži jedan argument koristan za dalje određivanje: Dowina se nalazila u Rastislavovoj zemlji oko 864. godine. S tim se značajno smanjuje mogućnost "druge strane" Dunava.

U gore navedenoj 2 tački smo već na osnovu Bavarskog geografa, *Upravljanja imperijom i opisa puta* iz 846. ustanovili, da je najseverniji deo Rastislavove zemlje bio na području između Dunava i Tise, na teritoriji bivših županija Bač, Bodrog i Čongrad. Ova teritorija nedvosmisleno odgovara zahtevima sadržanim u zapisima *Fuldanskih letopisa* iz 846, po kojima bi Dowina trebala biti s one strane Dunava, u zemlji Rastislava. Položaj Rastislavove zemlje međutim, isključuje uzimanje u obzir svih 6 spomenutih Deveny varijanti.

Našu konstataciju potvrđuje na način vredan pažnje i 18 godina stariji zapis *Fuldanskih letopisa* iz 846. godine, po kojemu su se na području današnje Vojvodine već i ranije vodile borbe između Rastislava i istočnih Franaka.

Slovačka arheologija je već ranije došla do mišljenja, da Rastislavovu Dowinu ne treba tražiti u utvrđenju Deveny iznad ušća Morave. Razloge za to je u svom izveštaju Anton Točik ovako obrazložio: "... redovita istraživanja Devenya definitivno i negativno su rešila pitanje, položaj i ulogu slovenskog Devenya u Velikomoravskoj državi. Četvorogodišnjim istraživanjima se doduše otkrilo jedno slovensko naselje iz X

veka, podrazumevajući i nekoliko starijih zemunica, ovi nalazi, međutim, uopšte ne potvrđuju činjenicu, da bi Deveny bio sedište Velikomoravske države. Ispostavilo se da šanac, koji se do sada smatrao slovenskim i koji je podupirao teoriju o slovenskoj devenjskoj tvrđavi nije slovenski i da su ga verovatno izgradili Rimljani u III veku n.e." (HČ. III 1955. 428)

Rastislavov grad Dowinu treba tražiti u pravoj Velikoj Moravskoj na drugoj strani Dunava. Tim pre, što teritorija već pomenutih županija Bač, Bodrog i Čongrad odgovara svim zahtevima navedenim u izvorima.

6. O Nitrawi, gradu Pribine i Njitri, sedištu biskupa Wiching

U X poglavlju već spomenutih sećanja pod naslovom *Conversio*, čitamo: "U to vreme je Mojmir, vladar Moravaca iznad Dunava oterao jednog dotičnog Priwinu koji je došao kod Ratboda."⁶⁰ Odakle je Mojmir oterao Pribinu gde je bilo imanje Pribine Nitrawa? Odovor će zavisiti od toga gde je Mojmir I vladao.

U tom pogledu je već u prethodnim tačkama dat odgovor. Mojmir je između ostalog bio i vladar županija Bač, Bodrog i Čongrad na području između Dunava i Tise, odnosno na području Vuka, Srem i Mačvanska banovina. Pribininu Nitrawu dakle ne treba tražiti u Slovačkoj, već u južnoj Velikoj Moravskoj u okolini Sirmiuma.

Sa ovim stavom se prividno kosi činjenica, da i na teritoriji Slovačke znamo za grad sa nazivom Nyitra.⁶¹ U slovački grad Nyitra je na molbu Svatopluka, koji je ovu teritoriju zauzeo 873-879. papa Jovan VIII postavio 880. godine Wichinga.⁶² Pitanje je dakle sledeće: da li se tu radi o jednom ili dva mesta? Za istraživanje nam stoje na raspolaganju 5 izvora. Iz njih saznajemo da je grad Nitrawa:

1. Na osnovu povelje sumnjive autentičnosti, izdate navodno od strane pape Evgenija II (824;27), koju je pasauski biskup Pilgrim (971-91) smatrao falsifikatom, je Alchuin bio biskup Nitrawe. Prema povelji je ovaj grad bio na području Moravije, nastale na delu nekadašnje Avarske. Drugim rečima - prema povelji - ova se Moravska izvan Panonije proširila i na Moesiju. Nitrawa se dakle nalazila na području Vuke i Srema između Drave i Save, ili u Mačvanskoj banovini, između Drine i srpske Morave.
2. Tekstu *Conversio* uređenog oko 871. god. je dodata rečenica krajem X veka, koja kaže: "(Priwina), za koga je nekada nadbiskup Adalram, na drugoj strani Dunava, na svom imanju na mestu zvanom Nitrawa posvetio crkvu."⁶³

Prema tome, Nitrawa je bila u zemlji Mojmira I, na području Bačke, Bodroške i Čongradske županije između Dunava i Tise. Kad bi se ispostavilo, da je ovaj podatak autentičan, to bi ujedno značilo da je Mojmir I vladar Slovena na Margusu (Morava) sa juga prodro oko 833. godine na donji deo područja između Dunava i Tise.

3. Rad "*istorija pasauske biskupije i bavarskih vladara*" iz XIII veka nabraja one stare biskupije, koje su u Panoniji i Meziji pripadale pretku pasauskog biskupa, biskupiji Lorchi, osnovane po, predanju u vreme pape Symmachusa (498-514). Nitrawa se tu spominje u Meziji!

O gradu Njitri znamo sledeće:

4. Papa Jovan VIII bulom iz 880. godine *Industrie Tue* proglašava na molbu Svatopluka Wichinga, popa pasauske crkve ostrogotskog porekla biskupom Njitre.
5. Drugi jako važan podatak nalazi se u protestu salcburškog biskupa Theotmara i bavarskih biskupa papi Jovanu IX, datiran po starijoj istoriografskoj literaturi jula 900. godine zbog osnivanja jedne moravske nadbiskupije i 3 biskupija na teritorijama koje pripadaju salcburškoj i pasauskoj crkvenoj župi. Tu piše, da papa Wichinga nije postavio za biskupa na teritoriji pravne vlasti pasauske biskupije, "*već za biskupa nekog novog preobraćenog naroda, kojeg je onaj vladar Svatopluk ratom pridobio i od pagana načinio hrišćane*".⁶⁴

S obzirom da se Nitrawa nalazila na panonskoj ili moesijskoj teritoriji koju su zahtevali pasauski biskupi, ona se na osnovu 5. tačke prikazanog dokumenta treba nedvosmisleno razlikovati od slovačke Njitre. Svatopluk je, dakle, okolinu slovačke Njitre osvojio između 873-79. godine. Za ovo doba ŽM kaže, da je vladavina Svatopluka procvetala "*... i moravska teritorija (nekadašnja Rastislavova zemlja) se tada počela još i više širila u svim pravcima*..."⁶⁵ Ovu činjenicu pristalice tradicionalne terije nerado prihvataju jer je Velika Moravska po njima već 833. godine proširila svoje granice iz Moravskog basena do Ipolja.

Po svedočenju autentične povelje iz tog doba Njitra i Nitrawa su bila dva različita mesta. Grad Pribine se na osnovu 1-3. i prečutno 5. izvora nalazio na teritoriji Panonije Savije ili Mezije, tj. tamo gde se po ostalim izvorima zaista nalazila Velika Moravska.

Na osnovu navedenih zapisa je dakle Nitrawa, zahtevana od strane pasauskog biskupa, bila u prostoru između Drave i Save ili pak u Gornjoj Meziji između Drine i srpske Morave. Po kasnije unešenoj belešci u salcburšku *Conversio se sita* Nitrawa nalazila negde na teritoriji županije Bač, Bodrog i Čongrad (tj. s one strane Dunava). Bilo koje od ovih predanja

da je tačno, u svakom slučaju jedno je i danas sasvim sigurno, da Nitrawa nije bila na području današnje Slovačke.

Beleška o posvećenju crkve u Nitranji - po kojoj bi Nitrawa bila s one strane Dunava - nije zabeležena za vreme pisanja *Conversio*, već jedan vek kasnije, kada su se pasauski biskup Pilgrim (971-991) i Salcburg prepirali oko opsega njihovih pravne vlasti. Ova kasnija zabeška *Conversio* je u suprotnosti sa Pribina - stanjem u originalnom tekstu. Pribina je, u momentu kada ga je Mojmir oterao, bio paganin. Javno prihvatanje novih ideoloških strujanja se uvek dešava od strane gospodara teritorije. U svakom slučaju je ova izgradnja crkve neobična. Tu se verovatno radi o kasnijem brkanju dva događaja. 1. Beg Pribine sa teritorije županija Bač, Bodrog i Čongrad, i 2. salcburška misija usmerena na južnu stranu Drave. To se lako moglo desiti jer su su to vreme - oko 833. godine - obe teritorije pripadale pravoj Velikoj Moravskoj.

Verovatnoću našeg viđenja učvršćuje i činjenica da se na taj način svi izvori mogu svesti na zajedničke osnove. Ukoliko je zaista falsifikovao spomenutu povelju Evgenija II, Pilgrim je znao da je u Nitrawi za vreme nadbiskupa Adalrama (821-836) postojao nekakav *chorepiscopus*. Originalni tekst *Conversio* nedvosmisleno dokazuje ovu okolnost. Prema VIII poglavlju je biskup Teoderik po ovlašćenju Salcburga već od 799. godine delovao između Drave i Save! Zatim, na ovom području zaista postoji prikriveni trag u nazivima mesta koji bi upućivao na područje Nitrawe.⁶⁶

Na osnovu izvora je, dakle, očito: 1. da Pribina nije bežao pred Mojmirom sa teritorije Slovačke; 2. da slovačka Njitra i navodna Pribinina Nitrawa nisu isti gradovi. Međutim, i dalje ostaje otvoreno pitanje, gde se Nitrawa nalazila: između Drave i Save, u Gornjoj Meziji ili na području županija Bač, Bodrog i Čongrad.

Većina ovih, u prethodnim tačkama otkrivenih geografskih pokazatelja je promakla pažnji pristalica tradicionalne teorije. Njihov značaj se sastoji baš u tome, da nedvosmisleno potvrđuju autentičnost geografskih opisa Bavarskog geografa i Konstantina Porfirogeneta.

III Določaj Velike Moravske prema predanju kuće Arpadovića

Velika Moravska, kojoj je posle 873. godine Svatopluk priključio više teritorija - izuzimajući Moravsku grofoviju i Češku⁶⁸ nastalih od Male Moravske⁶⁷ je oko 894-95. u celosti postala deo Mađarske u osnivanju. Našu pažnju zbog toga moramo proširiti i na mađarsko predanje. Treba odgovoriti

na pitanje: gde se po mađarskim hronikama iz doba Arpadovića nalazila Svatoplukova kneževina.

Tekst mađarske drevne hronike iz druge polovine XI veka nam nije poznat. Neki njegovi delovi, u kraćoj ili dužoj varijanti, sačuvani su u kasnijim hronikama. Najraniju, poznatu tekstualnu varijantu mađarskog predanja u vezi Velike Moravske nalazimo u *Istoriji Mađara* Simona de Keza napisanoj oko 1283. godine. Pre toga, oko 1200. nastala je knjiga Bezimenog Notara kralja Bele: *O podvizima Mađara*.

Knjiga notara kralja Bele se, kao, što to Đerđ Đerfi kaže "bez preika i potomka uklapa u našu srednjovekovnu hroničarsku literaturu na latinskom jeziku". Ova konstatacija se bez zadržke odnosi i na Anonimusovu moravsku sliku. Đerfi je pravilno ukazao na to, da Anonimus ne poznaje ni jednu od 21. osoba naznačene u izvorima iz tog vremena, a koja bi bila značajna u moravskoj istoriji.⁶⁹ Anonimusova gesta ne spominje čak ni moravski narodni naziv. Kod njega se samo u utvrđenju Bihar, odnosno preko Tise, na području između Maroša i Kereša javlja jedan vođa - Marot, odnosno njegov unuk Menmarot. Ova dva imena vođa se prema opštem mišljenju smaraju uspomenom moravskog naroda. Ovakvom transmisijom je, dakle, Belin Bezimeni notar prebacio Moravsku preko Tise.

Sa sličnim pogledom se susrećemo još jedino kod Johana Aventinusa, koji je deo svoje Moravske proširio i preko Tise. Smatramo, da se Aventinus u tom pogledu oslonio na Belinog notara. U svakom slučaju to podupire i jedna Aventinusova primedba, po kojoj je pišući Bavorske godišnjake proučavao i mađarske historiografe.⁷⁰ Anonimusova gesta je do 1928. godine bila u Beču. Anonimusova moravska slika - kao i samo ime Menmarot - su plodovi piščeve mašte.

Nasuprot Belinom notaru, Simonu de Keziu je i mađarskog predanja u svega nekoliko rečenica upotrebio više podataka vrednih pažnje sa više geografskih pokazatelja. Keza je već po imenu znao Svatopluka, o njemu je na kraju svoje prve knjige i govorio. Svojom pričom o njemu on je zapravo ispunio prazninu između istorije Huna i Mađara: "postojao je na kraju jedan vladar u Poljskoj, sin Marota, Svatopluk, koji je osvojivši Braktu, vladao Bugarima i Messianusima i nakon propasti Huna je na sličan način počeo vladati i u Panoniji".⁷¹ Citat nesumnjivo proizilazi iz mađarskog predanja, jer se teritorija "Brakta" ni u jednom drugom izvoru ne javlja.⁷² Sa pitanjem Brakte se istoričari tradicionalisti koji su se bavili moravskom istorijom nisu bavili. Objašnjenje zapravo nije potrebno, Keza je na razumljiv i zadovoljavajući način odredio položaj ove teritorije. Još u istoj rečenici kaže, da je Svatopluk osvajanjem Brakte postao vladar nad Bugarima i Messianusima.

Messianusi su stanovnici Mezije - u ovom slučaju Gornje Mezije - tj. stanovnici područja između današnje srpske Drine i Timoka. Spomenuti Bugari su živeli u okolini Mezije. O narodima Gornje Mezije i njene okoline informišu nas zapisi u godišnjacima Franačke kraljevine iz 818, 819, 922. i 824. godine. Otuda znamo da je nekoliko južnoslovenskih (bugarskih) plemena iz Mezije i njene okoline još pre 818. napustilo bugarsko zajedništvo i stavilo se pod zaštitu Franačke imperije. U spomenutim godišnjacima se poimenično spominju Abodriti i Timocianusi. Deo Abodrita, zvani i Praedeneceusi su prema zapisu iz 824. godine živeli između Dunava i Tise na delu Dacije prema Franačkoj imepriji. U nazivu županije Bodrog se krije ime Abodrita! Timocianusi su pak živeli istočno od srpske Morave, pored reke Timok. S obzirom da se Margus (srpska Morava) nalazi između Abodrita i reke Timok, sam naziv Mezija u sebi sadrži Slovene uz Margus.

Spominjući Svatoplukov narod, Simon de Keza s razlogom govori o Messianusima i Bugarima. Ovih nekoliko Kezinih redova dakle čuvaju uspomenu na nastanak Velike Moravske, koja je nastala ujedinjenjem Abrodita i drugih bugarsko-slovenskih naroda. Na osnovu Keze i spomenutog mesta u godišnjaku Franačke kraljevine živo bugarsko predanje postaje razumljivije, a po kojem je Metodijeva misija bila usmerena prema Bugarima.⁷³

Kezin drugi važni podatak: U početku je Svatopluk vladao samo u Brakti i tek kasnije je svoju vladavinu proširio na Panoniju. Osnovno je pitanje, kako u ovim relacijama teba tumačiti pojam Panonije: antičku Panoniju ili Panoniju u širem smislu.

Diferencijacija dva konkretna naziva mesta - Vespem i Banhida - zatim Brakta i Panonija bi upućivala na to, da Keza koristi pojam antičke Panonije. U vezi vođe Lel, međutim, i u okolini Galgoca govori o Messianusima i Česima.⁷⁴ To je bio razlog tome da Keza Svatoplukovu Panoniju nije strogo uzimao u njenom antičkom obimu.

Po Kezinom shvatanju se Velika Moravska u početku prostirala otprilike na područjima županija Bač, Bodrog, Congrad, Vuka i Srem i između Drine, srpske Morave i Timoka. Oдавde ju je Svatopluk dalje proširio u slobodnije procenjenu Panoniju, uračunavši i područje Galgoca.

Keza upućuje i na to da Velika Moravska ne mora bezuslovno biti Svatoplukova tvorevina, već da je ona i pre postojala. Po jednom izveštaju sa za vreme svoje druge seobe mađari ovde naišli na vladara Marota a ne na Svatopluka. To je zato što je Marot bio slaviji, ali je kao starac "*boravio u Vespremskom utvrđnju.*"⁷⁵ Ova izjava daje naslutiti: 1. Da je

pre Svatopluka postojao i drugi vladar. Iz izvora znamo, da su to Rasitslav i Mojmir I. 2. Za vreme Svatopluka se Velika Moravska proširila. Svoju vladavinu je proširio sa Brakte i na Panoniju.

Saznanja Simona de Keze o Moravskoj, preuzeta iz mađarskog predanja, ne samo da potvrđuju bavarske, vizantijske i staroslovenske izvore iz tog doba, već ih u opisu postanka Velike Moravske i upotpunjuju.

Prema svedočenju izvora iz tog doba su dakle postojale dve Moravske. Mala Moravska, približno identična srednjevekovnoj Moravskoj grofoviji i tadašnja županija Bač, Bodrog, Čongrad, Vuka i Srem, kao i Velika Moravska sa Mačvanskom banovinom u svom sastavu. Ova Velika Moravska je nastala oko 833. godine uejđinjenjem bugarsko-slovenskih plemena - Abodrita i Slovena uz Margus (Morava) i Timok - nakon što su se u 2. deciniji IX veka odcepili od bugarske vladavine i stavili se 818. pod zaštitu Franačke imperije. Na čelo ovako nastale Velike Moravske došla je Mojmirova loza. Ova loza dala je tri vladara na ovoj teritoriji: Mojmira I, Rastislava i Svatopluka I, poznatog iz mađarskih hronika. Velika Moravska se već oko 846. godine pokušala osloboditi franačke zavisnosti. U interesu sprečavanja velikomoravskih težnji Bavarska je pokrenula više ratnih pohoda protiv Rastislava, a kasnije protiv Svatopluka I. Velika Moravska je, međutim, za vreme Svatopluka uprokos tome, procvetala; on je svojoj vladavini posle 873. priključio više novih teritorija. To je bilo osvajanje dela Bugarske između Dunava i Tise, do tada teritorije izvan Velike Moravske, odnosno osvajanje okoline Njitre između Garama i severne Morave, koje se spominje u pismu nadbiskupa Teotmara iz 900. godine i pridobijanje uticaja nad Malom Moravskom.

Pošto franačka vojska nije bila u stanju održavati stalnu zavisnost Svatopluka, istočno-franačka diplomatija je njegovo širenje prećutno uzela k znanju, Anulf je 890. godine čak prepustio Svatopluku i uticaj nad češkom zemljom. Dve godine kasnije Svatopluk je smatrao da je došlo vreme za definitivno izvojevanje nezavisnosti. Poslednje borbe su se bile između 892-94. godine. Svatopluk nije još dugo nadživeo ovaj rat, koji su Bugari pomagali privrednom blokadom, a livadijski Mađari pozamašnom ratnom pomoći, i još iste godine je umro. Češki plemenski vladari su se 895. već ponovo klanjali istočnim Francima. Velika Moravska je iste godine pala u ruke Mađara.⁷⁶ Jedino je bivša Mala Moravska zadržala svoj raniji položaj i dobila je naziv Moravska grofovija. Sinovi Svatopluka Svatopluk II i Mojmir II su se još nekoliko godina držali na ovoj teritoriji, njih je zamenila loza Slavnik, rodom

sa ovog područja, koji su verovano još pre osvajanja Svato-pluka I upravljali ovom teritorijom.

Slika nastajanja i teritorijalnog oblikovanja Velike Moravske nastala na osnovu tadašnjih izvora je jedino rešenje pomoću kojeg se svaki podatak tog doba uklapa. O tome, međutim, poricanjem brojnih izvora u okviru "tradicionalnog" pogleda nastalog u XIV veku radi opravdanja političkih interesa Luksemburške kuće ne može biti govora.

Napomene i objašnjenja:

1. Salagius Stephanus: De statu ecclesiae pannonicae libri VII. Quinque Ecclesiis. 1777-1800.
2. Salagius: isto, IV tom, 7. pogl. 400.
3. Aventinus Johannes: Annales Boiorum libri VII., Delo je napisao između 1517-1534. god.. Tekst IV toma o istoriji Moravske citiran u MMFH.I (vidi belešku br. 11. posle 338. skk. Delovi koji se odnose na Mađare Gomboš: Catalogus... iza I. No 757.341.
4. Dobner, Gelasius: Kričička studija o granicama Stare Moravske ili velikomoravske vladavine u IX veku. Prag, 1784.
5. Konstantin Porfirogenet: Vladanje imperijom. Grčki tekst izdao i preveo na mađarski Đula Moravčik. Budimpešta, 1950.177. - Dobner: Kričička studija ...pl. 88. skk.
6. Georgius Sklenar: Vetustissimus Magnae Moraviae setus et primu in eam hungarorum ingressus et incursus, quem geographice historice, critice descripsit... Posonii, 1784.
7. Katona, Stephanus: Examen vetustissimi Magnae Moraviae situs, cum v vindiciis Anonymi Bele notarii... Pestini, Budae et Cassoviae, 1786. Szklénar, Georgius: Hypercriticon examinis vetustissimi Magnae Moraviae situs... Posonii, 1788.-Katona, Stephanus: Amicum responsum ad Hypoercriticon Georgii Szklénar, Budae, 1788.-Katona, Stephanus: Vetus Moravia, rursus ad sous limites reducta, a... Budae, 1789.
8. Timon, Samuel: Imago antiquae Hungariae repraesentans tereras adventus et res gestas gentyis Hunnae. Mi koristimo izdanje iz 1773. godine, Košice. Bavi se moravskom istorijom od str. 226.
9. Katona, Stephanus: Examen... 58.
10. O pozadini slavlja nesvakidašnjom iskrenošću se izjašnjava Dvorak Pavel: Odkryté dejiny II. - Staré Slovensko, Bratislava, 1976.31-41.
11. Opera Universitatis Purkynisanae Brunensis. No. 104, 118,134, 156. Objavili: Bartonková, Dagmar; Havlik, Lubomir; Ludvikovsky, Jaroslav; Masarik, Zdenek; Večerka Radoslav. Glavni urednik III i IV toma Havlik, Lubomir. Indeks ova četiri toma sastavio Havlik L. i objavljen je 1977. god. kao 206. sveska univerzitetske serije.

12. U najnovijoj sintezi slovačke istorije u 1. tomu SLOVENSKOg, u Dejiny, na 156. strani čitamo: "I u same pisane uspomene u tom pogledu (tj. po pitanju ranog pojavljivanja Slovena, publ. Püspöki) ne pružaju nam željenu sigurnost i zbog toga se rešavanje celog pitanja sve više prebacuje na domen arheologije."
13. Boba, Imre: *Moravia's History Reconsidered a Reinterpretation of Medieval Sources*, Hague, 1971.
14. Objavljeno u bratislavskom časopisu *Irodalmi Szemle*, 2/1976.
15. Na osnovu rezultata diskusije pripremiću sinteze kompleksne analize svih izvora iz tog doba sa geografskim odrednicama koje osvetljavaju ovo pitanje.
16. Hodinka, Antal: *Pitanja u vezi sa Mađarskom u ruskim godišnjacima*, Budimpešta, 1916.39.
17. MMFH.I 244-245.: "sepultus est in civitate Dioclitana" se može tumačiti na dva načina: a) u Duklji na području bivše Crne Gore, u blizini Podgorice. - b) u sedište Diocletianus Illiricum, u Sirmiumu - grad Diocletianusa. Obe mogućnosti upućuju na okolinu Mezije.
18. "qui dicuntur Moravi sive Karinthe atzue Sorabi", MMFH.I. 254.
19. Cap.51. "Carinthinorum Moraoanensium fines" - MMFH.I. 235. Češka i slovačka historiografija ovo mesto smatra spomenom naziva moravskog naroda. U prevodu Dežea Paiša se ovde javljaju "moravski karantani". (Anonimus. Mađarski helikon. Budimpešta, 1975.125.) Češku interpretaciju između ostalog potvrđuje i tekst Helmoldusa Presbytera citiran u belešci br.18.
20. "...Aventhopolis rex Dalmacie..." MMMFH.IV 422.
21. *Chronicon Bohemorum*. I 10. i I 14. - MMFH.I 200-201.
22. u 24. poglavlju *Hronike* u stihovima. - MMFH.I 274-76.
23. *Cronica Przibiconis dicti Pulkava*: "... Nam idem imperator (Henricus III.) ... faciens de regno Moraviae marchionatum" - tj. onaj car... promenio je Moravsku kraljevinu u grofoviju. - MMFH. I 311.
24. *Augustini Olomoucensis: Episcoporum Olomoucensium series*. Cap.I.: *Cyrillus... Swatoplukum Moravorum regem cum universa gente (quae Vistula, Danubio ac Vago fluvio terminabatur) in fide Christi initiat.*" - Ćirilo je Swatopluka, kralja Moravaca zajedno sa celim njegovim narodom (između Vistule, Dunava i Vaha) preobratio u hrišćanstvo. - MMFH.IV 433-34.
25. MMFH.I 321. skk.
26. Vratislav II je prvi češki kralj (1086-1092) bez naslednog prava, titulu je dobio od Henrika IV, kao nagradu za pruženu pomoć u pohodu na Italiju, jer su kod zauzimanja Rima Ćesi prvi bili na zidinama. I Vladislav II (1140-1173) i Premysl I (1192-1193) su na sličan način došli do kraljevskog dostojanstva. Nasledno pravo su češki knezovi dobili tek 26. sept.

1212. god. od Fridriha II takozvanom sicilijanskom zlatnom bulom. Fiala, Zdenek: Premyslovské Čechy Česky štát a společnost v letech 995-1310. Prága, 1975. 151-52.
28. Hronika Pulkave - MMFH.I 310-11.
29. Aventinus: *Annal.Boiorum*,IV.XIII-20.
30. Aventinus: *Annal.Boiorum*,IV.XIV-7.
31. Prvi opis proizlazi iz zabeleške u Fuldanskim godišnjacima iz 846. i 858. godine. Opis položaja Moravske je u drugom slučaju napisan na osnovu zabeleške iz 863. god. Ova dva opisa nisu ništa drugo do relativno dobre Aventinusove interpretacije zabeleške u Fuldanskim letopisima iz 846, 858. i 863. god.
32. Po Aventinusu se granica Bavarske i u stvarnosti protezala do Drave. Ova reka je predstavljala istočnu granicu. Reka Kamp se uliva u Dunav ispod Češko-moravskih brežuljaka koji čine granicu Češke. - Vidi: Gombos: *Cat.I* 342. i Aventinus: *Annal.Boiorum*.IV. XX-12.
33. Vidi Ptolomeja: *Geographia...* L.III.Cap.V. De Sarmatia in Europa. Još i u 18. veku je istočna granica Evrope bila nesigurna. Neki su smatrali da je to Don, a neki Volga. Vidi: Tomka-Szaszky: *Introductio in orbis hodierni geographiam*. Poseni, 1748.39. 5. Po Maćašu Belu je 1735. god. najveća evropska reka Dunav. Dakle, Don je smatran istočnom granicom Evrope. I Aventinusovo mišljenje je bilo slično, jer je opisujući seobe Mađara rekao sledeće: "... transitio Tanai in Europam Sarmatismque Germaniae ventium..." - prešavši Don stigli su u Evropu, odnosno u germansku Sarmatiju (*Annal.Boiorum*.IV.XX-12.).
34. Na primer Angelico Duicerti (1339), Anonimusova mapa iz XV veka, karta Ben Zare (1497). Vo.: Imredi Molnar Laslo: *Stvaranje karata*, Budimpešta, 1970., prilozi 52., 55. i 58.
35. *Annal Boiorum*.IV.XX-25. i Gombos: *Cat.I* 343. Rešavanje pitanja je bilo važno, jer nakon *Divisio Diocletiana* Dacija više nije bila iznad Dunava, već ispod njega, otprilike u dužini Drine i Sofije.
36. *Annal.Boiorum*.IV.XVI-17-MMFH.I 354-55.
37. Aventinus je znao za rad Ptolomeja. Npr. poziva se na njega u *Annal.Boiorum* IV.XIX-13.
38. Naziv tetrarcha je Aventinus dao Svatopluku povodom događaja iz 884. godine. (*Annal.Boiorum* IV., XIX-17). Teba napomenuti, da na više mesta preskače vremenski redosled. Češka tada još nije pripadala Moravskoj, dakle ni tetrarchia još nije mogla postojati. Češku je Svatopluk dobio tek 890. god.. Regino ad.a. 890. Fuld.god.890.
39. Fuldanski godišnjaci Rastislava nazivaju "dux", Aventinus "regulus" (mali kralj), pa čak i "procurator" (namesnik). U češkoj-slovačkoj literaturi se javlja kao vladar ili knez. Mi smatramo da je "vladar" ispravnije.
40. *Annal.Boiorum*, IV.X-27 i XIII-14. kao i XIV-43. - MMFH.I. 342-43. Napominjemo da Aventinus ne navodi godine. Njih

smo pomoću događaja, prema godišnjacima iz tog vremena identifikovali.

41. Vidi tačku 1 Poglavlja br.II naše studije.
42. "Erant Brynnonis urbes Nitrovia, Pisonium, quae et Vratislaurburgium, et Brynna, quae adhuc ab eo nomen servat." - *Annal Boiorum*.IV.X-27. - *MMFH*.I. 342.
43. Havlik, Lubomir: Uzemni rozsah Velikomoravske tiše v dobe poslednich let vlady krale Svatopluka. - *Slovanske studie* II. (1960), 68. - Havlik, eminentni saradnik i urednik *MMFH*, svojom raspravom o položaju Velike Moravske u obazrivilim vremenskim granicama daje naslutiti, da o prilikama teritorijalnog nastanka Velike Moravske pre 890. god. još nema mišljenje. Šta više, upućujući na nerešivost panonskih teritorija ostavlja potpuno otvoren put u rešavanju moravskog pitanja.
44. Szklenár: *Vetustissimus...* pag.3.
45. Katona: *Examen...* pag.3. (Praefatio)
46. Katona: *Historia critica primorum Hungariae ducum ex fide domesticorum et exterorum scriptorum concinnata...* Pestini, I-III. 1778-80.
47. Katona: *Examen...* 6a-6b
48. Anonymus. Reprodukovanio izdanje Madarskog helikona, Budimpešta, 1975. Uvod 12.
49. Tačni tekst: *MMFH*.III 286-87, kao i *Drevna Njitra* 130-31.
50. (Moravčik) Porfirogenet,K.: *Vladanje imperijom 177.* - *Drevna Njitra...* 131.
51. *MMFH*.III. 287.19. beleška. tačke 1-3.
52. *Annal.Quedlinb.* - *MMFH*.I. 152. *Annal.Saxo-uo.* 248 *Annal.Magdeb.* - isto tamo 257., *Annal.Fuld.* - isto tamo 90.
53. Bavarski geograf i savremenici su, kao što smo spomenuli, smatrali Dunav pravolinijskom rekam zapadno-istočnog pravca. Prema tome je leva obala Drave, koja se uliva u južnu stranu Dunava istočna (u stvari južna) granica Franačke imperije.
54. *Ravennatis Anonymi Cosmographia* - *MMFH*.III.282.
55. *ŽŽM.* - *MMFH*.II.150.
56. *MMFH*.III.159-174.
57. *Bios Klimentinos: II.4.* - *MMFH*.II.204.
58. *MMFH*.III.257-58.
59. *MMFH*.I.98.
60. *MMFH*.III.310.
61. Naziv grada Njitra nije jedinstven, npr. javlja se u Egiptu, sedište pustinjaka u nubijskoj pustinji nosi taj naziv.
62. *Drevna Njitra...* 134.
63. *MMFH*.III.312.
64. *MMFH*.III.237.
65. *MMFH*.II.130.
66. Vidi: *Drevna Njitra...* 134.62. Ovim ispravljamo ranije mišljenje, tj. chorepiscopus Alwin nije delovao u slovačkoj Njitri.
67. Potvrdu pojmova Velike Moravske i Male Moravske nalazimo kod Bavarskog geografa nastalog između 817. i 843. god. koji

- je Moravsku pored Boj marka obeležio sa 11 gradova (naselja?) a onu preko ušća Drave sa 30.
 Iz dva kasnija izvora saznajemo (Notae de episcopis Patavien-sibus i Bernardus Cremifavensius), da je pasauski biskup Reginharius 831. god. krstio sve Moravce. To se može odnositi jedino na Malu Moravsku, jer Porfirogenet Svatoplukovu Mo-ravsku naziva nekrštenom, paganskom.
68. Česi su se 895. god. vratili vernosti prema istočnim Francima.
 69. Anonymus: Gesta Hungarorum. Mađarski helikon. Budim-pešta, 1975. Vidi list 7. i naročito 15-17.
 70. Annal.Boiorum. - Gombos: Cat.I.342.: "sicut periti eius regionis scriptis produnt".
 71. Đerfi (uredn.): O precima Mađara i o njihovom osvajanju domovine, 2. izdanje, Budimpešta, 1975.188.
 72. Jedino ako naziv "Brakta" nije nastao iskrivljenjem naziva za Bugarsku "Barquarun" u pisanjima arapskih putnika. - Javlja se npr. u putopisima Ibrahima Ibna Jakuba nastalim između 962-65.
 73. Od mnogih izvora iz tog doba upućujemo na rad Biosa Klimentinosa o životu Metodijevog učenika, Sv.Kelemena Cap.5., 7., 15-16. - MMFH.II.204-5.,211.
 74. Kompozicija hronike XIV veka je opširnija, varijante tekstova koji pripadaju porodici Slikovne hronike umesto da govore o paralelnom postojanju "Mesianusa odnosno Čeha" počinju propagirati njihovo poistovećivanje. (Mesianusi odnosno Česi): Ova modifikacija pripisuje se uticaju propagande u službi kuće Luksemburg, nastaloj posle 1310. god., po kojoj su Velika Moravska i Moravska grofovija jedno te isto.
 75. Đerfi: O precima Mađara... 188.
 76. Položaj i teritorijalno formiranje Velike Moravske smo u ovoj studiji - kao što smo to već u dva navrata i istakli - približili samo sa geografskog aspekta. Značaj položaja Velike Morav-ske koju ova spoznaja ima za posledicu u razumevanju istorije zauzimanja domovine Mađara ćemo objaviti u nekoj drugoj studiji.

* *Prevod sa mađarskog na srpski jezik: Zolna Matijević*

Összefoglalás

Értekezésében a szerző Nagy Morávia fekvésének és terjedelmének saját látását mutatja be. Az értekezés alapfo-nala Nagymorávia keletkezésének és területi alakulásának egykorú forrásokból merített képe, amelybe minden egykorú történelmi adatot maradéktalanul beilleszthetünk. Erről pedig a Luxemburgi-ház politikai érdekeit igazoló XIV. században kialakított "hagyományos" elmélet keretében számos forrás tagadása nélkül nem lehet szó.

Прикази и белешке

Маријана Пејковић

Мирослав Јовановић,

Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919-1924, Београд, 1996, сѐр. 386

У издању издавачке куће "Стубови културе" из Београда изашла је књига Мирослава Јовановића "Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919-1924". Ово је први пут да се даје потпуни приказа процеса који је уследио након Октобарске револуције и грађанског рата у Русији. У књизи је приказана једна специфична друштвена група која се под утицајем политичких и друштвених промена у одређеном временском раздобљу расељава по многим земљама Европе, а један део те групе долази у Краљевину СХС.

Садржај је подељен на четири поглавља: Држава и руско избегличко питање; Долазак; Смештај; Социјална слика. Свако поглавље је подељено на мање тематске целине. Осим овога монографија садржи: Предговор; Шест уводних скица; Пролог; Епилог; Списак извора и литературе; Списак скраћеница; Прилог; Регистар личних имена; Резиме на енглеском, немачком, руском и француском језику и белешку о аутору. У књизи су дате скице кретања избеглица, доста табела, процентуални прикази и фотографије (331-349). Фотографије приказују напуштање домовине, евакуацију, бродове који су их превозили, генерала Врангела, живот избеглица у новој домовини и њихове личне документе. Посебан значај ове књиге представља необјављена и објављена архивска грађа, статистички зборници, необјављена и објављена мемоарска грађа, штампа и периодика, многобројне монографије, чланци и расправе које је аутор користио приликом истраживања.

У првом поглављу (58-90) говори се о разлозима због којих је Краљевина СХС пристала да прими руске

емигранте. Досељавање руских избеглица за више од 90% људи је организовала држава. Цела акција је била подељена у три фазе, а одлуке су биле у надлештву Министарства унутрашњих дела. Најпре је требало организовати прихватање, па онда смештај избеглица. Руско-југословенски одбор, Државни одбор и Државна комисија су била надлештва која су се бринула искључиво о свим питањима која су се тицала избеглица.

Друго поглавље (91-186) приказује нам ток доласка руских избеглица и даје нам број оних који су се нашли у Краљевини СХС. Њихов долазак одвијао се у таласима. У нашу земљу су стизали у пет имиграционих таласа. Прве групе су се појавиле у пролеће 1919. године. У то време се у земљи већ налазио извештан број Руса које су чинили бивши аустроугарски и немачки ратни заробљеници, као и они који су учествовали у операцијама на Солунском фронту. Други имиграциони талас одвијао се у марту 1920. године. Највећа група избеглица овог таласа је пристигла до априла 1920. године из правца Одесе и Новоросијска. Трећи талас је уследио октобра 1920. године са Лемноса из Египта и са Кипра. Стизали су у Краљевину СХС преко Солуна и Ђевђелије. Након пораза генерала Врангела на Криму уследиће четврти имиграциони талас када ће се у земљи наћи око 150.000 људи. највећи број њих је стигао у периоду од новембра 1920. до јануара 1921. године. Долазак армије генерала Врангела представља пети уједно и последњи талас досељавања. Први ешалони јединица Руске армије стижу јуна 1921. године, генерал Врангел стиже фебруара 1922, а последње избегличке групе стижу 1924. године, Друго поглавље даје и бројне табеларне приказе те анализе о броју придошлих руских избеглица који су се нашли у земљи.

Прихватање избеглица, њихов размештај и финансирање представљају садржај трећег поглавља (187-264). Сliku размештаја нам дају табеларни прикази са називима места где су руске избеглице биле распоређене и њиховим бројем. Финансирање се вршило из државних кредита који су чинили редовне приходе. Доброволних прихода које су прикупљале разне организације и путем организоване колективне зараде.

Последње четврто поглавље (265-295) посвећено је приказивању социјалне слике коју су чинили руски емигранти. Покушај реконструкције социјалне структуре коју су сачињавали у Краљевини СХС даје се кроз табеле старосне структуре, структуре према полу, броју деце и омладине и структуре према образовању и професионалном саставу.

Вредност ове монографије чине аргументовани подаци, мноштво необјављених извора архивске грађе и необјављене мемоарске грађе. Аутор даје целовит приказ једног процеса који својим узроцима, масовношћу, садржајношћу и специфичношћу унутрашњих односа одудара од збивања која су се одиграла почетком XX века. Осим историјских чињеница аутор нам путем сећања учесника приближава сву трагику и тежину судбине људи који су пред неминовношћу болшевизма напустили своју отаџбину.

Етјеван Мачковић

*Љубодрага Димић,
Културна историја у Краљевини
Југославији, 1918-1941, I, II, III,
Историја културе, Београд, 1997.*

Новија југословенска историографија обogaћена је првим свеобухватним покушајем да се као резултат темељитог, методолошки добро заснованог историјског истраживања, осветли област културне политике у међуратном периоду. Ова тротомна обимна монографија плод је вишегодишњег истраживања Љубодрага Димића, историчара млађе генерације, који је био ученик и асистент признатог познаваоца и специјалисте за историју Југославије, покојног др Бранка Петрановића. Настала је на темељима Димићеве докторске дисертације, одбрањене 1993, која се бави истом темом.

Ова монографија, самим фокусирањем на ретко обрађивану тему, а још више самим методолошким приступом, садржајем и резултатима, представља успешан покушај да се превазиђу границе традиционалне историографије заокупљене готово искључиво феноменима политике и да се сагледа целовитост друштвеног живота, како то негује школа социјалне историје. Сам појам "културна политика" је врло комплексан, вишезначан, зависан од околности и тешко подлеже симплифицираним дефиницијама. Аутор се трудио да га сагледа и прати кроз праксу која га најпотпуније објашњава.

На том путу он начиње многа питања која су до сада остајала по страни али и изазивала недоумице. Нека од

њих су: каква је била социјално економска основа југословенског друштва? Каква је институционална основа културне политике? Какав је идеолошки профил имала културна политика и какви су били утицаји наслеђених историјских и културних фактора на њу? Који су и какви били њени циљеви изадаци, кадровска структура, форме и методи рада? Колики је био њен утицај на друштвени живот? Какав је однос заузимала према националним мањинама, верским заједницама, стваралачкој интелигенцији? У одговорима је сагледано лице (мере, акције, жеље) али и наличје (стварност) културне политике Краљевине Југославије. Јасно је уочено да је то био један од инструмената државне моћи. Посебно су занимљива достигнућа у истраживању друштвене стварности и материјалне културе, области која је раније најчешће посматрана само као кулиса, декор испред кога се дешавала политичка историја.

Први том (564. ст.) носи наслов Друштво и држава. Подељен је на два дела, Социјално - економска основа југословенског друштва и културна политика, у оквиру којег су обрађене и следеће теме: поседовна, производна и друштвена структура, култура становања и култура живљења. У другом делу - Држава и културна политика, аутор прати институционалну основу културне политике у хронолошким оквирима; парламентаризма до 1928. године, интегралног југословенства, снажења националних култура 1935-1938. и периоду преуређења државе. Поред тога ту се налази део посвећен односима између културне политике и недржавних организација, Соколства, Народне одбране и Српског културног клуба.

Други том (518 ст.), Школа и црква, носи поднаслов две главе, Просветна политика и Културни бој римокатоличке цркве и државе 1918-1941. У првој су школске прилике анализирани за сваку од 9 бановина, а обрађене су и школе по врстама, народне, учитељске, средње, стручне. Просветна политика у светлу државне статистике, Главни просветни савет, југословенски учитељи и професори - културни радници, такођер се налазе у том делу. Католичка акција и католички покрет, сукоб концепција Сокола и римокатоличке цркве, културни аспект конкордата и католички покрет и држава, области су које аутор обрађује у другом делу.

У трећем тому (541 ст.), Политика и стваралаштво, носеће теме су мањинско питање и културна политика, стварни културни утицаји и прожимања, културна политика и стваралаштво. У оквирима прве, посебно се третирају односи немачке, мађарске, румунске и албанске

националне мањине и културне политике. Културни утицаји руске емиграције, затим француски, енглески, мађарски и румунски утицаји и везе накултурну политику, са истраживањем словенске идеје и културне политике, чине другу тематску целину. Трећа глава се бави стваралаштвом и ствараоцима, инструментализацијом уметника, филмом. Универзитетом у Београду као културним чиниоцем, језиком и идеологијом. На крају књиге се налази доста обиман закључни део, регистар личних имена и резимеи.

Какви су основни закључци који провејавају из овог рада? Јасно је указано да је након политичког уједињења, изузетно хетерогених, цивилизацијски, економско, културно, национално различитих целина, пред властима стајао стратешки циљ и задатак уобличавања путева и средстава којима би се оснажила, интегрисала и хомогенизирала заједничка државна целина. Из наслеђене заосталости неминовно је било изаћи на путеве који би водили ка општој друштвеној модернизацији. Краљ, Владе, са својим Министарством просвете, и други нижи органи власти, кји су пресудно утицали на то, поседујући инструменте моћи, имали су у својим рукама и културну политику као једну од полуга којима се може допринети тим циљевима. Али *"... бројна ограничења пресудно су утицала на то да се у чијавом периоду између Првог и Другог светског рата културна политика исказује као скупој жељи и пројектима који нису имали много заједничког са реалним стањем, што је од субјектима властима она доживљавана искључиво као политичка делатност, погодна форма за пласирање идеолошких садржаја, области у којој се пројектују и парцијално исказују политички погледи, идеолошки интереси, економске могућности, културне преобе, колективна свест и зрелост друштва..."* (III, ст. 413)

Нека од тих ограничења су била објективне природе. Материјална основа у новој држави је била примитивна пољопривреда, од које је живело готово 80% становништва, индустрија је била малоброја и концентрисано у запаним деловима земље, у складу са тим постојао је изузетно танак слој грађанства. Страх од глади је у многим крајевима био стално присутан, У друштвеној свести преовладавао је традиционализам, архаичност, затвореност. Неписменост је била врло раширена, 1921. године неписмених старијих од 12 година је 51,5%. Средства издвајана од стране државе али и нижих административних тела, у сврху просвете, била су изузетно мала. Илустрација да је 90% буџета Мини-

старства просвете одлазило на плате чиновника, довољно казује. (III, ст. 425) У читавом периоду није се успело са променом културног миљеа који је репродуковао аналфабетизам. (III, ст. 432) Школе су узимане као основа просветне политике али су им усађивани и други задаци. "Заблуда да је државну идеју, народно јединство, национално васпитање могуће уиштем националне школе, новој просветној законодавства, унификованих уџбеника, народној просвећивања, намећући као доминантну свест сџановника Краљевине и пошиснући из глава људи традицију, културне, цивилизацијске, економске, професионалне разлике, показала се као кобна." (III, ст. 434) Крах политике интегралног југословенства, стварање Бановине Хрватске, која је изворно добила права да уређује просветну и културну политику, значио је и пропаст свих идеја југословенских културних пројеката. (III, ст. 442)

Културна политика се од првих година заједничке државе нашла у средишту политичких и идеолошких борби. (III, ст. 459) Сведена је на сервис политике и полигон идеологије, а резултати на том пољу суде и о њој. Поред низ нерешених проблема, ипак се не може оспорити изванредан напредак Југославије у периоду 1918-1941, у коме је културна политика давала свој сразмеран допринос.

Ова монографија др Димића, већ је наишла на врло позитивне одјеке у југословенској стручној и широј јавности. Нема сумње да ће и за све истраживаче локалне, посебно културно-просветне прошлости ово дело бити од незамањиве користи, дајући јасне координате у којима догађаји и процеси те врсте и из суботичких оквира, добијају своје јасније одређење и место.

Ђордан Тајћ

*Зоран Вељановић, Српска
читаоница у Суботици,
(1862-1959), 1998, стр. 137*

Покушај Зорана Вељановића да напише монографију Српске читаонице проистекао је из значаја ове културне установе за српски народ у Суботици и околини. У предговору аутор је у најкраћим цртама објаснио своје

побуде за настанак рада, циљеве и методе приликом писања монографије. Доступна архивска грађа и литература омогућили су да се осветли настанак и рад ове културне установе.

Садржај је подељен на четири поглавља: Српска читаоница у време Хабсбуршке монархије (1862-1918), Српска читаоница у време Краљевине Југославије (1918-1941), Српска читаоница за време међарске окупације (1941-1944), Поратни период гашење Српске читаонице (1945-1959), а свако поглавље на мање тематске целине. У другом делу књиге, као прилог, дат је Устав Српске читаонице. Монографија има хронолошки редослед, а обухвата период од сто година. Књига има резиме на српском, мађарском и немачком, регистар имена и места. Списак архивске грађе и литературе дат је у уводу и у фуснотама (1-96). Фотографије истакнутих грађана, слике задужбина и факсимили докумената распоређени су по темама.

У првом поглављу монографије (15-60) говори се о оснивању читаоница код Срба на простору Војводине четрдесетих година XIX века по угледу на развијене европске земље. Поред првих читаоница основаних у местима са претежно српским становништвом, читаонице се оснивају и у местима где су Срби били у мањини. Оснивачи су били углавном најобразованији грађани, адвокати, свештеници, учитељи, трговци. Свака читаоница имала је своја правила, чланство је било доступно свим грађанима, а од чланарина и добровољних прилога набављале су се новине, часописи и књиге. Поред просветних, културних и политичких активности читаонице су имале и функције јавних народних библиотека, на чијим су се темељима у већини случајева у XX веку формирале јавне библиотеке. Највећи део првог поглавља (30-60) посвећен је оснивању и раду Српске читаонице у Суботици. Аутор истиче да је Српска читаоница основана 1862. године и да је најстарија национално-културна установа Срба у Суботици. Слава читаонице био је Свети архиђакон Стефан, а први председник читаонице Јован Димитријевић, адвокат, једно време и градоначелник Суботице. Оснивачи читаонице били су најугледнији и најобразованији грађани чија имена се наводе у делу. Аутор истиче да је циљ оснивања читаонице био национално уједињење, културни и просветни напредак суботичких Срба. Седиште читаонице налазило се у згради поред цркве где се окупљала већина Срба.

Тако је Српска читаоница заједно са Српским певачким друштвом и Добротворном задругом српкиња

допринела очувању националног бића вршећи своју про-светну и културну улогу. Обнављање рада читаонице на-кон кризе 1898-1899. године, увећавање књижевног фонда поклонима од стране многих донатора Српска чи-таоница наставља рад све до Првог светског рата када је доживела судбину осталих српских установа у Монархији.

Делатност читаонице у Краљевини Југославији по-свећено је друго поглавље (61-80). Након ослобођења и уједињења у јединствену државу Српска читаоница обнавља рад у новом културном простору. Аутор указу-је на споро обнављање рада читаонице како због траже-ња нових простора и окупљања старих и примања нових чланова. Истакнут је значај свештеника Марка Протића за обнављање рада читаонице 1929. године и поставља-ња "Музеалне изложбе", која је била плод дугих истра-живања и припрема аутора. Интересантан је приказ покушаја оснивања етнографског музеја у Суботици који је требао да послужи југословенској националној афирмацији. Године 1934. Српска читаоница уселила се у просторије Задужбине Душана Радића. Пред Други светски рат пресељена је у приземне просторије Заду-жбине Јована Остојића, излазећи тако у сусрет старијим члановима.

Треће поглавље посвећено је Српској читаоници за време мађарске окупације (87-90). Аутор истиче однос окупационих власти према књигама писаним на српском језику које су биле одузимане и уништаване у фабрика-ма за прераду хартије. Српска читаоница је због традиције и националног значаја била прва на удару оку-патора. Истакнути чланови читаонице били су прогања-ни и хапшени, а зграда са целим инвентаром одузета.

У последњем четвртом поглављу (91-96) говори се о поратном периоду и гашењу српске читаонице. Читао-ница наставља рад у згради Задужбине Душана Радића као део новооснованог Српског културног клуба, чиме престаје да постоји као самостална установа. Одлуком градских власти да одузму зграду задужбине 1959. годи-не читаоница престаје са радом. Обнављање Српске читаонице и њене национално-просветне и културне улоге везано је са оснивањем Српског културног центра "Свети Сава" у Суботици 1991. године. Данас се читао-ница и Центар налазе у истој згради Задужбине Душана Радића.

Монографија читаонице представља значајан до-принос проучавања културне историје Срба у Суботици. Она је у знатној мери попунила празнине које су досада постојале у историји нашег града.

IN MEMORIAM

Laslo Mađar

Laslo Mihalja Mađar (Magyar László), (3. VI 1937, Hajdukovo kod Subotice - 10. VI 1998, Montreal, Kanada) osnovnu a zatim i srednju školu (Gimnaziju) završio je u Subotici 1957 godine. Diplomirao je na Filološkom fakultetu - grupa nemački jezik i književnost, u Beogradu. U toku studija ispolgao je ispite stranih jezika pod "B" i "C" engleski i talijanski.

Od 1964 zaposlio se kao profesor nemačkog i engleskog jezika u osnovnoj školi "Petefi Brigada" u Hajdukovu. U istoj školi je bio predsednik Upravnog odbora. U međuvremenu upisao se na III stepen grupa Bibliotekarstvo i dokumentacija u Zagrebu.

U Istorijjski arhiv prelazi 1. septembra 1975. godine i radi na poslovima arhiviste. Zbog dobrog poznavanja stranih jezika (govorio je osim maternjeg mađarskog jezika, srpski, nemački, engleski, italijanski dok je latinski jezik učio i usavršavao uz rad) dodeljen mu je posao u Odeljenju za obradu i arhivističko sređivanje starije arhivske građe, koje obuhvata period od najstarijih dokumenata koji se čuvaju u

Istorijskom arhivu pa do 1918. godine. Od samog početka rada u Istorijskom arhivu ispoljio je veliko interesovanje za istraivački rad, za koji je bio stimulisan od matične kuće. Više puta je odlazio u Beč i Budimpeštu da bi istraživao podatke o Subotici i okolini. Sa svakog istraživanja donosio bi kserokopije dokumenata koje bi bitno doprinosili novim saznanjima (na primer pronašao je oko četrdesetak diploma iz predmohačkog perioda, koje je preveo sa latinskog jezika, obezbedio je cehovsko pismo na kome je predstavljena panorama Subotice iz 1815, iz Budimpeštanskog zemaljskog arhiva je doneo zanimljive dokumente o caru Jovanu Nenadu, zatim Ustav Srpskog pevačkog društva itd). Takođe je često odlazio u susedne arhive u Mađarskoj.

Istraživanja koja je pripremao za narednu dekadu, a nisu se realizovala, trebala su da se obave u Temišvaru, Aradu, Kečkemetu i Segedinu. Iza sebe je ostavio ogroman opus saopštenja, članaka, radova, zbirki.

Imenovanje u Upravnom odboru Istorijskog arhiva dobio je 1993. godine, dok je bio član stručnog veća i član uredništva svih edicija Istorijskog arhiva. Posebno je bio angažovan (kao istraživač, pisac i član uredništva) stručnog istoriografsko-arhivističkog časopisa *Ex Pannonia*, koji je pokrenut tokom 1995. godine.

Često je bio imenovan ili angažovan u raznim komisijama, istraživačkim telima ili uredništvima kako u samom subotičkom Istorijskom arhivu tako i u sličnim telima na Pokrajinskom, Republičkom nivou.

Takođe je bio izuzetno angažovan u javnom i kulturnom životu Subotice i šire u Vojvodini.

Dobitnik je najviših opštinskih nagrada koje se dodeljuju pojedincima: "dr Ferenc Bodrogyari" (1996) i "Pro urbe" (1998).

Napisao je oko tri stotine članka, rasprava, studija itd, u dnevnoj štampi i časopisima (*Magyar szó*, Subotičke novine, *7 Nap*, *Családi kör*, *Bácsország*, *Híd*, *Rukovet*, *Életjel*, *Üzenet*, *Ex Pannonia*, *Orbis...* na mađarskom i srpskom jeziku). Priredio je i nekoliko knjiga dokumenata (na mađarskom jeziku).

Malo je ljudi u sebi sjedinjavalo sve odlike koje su krasile Lasla Mađara. Bio je zaljubljenik u istoriju koju je dočaravao kroz istorijski dokument, bio je zaljubljenik u knjigu i pisanu reč, i u isto vreme veliki sportista i ljubitelj prirode i putovanja od najranije mladosti.

EX PANNONIA

Број 3-4

2000

Издавач: Историјски архив Суботица

За издавача:

Зоран Вељановић, директор ИАСу

Уредништво: Невенка Башић Палковић,
Невенка Берића (секретар уредништва),
Зоран Вељановић (уредник), Богдан Гајић,
др Емил Либман, Золна Матијевић,
Татјана Петковић

Лектори:

Весна Башић и Невенка Башић Палковић

Коректура: уредништво

Преводи сажетака на мађарски језик:
Петар Вуков и Золна Матијевић

Ликовно решење насловне стране
и грба часописа:
мр Ана Буквић - Ивковић, академски сликар

Технички уредник: Рудолф Герхардт

Припрема и слог: Љубиша Алексић

Тираж: 500 примерака

Штампа: "Studio Bravo", Суботица

Адреса уредништва: 24000 Суботица,
Трг слободе бр. 1, телефон (024) 24-033

Жиро рачун 46600-603-5-656 СПП, Суботица

Уредништво прима сваког првог понедељка у
месецу од 10-12 часова. Рукописи и фотографије
се не враћају

Ниједан део из часописа не сме се објавити без
дозволе издавача

© Copyright Историјски архив Суботица

ИНФОРМАЦИЈА

Позивамо на будућу сарадњу заинтересоване ауторе да на адресу Историјског архива у Суботици, Трг слободе 1, пошаљу своје радове у два примерка, уз обавезну рецензију и прописани научни апарат.

Радови не могу имати више од 20 куцаних страна.

